

762262

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL DİLBİLİM ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKÇE BİLİMSEL METİNLERDE BELİRGİNLİK VE
GÖNDERİMSEL BAĞDAŞIKLIK: MERKEZLEME
KURAMI ÇERÇEVESİNDE BİR YAKLAŞIM**

Bilge TÜRKKAN

Danışman
Prof. Dr. Semiramis YAĞCIOĞLU

2005

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkçe Bilimsel Metinlerde Belirginlik ve Gönderimsel Bağdaşıklık: Merkezleme Kuramı Çerçevesinde Bir Yaklaşım” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir, ve bunu onurumla doğrularım.

BİLGE TÜRKKAN

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 06.07.2005 tarih ve 15...sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18...maddesine göre Dilbilim....Anabilim Dalı Yüksek Lisans /Doktora öğrencisi Bilge Altınkan' nin Kapak...konulu tezi/projesi incelenmiş ve aday 01.08.2007 tarihinde, saat 9:30 da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra 60... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projeninkabul.....olduğuna oy...birliği...ile karar verildi.

BAŞKAN

Prof. Dr. ~~Semra~~ HAÇİNE ÖĞÜL

ÜYE

Prof. Dr. Doğan GÜNAY

ÜYE

Prof. Dr. Lokfiye OKTAZ

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU**

Tez/Proje No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının
Soyadı: TÜRKKAN

Adı: BİLGE

Tezin/Projenin Türkçe Adı: Türkçe Bilimsel Metinlerde Belirginlik ve Gönderimsel Bağdaşıklık: Merkezleme Kuramı Çerçevesinde Bir Yaklaşım

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: Salience and Referential Coherence in Turkish Scientific Texts: An Approach Within The Framework Of Centering Theory

Tezin/Projenin Yapıldığı
Üniversitesi: Dokuz Eylül Enstitü: Sosyal Bilimler Yıl: 2005

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: xix+191

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 176

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Prof. Dr.

Adı: SEMİRAMİS

Soyadı. YAĞCIOĞLU

Türkçe Anahtar Kelimeler:
1- Gönderimsel Bağdaşıklık
2- Belirginlik
3-Gönderim İfadelerinin Seçimi
4-Söylem Bölütleme Yöntemi
5-Merkezleme Kuramı

İngilizce Anahtar Kelimeler:
1- Referential Coherence
2- Salience
3-The Choice of Referential Expressions
4- Discourse Segmentation Method
5- Centering Theory

Tarih: 30.06.2005

İmza: *B. Bilge*

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet

Hayır

TEŞEKKÜR

Değerli tez danışmanım ve Bölüm Başkanımız Semiramis Yağcıoğlu'na tezin yazım aşamasında tüm yardımları, bana gösterdiği anlayış ve sabır için çok teşekkür ediyorum. Kendisinin çok değerli katkıları ve görüşleri Dilbilim alanında önümü görmemi sağladı. Bunun için kendisine çok şey borçluyum.

Tezi yazma aşamamda beni her türlü yardımı vererek destekleyen Dokuz Eylül Üniversitesi Dilbilimi Bölümü'ndeki tüm hocalarıma ve bölüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Sevgili oda arkadaşım Özgün Koşaner'e her konuda verdiği destek için ayrıca teşekkür ederim. Songül Ercan ve Özden Fidan'a tezin düzeltme aşamasındaki katkıları için ve Neslihan Ortabaş'a tezin istatistiksel hesaplamalarında yardımlarından ötürü teşekkür ederim.

Son olarak, bu tezin oluşum aşamasında gösterdikleri sonsuz anlayış, sabır ve destek için annem Ayfer Türkan ve ablam Deniz'e çok ama çok şey borçluyum. Onlar olmasaydı, bu tez tamamlanamazdı.

Bu tezi, akademisyen olmamı hep arzu eden ve her şeyimi borçlu olduğum biricik babama adıyorum.

BİLGE TÜRKKAN

İzmir, 2005

ÖZET

Söylem çalışmalarının çoğu, gönderimsel ifadelerin seçimi ve dağılımı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalar, gönderimsel ifadelerin seçiminin söylem bağdaşıklığının sağlanmasında önemli bir rolü olduğunu ortaya koymuştur. Bir bağdaşıklık ve belirginlik kuramı olarak Merkezleme Kuramı, söylem içerisinde yerel düzlemde sözceler arası gönderim ilişkilerini çözümlenmek amacıyla tasarlanmıştır. Söylem varlıklarının söyleme katılması ve söylem içerisinde konulaştırılması olarak tanımlayabileceğimiz bağdaşıklık kavramı, bu çalışmada Merkezleme Kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Söylem içerisinde yer alan her sözcü, kendinden önce gelen sözcüyle tek bir 'ana' bağ kurar. Bu bağ kuran Ad Öbeği, *geriye-dönük merkez* olarak adlandırılır. Her sözcüde tek bir *geriye-dönük merkez*in olması, söyleme katılan her yeni sözcünün söylemele bütünleştirilmesi sürecinde, okuyucunun çıkarımsal yükünü hafifletir. Çalışmamızın bir başka anahtar kavramı olan belirginlik ise, her sözcüde gerçekleştirilen söylem varlıklarının dizilişi ile ilgilidir. Söylemde yer alan varlıklardan bazıları, diğerlerine göre daha belirgindirler. Merkezleme Kuramı'nın bağdaşıklık ve belirginlik kavramları ayrıca, iki temel varsayımla temellendirilmektedir: (i) Geriye dönük merkez, genellikle bir adilla gerçekleştirilir; (ii) bu adıl, tümcenin en belirgin ögesidir.

Bu çalışma, Türkçe bilimsel metinlerde gönderimsel ifadelerin seçimi ile belirlenen bağdaşıklık örüntülerini Merkezleme Kuramı çerçevesinde saptamayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda,

“Merkezleme Kuramı tarafından öngörülen gönderimsel ifadelerin seçimi, Türkçede metin türünden ne ölçüde etkilenmektedir?”

sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın veri tabanı, Sosyal Bilimler (edebiyat, psikoloji, sosyoloji) ve Fen Bilimleri (biyoloji, kimya, fizik) alanlarından 9'ar adet olmak üzere, toplam 18 bilimsel metinden oluşmaktadır.

ABSTRACT

Most of the discourse studies have focussed on the choice and the distribution of referential expressions. These studies have revealed that the choice of referential expressions has an important role establishing discourse coherence. As a theory of coherence and salience, ‘The Centering Theory’, has been designed so as to evaluate the discourse coherence and its interaction with choice of referential expressions realized in the utterances in a discourse at the local level. Every utterance in the discourse establishes a unique ‘link’ with the preceding utterance. The Noun Phrase which establishes this link is called the backward looking center. There being only one backward looking center in every utterance, eases the reader’s inferential load in the integration process of every new discourse entity into the discourse.

The other key notion of this study is salience, which can be defined as the ranking of the discourse entities realized in every utterance. Some of the discourse entities in the discourse are more salient than others. Moreover, the coherence and salience notions of Centering Theory is based on two fundamental hypotheses: (i) The backward looking center is generally realized with a pronoun; (ii) this pronoun is the most salient element of the utterance. If there is only one pronoun in an utterance, it is the topic. This pronoun is also encoded as the most salient element of the utterance. In this respect, sentence topic which is defined as the element the sentence is about generally corresponds to the Noun Phrase which has the highest potential to be the subject.

The goal of this study is to explore the extent to which the preferences in the choice of referential expressions proposed in Centering Theory are affected by text - type in Turkish, i.e. Scientific texts.

To this end, we used 18 scientific texts as the database of our study. 9 of these texts were chosen from the field of Social Sciences (literature, psychology, sociology) and the rest from the field of Natural and Applied Sciences (biology, chemistry, physics).

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BİLİMSEL METİNLERDE BELİRGİNLİK VE GÖNDERİMSSEL BAĞDAŞIKLIK : MERKEZLEME KURAMI ÇERÇEVESİNDE BİR YAKLAŞIM

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
Y.Ö.K.DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ÇİZELGELER VE GRAFİKLER LİSTESİ	xi
EKLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

BELİRGİNLİK, BAĞDAŞIKLIK VE GÖNDERİMSSEL İFADELERİN SEÇİMİ

1.1. Giriş	1
1.2. Belirginlik, Bağdaşıklık ve Gönderimsel İfadelerin Seçimi	4
1.3. Söylemi Oluşturan İki İlke: Gönderimsel ve İlişkisel Bağdaşıklık	6
1.3.1. Gönderimsel Bağdaşıklık	8
NOTLAR	13

İKİNCİ BÖLÜM

GÖNDERİMSSEL BAĞDAŞIKLIĞA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

2.1. Giriş	14
2.2. Anlambilimsel Model	16
2.3. Konu Sürekliliği Modeli	19
2.4. Aşamalı Model	22
2.5. Erişilebilirlik Modeli	23
2.6. Bilişsel Model	24
2.7. Odaklama Kuramı	26

2.8. Kuramsal Çerçeve: Merkezleme Kuramı	28
2.8.1. Merkezleme İlkeleri ve Kısıtlamaları	34
2.8.2. Merkezleme Modelinin Kimi Belirlemeleri	37
2.8.2.1. Merkez Güncelleme Birimi	37
2.8.2.2. Söylem Varlığını Gerçekleştirme	42
2.8.2.3. Söylem Bölütü	45
2.8.2.4. Mi- Sıralaması	46
2.8.2.5. Belirginlik Kavramını Merkezleme Çerçevesinde Biçimlendirme	48
2.8.2.6. Karmaşık AÖ'leri ve İyelik Yapıları	54
2.8.2.7. Geçişler	57
2.8.2.7.1. Devam	58
2.8.2.7.2. İçerme	58
2.8.2.7.3. Yumuşak-dönüş	59
2.8.2.7.4. Tam-dönüş	59
2.8.2.8. Dikkat, Niyetler ve Söylem Yapısı	60
2.8.2.8.1. Dilsel yapı ve Söylem Bölütleme	61
2.8.2.8.2. Niyet Yapısı	63
2.8.2.8.3. Dikkat yapısı	64
2.8.2.9. Yerel Odaklama	65
2.9. Merkezleme Çerçevesinde Yapılan Diğer Çalışmalar	68
2.10. Türkçede Merkezleme	85
NOTLAR	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERİ TABANI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Veri Tabanının Tanımlanması	99
3.1.1. Türkçe Bilimsel Metinler	99
3.1.2. Veri Tabanını Belirlemede Bazı Teknik Konular	101
3.2. Araştırma Yönteminin Tanımlanması	104
3.2.1. Söylem Bölütleme Yöntemi	104
NOTLAR	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Giriş	109
4.2. Belirginlik	111
4.2.1. Kısıtlama 1, Konu Tekliği ve Varlık-Bağdaşıklık	111
4.2.1.1. Belirginlik ve Tümleç Yan Tümceleri	112
4.2.1.2. Belirginlik ve Yerlik İşlevi Gören AÖ'leri	119
4.2.1.3. Belirginlik ve Birinci Kişi Adılları	122
4.3. Gönderimsel Bağdaşıklık ve Köprü Gönderimi	124
4.3.1. Adıl İlkesi, Sıralama ve Süreklilik	134
4.4. Gönderimsel Bağdaşıklık ve Bilimsel Metinlerde Gözlemlenen Geçiş Türlerinin Dağılımı	142
4.4.1. Sosyal Bilimler Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlenmediğinde Saptanan Geçiş Türleri	145
4.4.2. Sosyal Bilimler Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlendiğinde Saptanan Geçiş Türleri	146
4.4.3. Fen Bilimleri Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlenmediğinde Saptanan Geçiş Türleri	149
4.4.4. Fen Bilimleri Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlenmediğinde Saptanan Geçiş Türleri	150
4.4.5. Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Metinlerinde Varlıklarının Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlenmediğinde Gözlemlenen Geçiş Türlerinin Karşılaştırılması	152
4.4.6. Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Metinlerinde Varlıklarının Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlendiğinde Gözlemlenen Geçiş Türlerinin Karşılaştırılması	153
NOTLAR	159
SONUÇ	160
KAYNAKÇA	165
EK 1. Çözömlenen Bilimsel Metinler	184
EK 2. Sözlükçe	188

ÇİZELGELER VE GRAFİKLER LİSTESİ

Çizelge 1: Merkez ilkelerinin örnek söylemlere uygulanması	35
Çizelge 2: Merkez Geçişleri	60
Çizelge 3: BFP ve T-listesi İşlemsel Ölçütlerinin Sonuçları	75
Çizelge 4: Merkezleme Geçişlerinin Öykülere Göre Dağılımı	89
Çizelge 5: Merkezleme Geçişlerinin Bilimsel Metinlere Göre Dağılımı	91
Çizelge 6: Sosyal Bilimler metinlerinde özne konumunu tutan tümleş yantümcelerinin dağılımı	115
Çizelge 7: Fen Bilimleri metinlerinde özne konumunu tutan tümleş yantümcelerinin dağılımı	117
Çizelge 8: Sosyal Bilimler metinlerinde gözlemlenen anlamsal ilişki türlerinin dağılımı	127
Çizelge 9: Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen anlamsal ilişki türlerinin dağılımı	130
Çizelge 10: Sosyal Bilimler metinlerinde devam geçişlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadelerin dağılımı	135
Çizelge 11: Fen Bilimleri metinlerinde devam geçişlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadelerin dağılımı	138
Çizelge 12: Sosyal Bilimler metinlerinde işlemlenen sözce sayıları ve bölüt sınırları	145
Çizelge 13: Sosyal Bilimler metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlenmediğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı	146
Çizelge 14: Sosyal Bilimler metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlendiğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı	147
Çizelge 15: Fen Bilimleri metinlerinde işlemlenen sözce sayıları ve bölüt sınırları	149
Çizelge 16: Fen Bilimleri metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlenmediğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı	150

Çizelge17: Fen Bilimleri metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlendiğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı	151
Grafik 1: Sosyal ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen anlamsal ilişki türlerinin dağılımı	133
Grafik 2: Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde devam geçişlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadelerin dağılımı	140
Grafik 3: Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlenmediğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı	153
Grafik 4: Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlenmediğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı	154

EKLER LİSTESİ

EK I	Çözömlenen Bilimsel Metinler	184
EK II	Sözlükçe	188

KISALTMALAR

AÖ	Ad Öbeği
KO	Kılıcı Odak
Mg	Geriye-dönük merkez
MGB	Merkez Güncelleme Birimi
Mi	İleriye-dönük merkez
Mi-listesi	İleriye dönük merkez listesi
MK	Merkezleme Kuramı
Mo	Olası merkez
OK	Odaklama Kuramı
R-yapı	Retorik yapı
SA	Söylem Amacı
SB	Söylem Bölütü
SBA	Söylem Bölütü Amacı
SBY	Söylem Bölütleme Yöntemi
S-konusu	Söylem konusu
(Sn)	Şimdiki sözce
(Sn+1)	Bir sonraki sözce
(Sn-1)	Bir önceki sözce
SO	Söylem Odağı
T-konusu	Tümce konusu
(tn)	Verili bir an
(tn-1)	Önceki bir an
YAH	Yinelenen Ad Hatası

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Türkçe bilimsel metinlerde gönderimsel ifadelerin seçimi ile belirlenen bağdaşıklık örüntülerini Merkezleme Kuramı (bundan sonra MK) çerçevesinde saptamaktır.

Diller, bağdaşık bir söylem oluşturmak ve sözceler arasındaki bilgiyi bağlamak amacıyla pek çok dilsel düzenden faydalanırlar. Bu bağıntılardan biri, artgönderimsel gönderimin nasıl sağlandığı ile ilgilidir. Bir önceki sözcü (bundan sonra Sn-1) ile şimdiki sözcü (bundan sonra Sn) arasındaki gönderimsel ilişkilerin incelendiği ‘yerel söylem’ içerisinde yer alan bitişik sözcüler arasında artgönderimsel gönderimin nasıl işlediğine dair pek çok yaklaşım önerilmiştir¹ (Turan 1995: 1).

Bu yaklaşımlardan biri olan Konu Sürekliliği Modeli’ne göre, gönderim biçimi ile konusallık birbirine paralel olgulardır. Örneğin, yüksek konusallık taşıyan göndermeler, adıl ya da boşartgönderim ile kodlanırken; düşük konusallık taşıyanlar Ad Öbeği (bundan sonra AÖ) ile kodlanırlar (Givon 1983). Söylemi önermelerden oluşmuş aşamalı bir yapı olarak gören Fox’un (1987) ‘Aşamalı Model’ olarak adlandırdığı yaklaşımına göre söylemin aşamalı yapısı, gönderimsel ifadelerin seçiminde önemli bir rol oynamaktadır. Gönderimsel ifadelerin seçiminde metin üreticisi ve alıcısının bilişsel durumlarının rolünün yadsınamaz olduğunu ileri süren yaklaşımlar ise, metin üreticisinin, alıcının üzerinde odaklanmasını istediği göndermeyi adıl ya da boş adıl ile kodlarken; üzerinde odaklanmasını istemediği göndermeleri AÖ ile kodladığını göstermektedirler (Chafe 1994, Kibrik 1996).

Bu çalışmada, gönderimsel ifadelerin seçiminin metin türünden ne ölçüde etkilendiği ve metinlerde gözlemlenmesi beklenen bağdaşıklık örüntülerini belirlemedeki rolü saptanmaya çalışılacaktır. Söylem göndermelerinin dikkat odağındaki izini süren MK ise, kuramsal çerçeve olarak tercih edilmiştir. Bir söylem bölümü’ndeki (bundan sonra SB) dinamik dikkat durumunu biçimlendiren merkezleme geçişleri, bitişik sözcü çiftlerinin çözümlenmesiyle sağlanmaktadır. MK’nın öngördüğü İlke 2’ye göre, *devam* geçişleri, *içermeye*, *içerme* geçişleri *yumuşak-dönüşe*, *yumuşak-dönüşler* ise, *tam dönüşlere* tercih edilmektedir. Bu bağlamda, sözcüler arasında işlenen *devam* geçişlerinin bir adıyla sağlanması

beklenmektedir (Kısıtlama 1). Turan'a (1995) göre, özne konumundaki gönderimsel ifadelerin işlevleri, sözceler arasında tanımlanan bu merkezleme geçişleri temelinde belirlenmektedir. Buradan hareketle, Turan'ın (2002) metin türleri bağlamında tümce konusunu (bundan sonra T-konusu) MK çerçevesinde tanımlamaya çalıştığı araştırması, çalışmamız için temel olmuştur.

Merkezleme Modeli çerçevesinde, söylem varlıklarının sözceler içerisinde gerçekleştirildiği bilgisinden yola çıkarak, bu çalışmada sadece bir söylem varlığına bir sonraki sözcede (bundan sonra S_{n+1}) eşgönderimsel olarak aralarında *yineleme* ilişkisi aracılığıyla yapılan gönderim değil, metinlerde sergilenen bağdaşıklık örüntülerini korumak amacıyla bir söylem varlığına *üye*, *iyelik*, *alküme* ve *diğer* anlamsal ilişki türleriyle (S_{n+1})'de farklı bir gönderim ifadesi kullanılarak yapılan gönderim türü olarak tanımlanan köprü gönderimi de göz önünde bulundurulacaktır. Dolayısıyla da, söylem varlıklarının aralarında anlamsal ilişkiler kurularak söylem içerisinde devam ettirilmesi beklenmektedir.

İngilizce üzerine yapılan farklı araştırmalara (Givon 1983; Fox 1987; Chafe 1994; Kibrik 1996) karşın, Türkçede artgönderimsel gönderim üzerine çok az sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları adılaştırma ilkelerini söylem yerine ayrıntı tümceler içinde incelemiştir (Erguvanlı-Taylan 1986); kimi çalışmalar, bir sonraki SB'de silinme ve adılaştırmaya tabi tutulan birimin ne olduğunu açıklamaya çalışmıştır (Kerslake 1987, Ruhi 1992); diğerleri ise, tümcelerarası artgönderimsel gönderimin çözümlenmesinde bağlamın önemini vurgulamışlardır (Tın ve Akman 1992). Görüldüğü gibi, Türkçede adılaştırma üzerine yeterince çalışma yapıldığını söylemek olası değildir. Türkçede çeşitli metin türlerinde adılaştırmanın anlaşılması, söylem içerisinde gönderimsel birimlerin seçimine ışık tutma ile mümkündür. Bu bağlamda bu çalışmada, metin türlerinin gönderimsel ifadelerin kullanımı, dağılımı ve bu ifadeler aracılığıyla kurulan bağdaşıklık ilişkileri üzerindeki etkisi incelenecektir.

Bu çalışmanın kuramsal çerçevesi Grosz, Joshi ve Weinstein (1995) tarafından geliştirilen MK olarak belirlenmiştir. Gönderimsel ifadelerin seçimini 'dikkat yapısı'² düzleminde açıklamaya çalışan bu kuram çerçevesinde, bilimsel metinlerde yer alan gönderimsel ifadelerin dağılımı belirlendikten sonra 'Söylem

Bölütleme Yöntemi' (bundan sonra SBY) kullanılarak bu gönderimsel ifadelerin SB'leri içerisinde sergiledikleri bağdaşıklık örüntülerinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın kapsamı, yazılı bilimsel söylemde yerel bağdaşıklık örüntülerini belirlemeyle sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni, çalışmamızın kuramsal çerçevesi olarak belirlenen MK'nın bir yerel bağdaşıklık kuramı olarak ortaya konması ve küresel bağdaşıklık örüntülerini incelememesidir. Dolayısıyla, bu çalışmada en küçük birim -güncelleme birimi- olarak tespit edilen *tümceler* arası sergilenen bağdaşıklık örüntüleri saptanmaya çalışılmış, daha geniş ölçekli metin bölümlerinin sergiledikleri örüntüler çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Çalışmanın veri tabanını Fen Bilimleri alanından Biyoloji, Kimya, Fizik ve Sosyal Bilimler alanından Sosyoloji, Psikoloji ve Edebiyat dallarından rastlantısal örneklem yoluyla herbir daldan seçilen 3, toplam 18 Türkçe bilimsel metin oluşturmaktadır. Söylemi oluşturan SB'lerinin kendi içinde bağdaşıklık ilişkileri sergilediği savlanan kuramsal çerçeve gereği, gönderimsel ifadelerin seçimi ve söylemi oluşturan SB'lerinde MK çerçevesinde gözlemlenmesi beklenen bağdaşıklık örüntüleri arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi amacıyla, veri tabanını oluşturan metinlerin çözümlenmesinde 'SBY' kullanılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkçe bilimsel metinlerde yer alan gönderimsel ifadelerin bu metinlerin sergiledikleri gönderimsel bağdaşıklık örüntülerine yerel düzeyde etkilerini saptamaktır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada aşağıdaki soru yanıtlandırılmaya çalışılacaktır:

“MK tarafından öngörülen gönderimsel ifadelerin seçimi, Türkçede metin türünden ne ölçüde etkilenmektedir?”

Bu soruyu yanıtlamak amacıyla, Giriş Bölümü'nden sonra, çalışmamızın I. Bölümünde belirginlik, gönderimsel ifadelerin seçimi ve bağdaşıklık kavramları birbirleriyle ilişkili kavramlar olarak tanıtılacaktır. II. Bölüm'de gönderimsel bağdaşıklığa ilişkin yaklaşımlar olan Anlambilimsel Model, Konu Sürekliliği Modeli, Bilişsel Model, Aşamalı Model, Erişilebilirlik Modeli ve Odaklama Kuramı (bundan sonra OK) kısaca anlatıldıktan sonra, bu çalışmanın kuramsal çerçevesini

oluşturan Merkezleme Modeli'ne ilişkin temel kavramlar verilerek, bu model ayrıntılarıyla tanıtılacaktır. Daha sonra aynı bölümde, Merkezleme Modeli Türkçe açısından ele alınacaktır. III. Bölüm'de, bu çalışmada araştırma yöntemi olarak kullanılacak 'SBY' açıklanacaktır. Aynı bölüm içinde, çalışmamızın veri tabanını oluşturan bilimsel metinler ve bu metinlerin seçilmesindeki gerekçeler açıklanacaktır. Çalışmamızın IV. Bölüm'ü, çalışmanın bilimsel bölümünde verilmekte olan bilgiler doğrultusunda, tezde ortaya konan araştırma sorusunu yanıtlamak üzere yapılan çözümlemelerden elde edilen bulguları içermektedir. Bu bulgular daha sonra, istatistiksel olarak 'iki oran' ve 'tek oran' testleri doğrultusunda değerlendirilmekte ve tartışılmaktadır. Çalışmamızın son bölümü olan V. Bölüm'de ise, IV. Bölümde elde edilen bulgular aracılığıyla saptanan vargılar sunulmakta ve bu tezin sınırlılıkları doğrultusunda bu çalışmanın kapsamı dışında kalmış konularla ilgili ileri çalışma önerilerinde bulunulmaktadır.

NOTLAR

1. Bkz. II. Bölüm
2. Dikkat yapısı, Grosz ve Sidner'in oluşturdukları üçlü söylem yapısının bileşenlerinden biridir. Bu bileşen, söylemde verili bir anda (bundan sonra tn), katılımcıların dikkatlerini (tn)'a odakladıkları söylem bölümünü tanımlamaktadır (Miltsakaki 2003: 3).

BİRİNCİ BÖLÜM

BELİRGİNLİK, BAĞDAŞIKLIK VE GÖNDERİMSSEL İFADELERİN SEÇİMİ

1. 1. Giriş

İletişim, metin üreticisi ve metin alıcısı tarafından gerçekleştirilen çift-yönlü bir süreçtir. O halde, metin üreticisi bir şey iletmek istediğinde, alıcının iletisini anlamasını beklemektedir. Metin üreticisi, alıcıya iletmek istediği bilginin amaçlar ve planlardan oluşan zihinsel tasarımına sahiptir (Flower 1987). Lignell (1996)'e göre, metin alıcısı ise, üreticinin iletmek istediği iletiyi yorumlamak zorundadır. Bu yorumlama alıcının kendi deneyimleri, motivasyonu ve iletişimin toplumsal bağlamından kaynaklanmaktadır¹. İletişimin yorumlanması, alıcının tüm iletiyi almasından sonra yapılan bir süreç değildir; aksine eşzamanlı bir süreçtir. Örneğin, alıcı iletiyi alırken, iletinin anlamı ve üreticinin ileti aracılığıyla aktarmaya çalıştığı niyetleri hakkında bir zihinsel tasarım, tahminler ve düzeltmeler yapar. Metin alıcısının oluşturduğu zihinsel tasarımlar üreticinin niyetlerinden çok, kendi beklentilerine daha fazla benzerlik gösterecektir. Metin alıcısının üreticiyi doğru anlayıp anlamadığını bilmenin tek yolu ise geribildirimdir (Lignell 1996: 3).

Von Glaserfeld'e (1983) göre, iki kişinin düşünceleri, duyguları vb. ancak tutarlılıkla test edilebilir. Metin üreticisi için alıcının zihinsel tasarımlarını kendisinininkiyle mümkün olduğunca tutarlı hale getirebilecek pek çok yöntem vardır. Örneğin, retorik yapıların kullanımı, sözcük seçimi, eğretileme vb. alıcıyı zihinsel tasarımını oluştururken istediği yöne yöneltebilir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz bilgiler ışığında, söylemin başarılı bir şekilde oluşturulması ve bu bağlamda başarılı bir iletişimin gerçekleştirilmesi, metin üreticisi ve alıcısına (yazar/okuyucu)² bağlıdır. Yazar, önceden söylenenlerle bağdaşık olan sözcükler oluşturur. Okuyucu ise, (tn)'da (verili bir an) yazarın (Sn)'siyle (şimdiki sözcük) önceden

söylediklerini bağıntılandırarak söylemi anlamlandırma yoluna gider. Bir söylemde yer alan her bir katılımcı, o anki söylemin sürekli gelişmekte olan (yani, kendilerinin yazdıkları ve okudukları bölümlerde) zihinsel tasarımını sürdürür. Bir sözcenin iletişimsel başarısı, sözcüler arasındaki bağıntıların niteliğiyle bu metin tasarımlarına bağlıdır. Bu metin tasarımı, tanımlanan durumun zihinsel bir modeli olarak düşünülebilir (Johnson-Laird 1983'ten aktaran Stevenson 2002: 167). Yazar, okuyucunun her sözcüyle tanımlanan durumun kendi modeline en yakın zihinsel modelini oluşturmasını beklemektedir. Johnson-Laird ve Garnham'a (1980) göre, iki söylem katılımcısının zihinsel modellerini düzenlemeleri için gereken, söylem boyunca yazarın okuyucunun oluşturduğu zihinsel modele sahip olmasıdır. Böyle bir model, yazarın okuyucuya göre neyin yeni, neyin çoktan bilindik (familiar) olduğu ve hangi varlıkların yazar ve okuyucunun modellerinde en belirgin olduğuna karar vermesini sağlamaktadır. Yazar ayrıca, söylem boyunca kim ve neden söz edeceğine karar verebilmek için anlatının bir planına sahip olmak zorundadır yani, yazar hangi varlığa gönderimde bulunacağını belirlemek için okuyucunun zihinsel modelinin bilgisiyle düzenlenmesi gereken bir seçim yapabilmelidir. (Johnson-Laird ve Garnham 1980'den aktaran Stevenson 2002: 167-68).

Yukarıda sözünü ettiğimiz metin tasarımı kavramı, metnin üretimi ve anlamlandırılmasında önemli bir rol oynayan zihinsel yani bilişsel bir yapıdır. Dolayısıyla metin tasarımı, metin üretiminde, söylem birimlerinin oluşturulması ve birleştirilmesi ayrıca sözcüksel yineleme için temel oluşturmaktadır. Metni anlamlandırmada ise metin tasarımı, söylemde dilsel bilgiyi çözümledikten sonra ortaya çıkan bir yapı olarak görülmektedir (Sanders ve Spooren 2001: 1).

Geleneksel olarak dilbilimcilerin görevi, dilsel biçimlerin anlamlarla nasıl örtüştüğünü açıklamaktır. Bu da genellikle sözcülerin yorumlamalarla birleştirildiği basit bir iletişim modeli içinde gerçekleşmektedir. Metin üreticileri ve alıcılarının bilişsel tasarımları, dilsel modeli yapılandırır. 1970'lerin sonunda dilsel iletişim görüşü sadece sözcülerin değil, söylemin de çalışma nesnesi olarak kabul edilmesi yönünde

genişletilmiştir. Dolayısıyla, dil aracılığıyla gerçekleştirilen iletişimde, metnin bilişsel bir tasarımına sahip olan metin üreticisi ve bağdaşık bir tasarımını yaparak bir metni anlamlandıran yorumlayıcısı söz konusudur. Okuyucular ya da yorumlayıcılar, bir metinde yer alan tümcelerin çoklu tasarımlarını (multiple representation) yaparlar: (i) **yüzey kodu** (tümcelerdeki dilsel malzemenin kısa-sürelili tasarımı); (ii) **metin tabanı** (tümceler ve bunlar arasındaki ilişkilerle ifade edilen önermeleri içeren yapı); (iii) **durum modeli** (okuyucunun artalan bilgisiyle dilsel malzemeyi birleştiren model). Dilbilim alan yazınında, çoklu tasarım kavramı geliřtirilmiřtir³. Aslında oklu tasarım kavramını çerçevesinde genel kanı, dilsel ifadelerin bir önceki söylem, artalan bilgisi ve çıkarım yapmaya dayanan şimdiki zihinsel tasarımı güncelleyen yönergeler olduğudur (Sanders ve Spooren 2001: 2-3).

Buraya kadar sözü edilen yazar ve okuyucu etkileşiminde esas olan, başarılı bir iletişimin sağlanabilmesidir. Dolayısıyla, metin üreticisinin zihinsel modelinde yer alan söylem varlıklarını seçmesi, bunların belirginlik derecelerine bağlıdır. Yazar, okuyucuya iletmek istediği söylem varlığını kodlarken; bu varlığın taşıdığı bilgisellik derecesine göre ona belirginlik yükler. Bu da, söylemin oluşturulması aşamasında, yazarın hangi gönderimsel ifadeleri seeeğini önemli ölçüde etkilemektedir.

Bu bilgiler ışığında, çalışmamızın birinci bölümünde belirginlik, gönderimsel ifadelerin seçimi ve bunlara bağlı olarak söylemde gözlemlenmesi beklenen bağdaşıklık kavramları tanıtılacaktır. Bağdaşıklık kavramı iki başlık altında toplanmaktadır: (i) **gönderimsel bağdaşıklık**; (ii) **ilişkisel bağdaşıklık**. Çalışmamızda, metinlerde gönderim ilişkilerini açıklamaya yönelik bir model olan MK'nı (Merkezleme Kuramı) temel almamız nedeniyle; sadece gönderimsel bağdaşıklık kavramı tanıtılacak, ilişkisel bağdaşıklıktan söz edilmeyecektir.

1.2. Belirginlik, Bağdaşıklık Ve Gönderimsel İfadelerin Seçimi

Yazarın zihinsel modelinde yer alan söylem varlıklarının belirginliği, (Sn+1)'de (bir sonraki sözce) kime gönderimde bulunulacağını ve gönderimsel ifadelerin seçimini etkilemektedir. Belirginlik ve gönderimsel ifadelerin üretimine ilişkin yapılan çalışmalar, algısal belirginlik ve bilginin yazara göre önemi üzerine yoğunlaşmaktadır. Örneğin, Osgood ve Bock (1977) üç belirginlik türü tanımlamıştır: (i) **doğallık**- tümce kurucularının doğal dizilimi olayların doğal dizilimini yansıtmaktadır- (örneğin, KILICI-HAREKET-ETKİLENEN); (ii) **canlılık**- varlığın anlamsal özelliklerinin içsel belirginliği- (örneğin, Adama karşılık katil); (iii) **konuşucunun/ motivasyonu** ya da konuşucu tarafından yüklenen belirginlik (örneğin, ilgi, bakış açısı). Osgood ve Bock, KILICILARIN Etkilenenlere kıyasla sözcüde daha önce yer aldığını göstermişlerdir. Yani bu araştırmacılar, tanımladıkları üç belirginlikten 'canlılık' türündeki içsel belirginlik göz önünde bulundurulduğunda, düşük 'canlılık' oranlarına sahip varlıklardansa, yüksek 'canlılık' oranlarına sahip varlıkların daha önce söz edildiğini belirtmişlerdir. Osgood ve Bock (1977), tanımladıkları belirginlik türlerinden üçüncüsünü, yani belirginliğin konuşucunun motivasyonu yoluyla belirlendiği görüşlerini desteklemek amacıyla Ertel'in (1977) bir çalışmasından söz etmektedirler. Ertel, aynı futbol maçları için spor yazarları tarafından hazırlanan gazete haberlerinin bir içerik çözümlemesini yapmıştır. Gazete haberleri, ilk yazarın bir takımı, ikincisinin ise diğer takımı desteklediği biçimde ayrılmıştır. Raporlarda sadece iki takımın da oyuncularına gönderimde bulunan tümceler çözümlenmiştir. Ertel, tutulan takımdan bir oyuncuya gönderimde bulunan AÖ'nin (Ad Öbeği), karşı takımdan bir oyuncuya gönderimde bulunan AÖ'ne göre daha büyük olasılıkla tümce başı konumda yer aldığını gözlemlemiştir (Osgood ve Bock 1977'den aktaran Stevenson 2002).

Yukarıda sözü edilen Osgood ve Bock'un tanımladığı üç belirginlik türünden biri olan ve konuşucunun motivasyonu yoluyla sağlanan belirginlik kavramı, MK'nın temel aldığı dikkat odağı, gönderimsel ifadelerin seçimi ve bağdaşıklık kavramlarıyla ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmaktadır (Grosz, Joshi ve Weinstein 1995).

Yukarıda sözünü ettiğimiz algısal belirginlik kavramı, gönderge seçiminde önemli bir rol oynamaktadır. (Sn)'de kimden daha önce söz edileceğinin ve ona nasıl gönderimde bulunulacağıının (Sn-1)'de (bir önceki sözce) ne söylendiğiyle belirlendiği karşılıklı konuşmalarda bu durum farklıdır. Diğer bir deyişle, yazar ilk tümcenin konusunu devam ettiren ikinci tümceyi yazarken, zihinsel modelindeki belirginlik, tümcenin özne seçimini ve gönderimsel ifadenin seçimini belirleyecektir. Bu varsayımdan yola çıkarak Stevenson (2002), bir önceki söylemin zihinsel modelinde yer alan söylem varlıklarının taşıdıkları belirginliklerin bir işlevi olan gönderimsel ifadelerin üretimini incelemek amacıyla, katılımcıların tümceyi devam ettirme görevini yüklediği bir araştırma sunmaktadır (Stevenson 2002: 168-9). Bu araştırmanın sonuçları, söylem boyunca devam eden özne göndergesinin seçiminin (i) Eylem tarafından canlandırılan önceden varolan odağın sürdürülmesi ya da değişiminde bağlayıcının rolünden; (ii) eylem tarafından canlandırılan odaklama etkisinden; (iii) olayları tanımlayan eylemlerle, durumları tanımlayan eylemler arasındaki farklılıktan etkilendiğini göstermektedir (Stevenson 2002: 174). Stevenson'un bu araştırması, söylem boyunca devam eden özne göndergesinin seçiminin, hangi etmenlerden etkilendiğine dair bulgular ortaya koymuştur. Bu bulgular, özne göndergesinin seçiminin dolayısıyla da bağdaşık bir söylemin oluşturulmasında sadece söylem varlıklarının belirginliğinin değil, konusal rol odaklamanın (thematic role focusing) da etkili olduğunu ortaya koymuştur (Stevenson 2002: 176).

Grosz ve Sidner (1986), yukarıda değindiğimiz gönderimsel ifadelerin seçimlerinin düzenlendiği, niyet ve dikkat olmak üzere iki dil-dışı kavramla ilişkili bir söylem modeli önermektedir. Önerdikleri bu modelin bileşenlerinden biri olan dikkat durumu, yazar ve okuyucunun sahip olduğu ortak bilgi deposundaki en belirgin varlıkların yer aldığı devingen bir yapı olan dikkat odağını içerir. Grosz ve Sidner, önerdikleri bu söylem yapısının iki soruyla yakından ilişkili olduğunu savlamaktadırlar: "Bir söylemi söylem yapan nedir?", "Bir söylemi bağdaşık yapan nedir?". Diğer bir deyişle, "Bir dizi sözcenin tek bir söylem ya da pek çok söylem oluşturduğuna ya da

söylem oluşturmadığına nasıl karar verilir?”. Grosz ve Sidner, sordukları bu soruları, oluşturdukları söylem modeli çerçevesinde yanıtlamaya çalışmışlardır (Grosz ve Sidner 1986: 175)⁵.

Tüm bu bilgiler ışığında, metin üreticisi tarafından oluşturulan, metin yorumlayıcısı tarafından da anlamlandırılan metinlerin bağdaşıklık örüntüleri sergiledikleri kabul edilmektedir. Dolayısıyla, bir sonraki bölümde bağdaşıklık kavramı tanıtıldıktan sonra, metinlerde gözlemlenmesi beklenen iki tür bağdaşıklıktan (gönderimsel ve ilişkisel bağdaşıklık) söz edilecektir. Ancak çalışmamız, gönderimsel ifadelerin sergiledikleri ilişkileri çözümlenmeyi amaçladığından, ‘ilişkisel bağdaşıklık’ kavramından söz edilmeyecektir.

1.3. Söylemi Oluşturan İki İlke: Gönderimsel ve İlişkisel Bağdaşıklık

Yağcıoğlu, metinlerde bağdaşıklık çalışmalarının, bağdaşıklığı metinsellik ölçütlerinden biri olarak kabul eden ‘tümce ötesi dilbilim’ çalışmalarıyla 1970’lerde başladığını ve bu çalışmaların ilk dönemlerinde bağdaşıklık kavramının bağlaşıklık olgusuna eşdeğer görüldüğünü belirtmektedir⁶ (2002: 109). Yapılan daha sonraki araştırmalar ise, bağdaşıklık (coherence) kavramı daha önce yeterince tanımlanamamış olduğundan, bu iki kavram arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin, Widdowson’a göre, bağlaşıklık (cohesion) ‘ önermeler arasındaki açık, dilbilgisel olarak gösterilen ilişki’dir (1978: 31). Buna karşın bağdaşıklık, edimsel eylemler arasındaki bağıntı olarak tanımlanmaktadır (Widdowson 1978’den aktaran Yağcıoğlu 2002: 109). De Beaugrande ve Dressler (1981: 3) ise, bağlaşıklığın algıladığımız, duyduğumuz gerçek sözcüklerin karşılıklı olarak bir dizi içinde birbirine bağlı biçimleriyle ilgili olduğunu ileri sürerken; bağdaşıklığın ‘yüzey metnin temelini oluşturan kavram ve ilişkilerin düzenlenmesinin karşılıklı olarak erişilebilirliğini içeren biçimlerle ilgilendiğini’ belirtmektedir (Widdowson 1978’den aktaran Yağcıoğlu 2002: 109).

Hoey'in vurguladığı gibi, yapılan daha sonraki araştırmalarda bağdaşıklık metnin kendine ait bir özelliği olarak görülürken; bağdaşıklık, okuyucuların metin hakkında yaptıkları değerlendirmelerin bir parçası olarak kabul edilmektedir (Hoey 1991'den aktaran Yağcıoğlu 2002: 109). Sözlü söylemde yani karşılıklı konuşma sırasında konuşucular ana temadan sapsalar da, kendileri tekrar bu temaya geri dönüş yapabilmektedirler (Williams 1985'den aktaran Yağcıoğlu 2002: 109). Buna karşın, yazılı söylemde okuyucunun bağdaşıklık anlamında söyleme katkısı bulunamayacağından, bağdaşıklığın metinde bütünlük, birlik sağlayan düzeneklerin uygun kullanımıyla mümkün olduğu ileri sürülmektedir (Bamberg 1983; Tierney ve Mosenthal 1983'den aktaran Yağcıoğlu 2002: 109-10). Metinlerde bütünlüğün sağlanmasına katkıda bulunan sözcüksel bağdaşıklığın, metinde yer alan tümcelerın sıralanması ve bağlam oluşturma açısından oldukça önemli bir role sahip olduğu günümüzde gerçekleştirilen çalışmaların bulgularında yansıtılmaktadır. Ayrıca, sözcüksel bağdaşıklığın önemli bir işlevinin de metin konusunun sürekliliğini sağlaması olduğu öne sürülmektedir (Halliday ve Hasan 1976'dan aktaran Yağcıoğlu 2002: 110). İki sözcüksel birimin yineleme ilişkisi oluşturabilmesi için aynı varlığa gönderimde bulunmaları gerektiğini vurgulayarak Hoey, açıkça ifade etmese de gönderimsel sürekliliğin metin bağdaşıklığına katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla da Hoey, 'eğer bir çift sözcüksel birim aynı 'varlığa' gönderimde bulunuyorsa, bu varlıkların oluşturdukları yinelemenin rastlantısal olmadığını' belirtmektedir (Hoey 1991: 56).

Tüm bu bilgiler ışığında, metinleri yapılandıran özelliklerden birinin metinlerin bağıntılılık sergilemeleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağıntılılığın nasıl belirleneceği sorusu, genellikle söylem çalışmalarında önemli olmuştur. Bu soruyu cevaplandırmaya yönelik baskın bir yaklaşım, bu bağıntılılığı en iyi bağdaşıklığın açıklayacağı yönünde olan yaklaşımdır. Burada bağdaşıklık, metnin bir özelliğinden çok zihinsel tasarımın bir özelliğidir. Diğer bir deyişle, bağdaşıklık zihinsel bir olgu olarak kabul edilmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu kavram söz konusu metnin içsel bir özelliği değildir. Dil kullanıcıları, metindeki farklı bilgi birimlerini ilişkilendirerek, bağdaşık bir zihinsel

tasarım oluşturmaktadırlar. Dilbilim alan yazınında iki tür bağdaşıklıkta söz edilmektedir:

1. *Gönderimsel Bağdaşıklık*: Birimler, aynı nesneye yinelenen gönderimle bağlanır.
2. *İlişkisel Bağdaşıklık*: Metin parçaları aralarında “neden-sonuç” gibi bağdaşıklık ilişkileri kurarak birbirlerine bağlanır (Sanders ve Spooren 2001: 6-7).

Ancak bu çalışmanın kuramsal çerçevesi, gönderimsel ifadelerin seçimine ilişkin bir model olduğu kabul edilen MK olarak belirlenmiş olduğundan, bir sonraki bölümde ‘gönderimsel bağdaşıklık’ kavramı tanıtılacaktır.

1.3.1. Gönderimsel Bağdaşıklık

Chafe (1976) ve Prince (1981) gibi dilcilerin araştırmalarından bu yana işlevsel ve bilişsel dilciler, gönderimsel bağdaşıklığın gelen bilginin varolan zihinsel tasarımlara bağlanması gibi zihinsel işlemlerde önemli bir rol oynadığını savlamaktadırlar. Örneğin, göndergesel AÖ’leri (i) **önemli ve konusal olanlar**; (ii) **önemli ve konusal olmayanlar** biçiminde tanımlanmaktadır. Bu nedenle konusal göndergeler, bir sonraki söylemin zihinsel tasarımında kalıcı olurken; konusal-olmayanlar kalıcı değildirler (Sanders ve Spooren 2001: 8). Bu bağlamda, belli sözdizimsel yapılarda belli artgönderimsel ifadelerin dilbilgiselleştirilmeleri, erişilebilirlik kuramı çerçevesinde çalışılmıştır. Ariel (1988; 1990), artgönderimsel düzeneklerin dağılımını incelemiş, boş artgönderim ile vurgusuz adılların okuyucunun zihinsel tasarımında yüksek erişilebilirlik durumunda bulunan göndergelere işaret etmek için kullanılırken; vurgulu adıl ve tam sözcüksel adların düşük erişilebilirliği olan göndergelere işaret ettiklerini ifade etmiştir. Bu birliktelik, ‘canlandırma’ olgusunun bilişsel süreçleriyle kolayca anlaşılabilir: Yüksek erişilebilirlik belirticileri, o anki konusal göndergenin canlandırılma işleminin sürdürülmesi yönünde bir seçimin gerçekleştiğini; düşük erişilebilirlik belirticileri ise, o

anki konusal göndergenin canlandırılma işleminin engellendiğine işaret etmektedir. Ariel (1988; 1990), adılısıl ve artgönderimsel ifadelerin dağılımı ve yorumlanması üzerindeki bağlama koşullarının, dikkatin bilişsel süreçlerinin ve zihinsel yapıların erişilebilirliğinin dilbilgiselleştirilmiş bir biçimi olduğunu savlamaktadır (Sanders ve Spooren 2001: 8-9). Başka bir deyişle yazarlar, yukarıda sözü edilen zihinsel yapıların erişilebilirlik derecelerini pek çok şekilde kodlarlar. Her gönderimsel ifade, okuyucu için bir çeşit erişim düzeneğidir. Aslında Ariel, gönderimsel ifadeleri bir işleme yöntemi sayesinde tanımlamaya çalışmaktadır. Bu yöntemde göre, boş artgönderim ve adılısıl ifadeler, okuyucunun zihinsel tasarımında yüksek derecede erişilebilir kavramları kodlarken; sözcüksel artgönderimler, daha düşük derecede erişilebilir göndermeleri kodlamaktadır (Sanders ve Spooren 2001: 9). Metin işleme üzerine yapılan deneysel araştırmalarda, gönderimsel bağdaşıklıkla dilsel göstericilerinin 'psikolojik gerçekliği'ni gösteren pek çok çalışma yapılmıştır. Bu metin işleme sürecindeki adılısıl gönderim üzerine yapılan araştırmalar, artgönderimsel gönderim için bilişsel ayrıştırma ilkelerinin oluşturulmasına yol açmıştır (Garrod ve Sanford 1994; Sanford ve Garrod 1994'den aktaran Sanders ve Spooren 2001). Örneğin, tek olası göndermeye sahip bir adılı ve/ya uzak göndermelere değil de, yakın göndermelere işaret eden adılıları çözümlenmek daha kolaydır. Bu türden bağlamalarda artgönderimsel ifadelerin okuyucu tarafından hemen çözümlenebildiğinin bir göstergesi olan aşağıdaki örneği inceleyelim:

- (1) a. The guard mocked one of the prisoners in the machine shop.
- b. *He* had been at the prison for only one week.

Okuyucular, (1b)'deki *he* gibi belirsiz adılılarla karşılaştıklarında, hemen metne geri dönerler. Bu geri dönüşlerin %50'si, metinde adıldan önceki (Sn-1)'de yer alan iki AÖ'nden birine doğru gerçekleşir. Bu da, okuyucuların gerçekten adılı hemen çözmeye çalıştığının bir göstergesidir. Anlam tasarımına gelince, öncül ve gönderge birbirlerinden çok uzak olduğunda ve gönderim bir adılı ile yapıldığında okuyucuların metni doğru anlamada zorluk çektikleri gösterilmiştir (Sanders ve Spooren 2001: 9).

Daha küresel (global) bir metin düzleminde, işleme yönergeleri olarak erişilebilirlik belirticilerinin işleyişi üzerine yapılan araştırmalar azdır; ancak bu işleyiş üzerine Vonk, Hustinx ve Simons'un (1992) araştırması iyi bir örnek olarak verilebilir. Vonk, Hustinx ve Simons (1992), gönderimsel ifadelerin yorumlanmasında 'söylem bağlamı' ilişkisini ortaya koymaktadır. Yazarlar, bu olgunun söylemin konusal gelişimiyle açıklanabileceğini savlamaktadırlar: Söylem içerisinde eğer bir kişiye bir dizi adlısıl gönderimden sonra özel bir adla gönderimde bulunuluyorsa, bu özel ad bağlamın konusunda bir değişiklik olduğunu gösterir. Dolayısıyla da okuyucular, gönderimsel ifadeleri farklı biçimlerde işlemlerler (Vonk, Hustinx ve Simons 1992'den aktaran Sanders ve Spooren 2001: 10).

Buraya kadar, söylemi sürdürmede adılların tercih edildiği bilgisinden yola çıkarak, adılların gözlemlenmediği durumlarda hangi AÖ'lerinin erişilebilirliği sağladığını, yapılan çalışmalar üzerinden tartıştık. Burada belirtilmesi gereken bir nokta, erişilebilirlik kuramının gönderimsel ifadelerin kullanımlarını açıklamaya çalışan tek kuram olmadığıdır. Chafe (1976), Givon (1983), Levinson (1987; 1991), Gundel, Hedberg ve Zacharski (1993) ve Merkezleme kuramcıları da (Grosz, Joshi ve Weinstein 1986; 1995) gönderimsel ifadelerin söylem içerisindeki dağılımlarını açıklayan kuramlar öne sürmüşlerdir. Bu kuramlar, adıl ve sözcüksel AÖ'lerinin kullanımına ilişkin görüşleri sürmektedirler.

Gönderimsel ifadelerin kullanımına ilişkin yaklaşımlardan biri, Levinson'a aittir. Levinson, eşgönderimselliğin eşgönderimsel olmamaya tercih edildiğini; ve böylelikle sözcüksel AÖ'lerinin özel olarak gerekmediği durumlarda, boş artgönderim ve adılların tercih edildiğini ileri sürmektedir. Dilbilgisel olarak adıl kullanımının daha kabuledilebilir olduğu bir durumda bir tam AÖ bulunuyorsa, okuyucu yazarın eşgönderimsel bir okumayı kastetmediği sezdirimini almaktadır (Levinson 1987; 1991'den aktaran Ariel 2001: 61). Bu durumu Ariel (2001), aşağıdaki örnekle açıklamaktadır.

- (2) REBECCA: ...put *the newspaper*_i on his lap,
RICKIE: Y[eah],
REBACCA: 0 [mas] turbated,
And then lifted *the paper*_i [up]
RICKIE: [Yeah],
REBECCA: ...for her to see (Jury).

Levinson'a (1987) göre yukarıdaki örnekte, 'the newspaper' ve 'the paper' AÖ'lerinin her ikisi de eşgönderimseldir ve erişilebilirlik açısından birbirlerinden ayıramaz. Ancak Ariel'e (2001) göre, 'the paper' AÖ daha indirgenmiş bir gönderimsel ifadedir. Dolayısıyla da, daha yüksek derecede erişilebilirliği işaret etmektedir. Yani, 'the newspaper' yerine 'the paper' AÖ'nin tercih edildiği yukarıdaki durumda, daha indirgenmiş erişilebilirlik ifadesi olan 'the paper' AÖ, gelişigüzel kullanılmamaktadır.

Söylem içerisinde adıl kullanımının söylemin sergilediği bağdaşıklığı arttırdığı görüşünü temel alarak, metin bağdaşıklığıyla, bu kavramın olası göndermelerin belirginliğine etkisine odaklanan MK'ından söz edersek, bu kuramın öncülleri (tn)'da (Sn+1)'in odağı olma olasılığı yüksek öncüller arasında bir ayırım yapmaktadırlar. Konular ve özneler, konu olmayan ve özne olmayanlara göre büyük ölçüde (Sn+1)'in konusu olmaktadır. Yani, daha belirgin söylem varlığı boşartgönderim ya da adilla kodlanmaktadır. Bunun yanı sıra, bir söylem varlığının belirginliği sözdizimsel, anlamsal ve edimsel etmenlerle belirlenmektedir (Ariel 2001: 64-65).

Yukarıda gönderimsel ifadelerin seçimine ilişkin ortaya konan kuramların bazılarından kısaca söz ettik. Bu kuramların hepsi, gönderimsel ifadelerin kimi dağılımsal örüntülerini açıklamayı amaçlamaktadırlar. Ancak bu çalışmada, gönderimsel ifadeler ve adılar arasındaki artgönderimsel ilişkileri belirlemede önemli bir rol oynayan gönderimsel bağdaşıklık kavramı, bir adıl çözümleme kuramı olan MK çerçevesinde değerlendirilecektir. Dolayısıyla, yukarıda sözünü ettiğimiz 'belirginlik', 'gönderimsel ifadelerin seçimi' ve 'bağdaşıklık' kavramlarıyla ilgili temel bilgilerden sonra, bir sonraki bölümde gönderimsel bağdaşıklığa ilişkin varolan modeller ayrıntılarıyla

incelenecek, daha sonra kuramsal çerçeve olarak belirlenen MK ve temel kavramları açıklanacaktır.

NOTLAR

1. Ayrıntılı bilgi için bkz. Berkowitz ve Rogers (1986).
2. Bu çalışmanın veri tabanını yazılı metinlerin oluşturması dolayısıyla, çalışma boyunca konuşucu yerine yazar, dinleyici yerine okuyucu kavramları kullanılacaktır. Ancak, sözlü söylem çalışmalarından söz edildiği durumlarda konuşucu/dinleyici kavramlarının kullanımı tercih edilecektir.
3. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kamp (1981), Heim (1982), Kamp ve Reyle (1993), Fauconnier (1994).
4. MK çerçevesinde söylem varlıkları, Mi-listesinde dikkat odağındaki belirginliklerine göre sıralanmaktadır.
5. Grosz ve Sidner'in önerdikleri bu model 2.8.2.8. bölümünde ayrıntılarıyla açıklanacaktır.
6. Daha fazla bilgi için bkz. Halliday ve Hasan (1976), Bamberg (1983), Fahnestock (1983).
7. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Gernsbacher (1990), Gernsbacher ve Shroyer (1989).

İKİNCİ BÖLÜM

GÖNDERİMSEL BAĞDAŞIKLIĞA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

2. 1. Giriş

Çalışmamızın birinci bölümünde yazarın zihinsel modelinde yer alan söylem varlıklarının belirginliğinin, (Sn+1)'de (bir sonraki sözce) kime gönderimde bulunulacağını ve gönderimsel ifadelerin seçimini etkilediğinden, bu seçimin de söylem bağdaşıklığını sağlamada önemli bir rol oynadığını tartışmıştık. Bu bölüm de ise, gönderimsel bağdaşıklığı sağlamada etkin bir rol oynayan gönderimsel ifadelerin seçimine ilişkin kimi yaklaşımlar tanıtılacak ve bunlar arasından kuramsal çerçeve olarak belirlediğimiz MK (Merkezleme Kuramı) ayrıntılarıyla açıklanacaktır.

Söylem içerisinde bir varlığa pek çok farklı ifade ile gönderimde bulunulabileceği gibi, tek bir ifade, pek çok farklı varlığa gönderimde bulunmak için de kullanılabilir. Bu bağlamda, cevaplandırılmaya çalışılan iki soru vardır:

- 1) *Okuyucular, bir yazarın dilsel yorumunu hangi süreçleri işleterek anlamlandırır?*
- 2) *Yazarlar, belli ifadeleri kodlarken dilsel seçimlerini neye göre yaparlar?*

Bu iki soru birbirleriyle yakından ilişkilidir. Gönderimsel ifadelerin dağılımı ve yorumlanmasına ilişkin tüm araştırmalar, yazarın dilsel seçiminin okuyucuya, dilsel ifadenin kastedilen göndergesini seçmesine yardım ettiğini ortaya koymaktadır (Garrod ve Sandford 1982, Ariel 1988, Gundel, Hedberg ve Zacharski 1993'ten aktaran Borthen, Freitheim ve Gundel 1997: 88).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, söylem içerisinde gönderimsel ifadelerin seçimi ile söylem bağdaşıklığının sağlanması arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Turan'a (1995) göre, söylem içerisinde hangi ifadelerin potansiyel olarak bir sonraki gönderim için öncül olacağını belirlemek, söylem artgönderimi çalışmalarında da önemli bir rol oynamaktadır. Bu da, gönderimsel ve gönderimsel olmayan ifadeleri ayırmak anlamına gelmektedir. Gönderimsel ifadeler dizisi, bir sonraki belirli artgönderim için olası öncül olabilir. Bu öncül kümeleri arasından biri, en belirgin olandır (1995: 1-2). Dolayısıyla bu çalışmada, bir dilsel biçimin diğerlerine göre belirgin duruma gelmesindeki etmenler de incelenecek ve Turan'da (1995) sözü edilen yerel söylem düzleminde bir dizi 'iyi-oluşturulmuş ilke' belirlemesi temel alınacaktır. Bu ilkelerin evrenselliği, bu bölümde sözü edilecek olan dillerin, dillerarası çözümlenmeleri temelinde tartışılacaktır. Gönderimsel ifadelerin kullanımını belirleyen bu ilkelerin aynı zamanda edimbilimsel edincin ve söylem edincinin de bir parçası olduğu kabul edilmektedir (1995: 2).

MK, yerel söylemdeki bu gönderimsel ilişki ve kısıtlamaların çözümlenmesi için kuramsal bir çerçeve sağlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmamızın bu bölümünde gönderimsel ifadelerin seçimine ilişkin yaklaşımlardan söz edilerek, MK ve bu kurama ilişkin kimi belirlemeler ayrıntılarıyla tartışılacaktır.

Söylemde artgönderimsel gönderim, birbirleriyle etkileşim içinde olan yapısal, bilişsel ve edimbilimsel etmenleri de içeren oldukça karmaşık bir olgudur (Huang 2000). Yerel bir söylemde bitişik sözcükler arasında artgönderimsel gönderimin nasıl işlediğini açıklamayı amaçlayan pek çok çalışma ortaya konmuştur (Hobbs 1979; 1986, Fox 1987, Givon 1983, Ariel 1988; 1990; 1994, Grosz 1977, Sidner 1979, Grosz, Joshi ve Weinstein 1983; 1986; 1995 ve diğ.'den aktaran Huang 2000) Bu çalışmalarda cevaplanmaya çalışılan sorular şunlardır:

- 1) *'Bir konuşucunun uygun bir artgönderimsel biçimi seçmesine katkıda bulunan nedir?'*
- 2) *'Söylemde (tn)'da (verili bir an) dinleyicinin artgönderimsel*

biçimle konuşucunun kastettiği göndergeyi tanımlamasını sağlayan nedir?’¹

Bu bölümde yukarıda sözü edilen ve gönderimsel ifadeler arasındaki ilişkinin yerel olarak incelendiği bir söylemde artgönderimsel gönderimin nasıl işlediğini ortaya koymaya çalışan yaklaşımların bazılarına örnekler verilerek değinilecektir. Öncelikle, adılların öncüllerini ‘Anlambilimsel Model’le açıklamaya çalışan Hobbs’un (1979;1986) yaklaşımı, daha sonra, söylem içinde artgönderimsel gönderimin konu sürekliliği sağladığını savunan Givon’un (1983; 1985; 1990) ‘Konu Sürekliliği Modeli’ açıklanacaktır. Ayrıca Fox’un (1987) artgönderim yorumlaması ile söylem yapısı arasındaki ilişkiyi ‘Retorik Yapı Çözümlemesi’ yöntemiyle ortaya çıkarmaya çalıştığı ve ‘Aşamalı Model’ olarak adlandırdığı adıl çözümleme kuramı ve birinci bölümde kısaca değinilen Ariel’in (1988; 1990) ‘Erişilebilirlik Modeli’ de bu bölümde tanıtılacaktır. Söz edilecek olan bir diğer yaklaşım ise, bilişsel durumun artgönderimsel dağılım üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışan ‘Bilişsel Model’dir. Son olarak, Merkezlemenin öncülü olarak kabul edilen Sidner’in (1979;1983) OK’ndan (Odaklama Kuramı) söz edilerek, çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan ve Grosz, Joshi ve Weinstein (1983; 1986; 1995) tarafından bir adıl çözümleme kuramı olarak geliştirilen MK ayrıntılı olarak incelenecektir.

2.2. Anlambilimsel Model

Doğal dili anlamının dünya bilgisi gerektirdiği oldukça iyi bilinmektedir. Hobbs, bu bilginin ‘yüklem hesap aksiyomları’ biçiminde erişilebilir olduğu görüşünü benimsemektedir. Bu görüşü doğrultusunda Hobbs (1979, 1986), İngilizcede adılların öncüllerini bulmak için aksiyom derleminden seçmeli olarak çıkarım yapan pek çok anlamsal işlemde oluşan bir ölçüt geliştirmiştir. Hobbs’a göre anlamsal çözümleyici için girdi, sözdizimsel çözümleme ya da anlambilimsel yorumlama ilkelerinin işlevsel ilişkiler sergileyen mantıksal işaretlere indirildiği ‘metin’dir. Mantıksal işaretler halindeki metin, (1) metinde gönderimde bulunulan varlıkları temsil eden bir dizi varlık

- X_1, X_2, X_3, \dots , (2) İngilizce sözcükler, varlıklarla örtüşen yüklemelere uygulanarak varlıkların özelliklerini tanımlayan bir dizi çekirdek ifade (3) bir tümcede hangi ifadenin bildirildiği ve 'such that', 'where' biçiminde okunan semboller aracılığıyla hangilerinin dilbilgisel olarak ikincil olduğu bilgisinden oluşmaktadır (Hobbs 1986: 345-46).
Örneğin, Hobbs (1986) tarafından verilen aşağıdaki tümceyi inceleyelim:

(1) The boy is on the roof of the building.

Yukarıda yer alan tümce belirli tanımlık ve zamanı bildirmeden şu şekilde gösterilmektedir:

On (X_1 | boy(X_1), X_2 | roof(X_2, X_3 | building(X_3))).

Bu tümcenin bilgisel içeriği ise aşağıdaki ifadelerden oluşmaktadır:

On (X_1, X_2), boy(X_1), roof(X_2, X_3), building(X_3)

Anlamsal işleme sırasında, metin anlamsal işleme uygun olarak belirlenen çıkarımlarla ve artgönderimsel biçimlerle, onların öncüllerinin birleştirilmesiyle değerlendirilir (Hobbs 1986: 346).

Fazla sayıdaki dünya bilgisi aksiyomlarının her biri, belli bir sözcük ya da yüklemle birleşmekte, böylelikle aksiyomlar derlemine 'Sözlükçe' adı verilmektedir. Sözlükçe oldukça geniş olduğundan, aksiyomlar konuya göre kümelere bölünmektedirler. İncelenen metinle ilişkilerine göre bu kümelere öncelikle bir belirginlik ölçümü verilmektedir. Dolayısıyla, kümedeki bir aksiyom kullanıldığında, tüm kümeye en üst düzeyde belirginlik verilirken; kümedeki aksiyomlar kullanılmadığında, kümenin belirginliği yok olmaktadır. Anlamsal işlemlerle başlatılan Sözlükçe'deki tüm araştırmalar, küme sırasına göre yönetilmektedir (Hobbs 1986: 345-

46). Hobbs'un bağdaşıklık ilişkilerini geliştireceği 'anlambilimsel yaklaşım' dört anlamsal işleme sahiptir:

- a. *Tümceiçi bağlayıcıları ortaya çıkarmak*: Zıtlık, sebep, açıklama, ihlal edilmiş beklentiler ve geçici sıra örüntülerini belirlemeyi de içeren tümceiçi bağlayıcılarını bulmak. Örneğin, bir tümcenin kendisinden önce gelen tümceyle kurduğu zıtlık örüntüsü T_1 ve T_2 'nin yüklemelerinin karşıt/zıt olduğu durumlarda gözlemlenmektedir.
- b. *Yüklem yorumlama*: Yüklem yorumlama Sözlükçe'yi araştırarak çıkarım yapmayı içerir. Örneğin, 'The price of coffee has increased' tümcesindeki yüklem artışı için kişi, ölçeği dikey bir yönlendirmeye yerleştirmelidir. Böylelikle kişi, bu ölçekte yukarı doğru bir hareket olduğu çıkarımını yapabilir.
- c. *Örme*: Örme, çıkarımsallar ve öncülleri arasındaki ilişki gibi daha örtük artgönderimsel ilişkileri çözümlenmeye katkıda bulunur.
- d. *Varlıkları tanımlama*: Belirli AÖ'yle uyuşan varlık bulunana kadar bir önceki söylem araştırılır, söz konusu olan belirsiz AÖ'ye varlık yeni bir söyleme katılır.

Hobbs, yukarıda verilen bu dört işlemin söylemdeki bağdaşıklık ilişkilerini belirlediğini ve adil çözümlenmenin bu ilişkilerin bir ürünü olduğunu öne sürmektedir. Adil çözümlenmede çıkarım yapmanın rolü oldukça önemlidir. Buna karşın bu çalışma, çıkarımda bulunmanın bir dizi ilkeyle kısıtlandığı ve ancak bu ilkeler edimsel gereksinimlerle geçersiz kılınırsa, çıkarım yapma ve bağdaşıklık ilişkileri gibi diğer etmenlerin faydalı düzenekler haline geldiği farklı bir yön izlemektedir (Hobbs 1986'dan aktaran Turan 1995: 69-70). Ayrıca, Hobbs'un bu yaklaşımıyla ilgili kimi sorunlar söz konusudur. Örneğin, bu yaklaşım kullanılarak yapılan bir araştırma oldukça pahalıdır ve fazla zaman gerektirmektedir. Ayrıca, araştırmanın dallanma özelliğinin de oldukça geniş olduğu görülmektedir. Örneğin, Sözlükçe'de bir şeyin 'bina' olduğunu ileten çok fazla aksiyom bulunabilir: Postaneler, benzinlikler vb. (Hobbs 1986: 349).

Bunun yanı sıra, yaklaşımın anlambilimsel boyuta odaklanıp diğer bilişsel ve edimsel etmenleri göz ardı etmesi de yaklaşımın bir eksikliği olarak düşünülebilir.

2.3. Konu Sürekliliği Modeli

Söylemde ne hakkında konuşulduğunun açıklanmasına ilişkin bir yaklaşım olan ‘Konu Sürekliliği Modeli’, Givon (1983; 1983a; 1985; 1990) tarafından sunulmaktadır. Bu modelin temel savı, söylemde artgönderimsel kodlamanın konu sürekliliği tarafından belirlendiğidir. Givon, konuyu söylemde bireylerin kaderleri, olayları, yapmaları, etmeleri, zaferleri ve kederlerinin tartışılması olarak tanımlamaktadır (Givon 1984: 137). Konular, bu sebeple büyük olasılıkla adsıldır ve dolayısıyla, tüm adsıl kurucular da konudur. Givon’un tanımladığı konu kavramı Reinhart’inkiyle²(1981) uyuşmamaktadır. Givon, KILICI özneleri konu olarak görür. Söylemde konunun sürekliliği a) ‘çizgisel uzaklık’ (bir göndergeden söz edilme sırasında araya giren tümcecik sayısı), b) ‘gönderimsel araya girme’ (araya giren göndergelerin sayısı), c) ‘konusal bilgi’ (söylem başkişisinin sürdürülmesi ya da değişmesi) gibi etmenlerle belirlenmektedir. Konu sürekliliği yaklaşımına göre, çizgisel uzaklık, yani araya giren tümce sayısı ne kadar azsa, araya giren gönderge sayısı da o kadar az olur ve söylem başkişisinin konusal statüsü o kadar sabit kalır. Bu durumda da, söylemde konu sürekliliği artar. Konunun sürekli olması, o konunun kodlanacağı gönderimsel ifadenin aza indirgeneceği, yani kodlamada boş artgönderim ya da bir adılın kullanılacağı anlamına gelmektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz Konu Sürekliliği Yaklaşımı doğrultusunda, konu-kodlama birimleri olarak farklı gönderimsel ifadeler aşamalı biçiminde dizilmektedir (Huang 2000: 303).

Givon’un Konusallık Ölçeği

en sürekli/erişilebilir konu

1. *vurgulu/bağımsız adıllar*
2. *sağa kaydırılmış belirli AÖleri*
3. *vurgusuz/bağımlı adıllar ya da dilbilgisel uyum*

4. *sıralı belirli AÖleri*
5. *boş artgönderim*
6. *sola kaydırılmış belirli AÖleri*
7. *Y-taşınmış AÖleri ('karşıtsal konulaştırma')*
8. *ayrık/odak yapıları*
9. *gönderimsel belirsiz AÖleri*
en süreksiz/erişilemez konu

Yukarıdaki kullanımların bazıları aşağıdaki örneklerde görülebilir (Givon 1983: 6):

- (2) 1.(he came in) and Ø sat down...(Boş artgönderim)
2.(he came in;) *he* then sat down...(vurgusuz adıl)
3.(she came in;) then *he* joined her...(vurgulu adıl)
4.(the woman came in;) then *the man* joined her..(belirli AÖ)
5.now *the man*, *he* never joined...(sağa kaydırılmış belirli AÖ)
6. *he* came yesterday, *John* (sola kaydırılmış belirli AÖ)

Givon'un Konusallık ölçeğinin bir ucunda boş artgönderim en konusal varlıkları belirtirken; gönderimsel belirsiz AÖ'lerinin en az konusal varlıkları belirttiğini ifade edebiliriz. Bu durumu Givon, 'Çok İmgelilik İlkesi'yle açıklamaktadır.

Çok İmgelilik İlkesi: 'Bir konu ne kadar süreksiz ve konunun işlemlenmesi ne kadar zor olursa, bu konuya daha fazla kodlama malzemesi iliştilmelidir'
(Givon 1983a:18'den aktaran Turan 1995).

Bunlara ek olarak, aşağıda verilen 'Konu Giriş Hiyerarşisi' söylemde konunun devam etme olasılığının hangi sırayla gerçekleştiğini göstermektedir (Givon 1984:140'tan aktaran Turan 1995: 70).

KILICI> YÖNELME/YARARLANICI> ETKİLENEN> YER> ARAÇ> DAVRANIŞ

Yukarıdaki sıralamaya göre, Şu belirlemeler yapılabilir:

1. *Eğer tümcecik bir KILICI öbeğine sahipse, bu öbek özne olacaktır.*
2. *Eğer tümcecik KILICI öbeğine sahip değilse, ancak bir YÖNELME/YARARLANICI yesi iğeriyorsa, bu öbek özne olacaktır.*
3. *Eğer tümcecik ne bir KILICI ne de YÖNELME/YARARLANICI'ya sahip değilse, ancak bir ETKİLENEN yesi iğeriyorsa, bu öbek özne olacaktır (Givon 1984:140'tan aktaran Turan 1995: 70).*

Givon'a göre, yukarıdaki lęekte yer alan konular, söylemdeki sürekliliklerine göre sıralanmaktadır. Yani süreklilik, konuların yinelenmeleri ya da görünüm sıklıklarıyla gözlemlenmektedir. Givon, konusal ile konusal olmayan varlıklar arasında bir ayırım yapmamakta ve tüm varlıkları daha yüksek ya da düşük derecede konusal olarak tanımlamaktadır. Givon konusallığı, bir süreklilik olarak görmekte ve bu sürekliliği yukarıdaki lęeklendirme aracılığıyla açıklamaktadır.

Givon'un 'Konu Sürekliliği' yaklaşımı, söylemde artgönderimsel ilişkilerin konu sürekliliğine katkısını açıklamak için tasarlanmıştır. Ancak bu yaklaşım, adillaŐtırmanın açık bir özümlemesi için tercih edilen kuramsal eręeveye uygun kesin ilkeleri içermemektedir. Givon, söylemi herhangi bir ię yapısı olmayan çizgisel bir yapı olarak görmektedir (Turan 1995: 71). Bu çalışmada ise Grosz'un (1977) da belirttiği gibi, söylemin aşamalı bir yapısı olduğundan, bir SB'nn (söylem bölütü) alt-bölütlere indirgenebileceği ve adil özümlemesi için önemli olanın adillerle öncülleri arasında kağ tmceciciğin olduğu değil, söylemin yapısı olduğu görüşü benimsenecektir.

2.4. Aşamalı Model

Fox (1987), artgönderim yorumlaması ile söylem yapısı arasındaki ilişkiyi işaret etmektedir. Fox, adil çözümlenmesini Mann ve Thompson tarafından geliştirilen retorik yapılara (bundan sonra r-yapı) dayandırmaktadır. Fox'a göre, artgönderimsel örüntüleme ile söylem yapısı arasındaki ilişki anlaşılmadan önce r-yapılara dayanarak, söylemi bileşenlerine 'bölmek' gerekmektedir. R- yapıda, en küçük birim 'önerme'dir. Bir önerme, temel olarak bir tümcecikle örtüşmektedir. Buna karşın, karmaşık tümcelerdeki ilgi tümcecikleri ve tümleyici öbekleri, temel tümcecikleriyle birlikte tek bir önerme oluşturmaktadırlar. Fox, bunun sebebinin ilgi ve bütünleyici tümceciklerin söylem ilkeleriyle değil, dilbilgisi ilkeleriyle yönetilmesi olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşın Fox, yan eklenti tümceciklerini bu yapılardan ayrı değerlendirmektedir. Önermeler, r-yapılarla düzenlenmektedirler. R-yapı, bir 'çekirdek' ve yazarın temel 'niyetler'ini içermekte, ayrıca eklentilerle söylemde ek bilgi sağlamaktadır. Çekirdek, daha üst seviyede üç r-yapı içermektedir: (i) Sav; (ii) liste; (iii) anlatı. Sav yapısı, bir iddia sunar ve 'artalan'la 'ayrıntı'yı 'eklenti' olarak içinde barındırır. Liste yapısı, sayısız önerme içerir ancak eklenti içermez. Anlatı yapısı ise, zamansal olarak sıralı bir dizi çekirdeği tanımlar. Eklentiler, sebep, koşul, amaç vb. hakkında bilgi sunar. Sadece etkin r-yapıdaki varlıklar adillaştırılabilir; aksi takdirde tam AÖ kullanılmalıdır. Etkin bir r-yapı, ya bir önceki önermenin varlığı içermesi ya da araya giren önermelerin olduğu durumlarda, SB'nün (söylem bölütü) daha üst seviyede bir r-yapıya yerleştirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Fox'un 'geriye patlama' (return pop) adını verdiği bu ikinci durumda, varlık bir adilla geriye-patlatılabilir. Eğer araya giren r-yapı çok karmaşıksa, bir adilla geriye patlama mümkün değildir ve varlık, böyle bir durumda bir AÖ ile yeniden söyleme katılmalıdır (Fox 1987'den aktaran Turan 1995: 71-72).

Bu çalışmada benimsenen Merkezleme yaklaşımı, yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Fox'un modelinden ayrılmaktadır. Ayrıca, Grosz ve Sidner (1986)'da da söz edildiği gibi, bu çalışmanın da araştırma yöntemini oluşturan 'SBY'nin³ (Söylem Bölütleme Yöntemi) Fox'un belirttiğinden çok daha karmaşık bir süreç olduğu bilinmektedir.

2.5. Erişilebilirlik Modeli

Prince (1981), Sandford ve Garrod (1981), ve Givon'un (1983) takipçisi olan ve bilişsel bir model olarak 'Erişilebilirlik Modeli'ni ortaya koyan Ariel (1988; 1990; 1994), artgönderimsel ifadelerin kullanımıyla, bunların temsil ettikleri zihinsel varlıklar arasında bir ilişki olduğunu savlamaktadır. Ariel'e göre, tüm olası artgönderimsel ifadeler, 'erişilebilirlik belirticileri' ya da 'bağlam düzenleyicileri'dir. Bunların her biri, erişilebilirlik derecesini zihinsel tasarımın okuyucunun belleğinde, yazarın amaçladığı biçimde kodlamakta; böylelikle de, okuyucunun olası gönderge kümesini kısıtlamasını sağlamaktadır. O halde, erişilebilirlik derecesini etkileyen etmenler nelerdir? sorusunu dilbilim, psikodilbilim ve yapay zeka alanında yapılan çalışmalar, şu noktaları vurgulayarak yanıtlamaktadır: (i) **varlık/gönderge/öncülün belirginliği**; (ii) **gönderge/öncül ile artgönderimsel ifade /erişilebilirlik belirticisi arasındaki bağıntılılık** (Ariel 1994'ten aktaran Huang 2000: 254). Ariel, Givon gibi gönderimsel ifadelerin seçiminde mesafenin etkisini tartışmaktadır. Artgönderimsel gönderim kapsamında ortaya çıkan genel çerçeve, 'adılların sözcelerarası mesafeler kısa olduğunda baskın olarak kullanıldığı'; bununla birlikte orta uzaklıklarda artgönderimsel belirticiler ve öncüllerin tümcenin dışında yer aldığı durumlarda belirli tanımlıkların kullanımının tercih edildiği' biçimindedir (Ariel 1988: 69-70). Söylem içerisinde yalnızca bir konunun olabileceğinden söz eden Ariel'e göre, bir varlığın belirginliği: (i) **Söylem katılımcılarının edimsel rolleri** (konuşucu > dinleyici> katılımcı olmayan); (ii) **düşük ya da yüksek fiziksel belirginlik**; (iii) **konu/odak**; (iv) **dilbilgisel işlevler**; (örneğin, özne-özne olmayan); (v) **canlı olma durumu**; (vi) **sözü edilme düzeni** (örneğin, önce ya da sonra sözü edilme); (vii) **araya giren öncülün varlığı** gibi etmenlerle belirlenmektedir. Ariel, erişilebilir olmayan bilgiyi 'genel bilgi' olarak depolayan kuramı çerçevesinde yaptığı çalışmalar ışığında, farklı gönderimsel ifadelerin farklı dağılımlar sergilediğini bildirmiş ve bu gönderimsel ifadeleri 'Erişilebilirlik Ölçeği' (accessibility scale) adını verdiği bir ölçek üzerinde kodlamıştır (Ariel 1990'dan aktaran Huang 2000: 254)

Ariel'in Erişilebilirlik Ölçeği

Tam ad >uzun tanımlama>kısa tanımlama>soyadı> ad>uzaklık gösterme sıfatı (+AÖ)>yakınlık gösterme sıfatı (+AÖ) > vurgulu adıllar + el/kol/baş hareketi > vurgusuz adıllar> klitik adıllar>uyum belirticisi>dönüşlüler> boş

Ariel, yukarıda verilen bu ölçeği ve kuramını destekler nitelikte pek çok dillerarası karşılaştırmalı çalışma yapmıştır. Bu çalışmalardan biri, Ariel'in (1990;1994) İbranice ilgi yapılarındaki boş artgönderimlerin karşıtsal kullanımları üzerine yaptığı araştırmadır. Ariel'in bir diğer çalışması ise, biçimbilimsel olarak basit diye tanımlayabileceğimiz ancak karmaşık dönüşlüler içeren Hollandaca dili üzerinedir (Huang 2000: 255-56). Sonuç olarak Ariel çalışmalarında, gönderimsel ifadelerin örtüştükleri zihinsel varlıkların, erişilebilirlik derecelerine göre seçildiklerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Erişilebilirlik derecesi, varlığın içsel belirginliği ve öncülle artgönderim arasındaki uyumla ilişkili etmenlere dayanmaktadır. Buna ek olarak, gönderimsel ifadelerle kodlanan erişilebilirlik derecesi, bu ifadelerin (i) **bilgiselliği**; (ii) **kesinliği**; (iii) **sesel uzunluğu**'ndan kaynaklanmaktadır (Ariel 2001: 34). Tüm bunlara karşın, Erişilebilirlik Modeli de, Givon'un Konu Sürekliliği Modeli gibi söylemin aşamalı yapısını göz önünde bulundurmamaktadır. Dolayısıyla da söylemin aşamalı bir yapısı olduğu dikkate alındığında, söylemde yer alan artgönderimsel ilişkilerin açıklanmasında, bu modelin yeterli olmayacağı düşünülmektedir.

2.6. Bilişsel Model

Bilişsel yaklaşıma göre, söylemdeki artgönderimsel kodlama 'canlandırma' (activation) ve 'dikkat' (attention) gibi bilişsel süreçlerle belirlenmektedir. Canlandırma ve dikkat, aralarında ilişki bulunan ancak birbirlerinden farklı iki bilişsel olgudur. Huang (2000), Chafe (1994) ve Kibrik'in (1996: 256-57) çalışmalarından yola çıkarak, bir göndergenin (tn)'da (verili bir an) kişinin işlek kısa erimli belleğinde canlandırılmasının, (tn-1)'da (önceki bir an) o gönderge üzerinde kişinin dikkatinin yoğunlaşmış olmasının

sonucu olarak ortaya çıkan bilişsel bir durum olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, bir göndergenin bilişsel durumu, o göndergenin canlandırılması ve tanımlanabilirliğiyle belirlenmektedir. Lambrecht'e (1994) göre, bir göndergenin tanımlanabilir (identifiable) olması, o göndergenin okuyucunun zihnindeki bilgi durumuyla ilgilidir. Buna karşın, göndergenin canlandırılması, göndergeye ait bilişsel tasarımın okuyucunun bilincindeki en son durumudur. Yani, tanımlanabilir bir göndergenin zihinsel tasarımının, sözcenin üretildiği anda canlandırılmış (activated) veya yarı-canlandırılmış (semi-activated) veya canlandırılmamış (non-activated) olup olmadığı ile ilgili bir durumdur. Buna bağlı olarak, bir göndergenin tanımlanabilir ve canlandırılabilir olması: (i) dilsel bağlama tanıtılmasıyla; (ii) yazar ve okuyucu tarafından paylaşılan zamansal, mekansal ve dil dışı çevrenin algılanmasıyla; (iii) kişinin uzun erimli belleğinde bulunan ansiklopedik bilginin bir parçası olmasıyla sağlanmaktadır (Gundel, Hedberg ve Zacharski 1993; Lambrecht 1994: 79–80; Kibrik 1996).

Bilişsel modelin temel savlarından biri, yazar tarafından hedeflenen göndergenin okuyucu tarafından canlandırılmadığı durumlarda, tam AÖ'lerinin kullanımının tercih edildiği; buna karşın, hedeflenen göndergenin hem yazar hem de okuyucu tarafından canlandırılabilmesi varsayıldığında ise, sesel olarak indirgenmiş artgönderimsel ifadeler olan adıllar ve sıfır artgönderimin yeğlendiğidir (Tomlin 1987a, Tomlin ve Pu 1991, Gundel, Hedberg ve Zacharski 1993, Kibrik 1996, Huang 2000).

'Bilişsel statü' ve 'artgönderimsel biçim' arasındaki ilişkiyi gösteren ölçeklerden biri olan Ariel'in Erişilebilirlik Ölçeği'nden 2.5'de söz etmiştik. Bu ölçeklerden bir diğeri ise, Gundel, Hedberg, ve Zacharski (1993) tarafından sunulmuştur:

Gundel, Hedberg, ve Zacharski'nin (1993) Verilmişlik Hiyerarşisi

*Odaktaolan>canlandırılmış>bilindik>tekbaşına tanımlanabilir>
gönderimsel> tür olarak tanımlanabilir*

Bu bilişsel durumlar ve ilgili seçimler, yani artgönderimsel ifadelerin seçimi, Çince, Japonca, Rusça ve İspanyolca gibi dillerde çalışılmıştır. Bu dillerin bilişsel statüleri kodlamak için aynı artgönderimsel ifadeleri seçmemelerine karşın, genel eğilim odakta olan, ya da canlandırılmış göndergeye ait zihinsel tasarımı göstermek için sesel ve biçimbilimsel olarak indirgenmiş biçimlerin (adılar, boş artgönderim); buna karşılık, hiyerarşide en aşağıda bulunan (tür olarak tanımlanabilir) zihinsel tasarımlar için tam AÖ'lerinin yeğlendiği yönündedir (Huang 2000: 315)

Gundel, Hedberg ve Zacharski (1993), farklı artgönderimsel ifadelerin kullanımının, farklı bilişsel statüleri işaret ettiği görüşünden yola çıkmışlardır. Aşamalı olarak düzenlenmiş bu bilişsel statüler, okuyucunun bir artgönderimsel ifade için olası bir dizi öncül belirlemesine izin vermektedirler (Gundel, Hedberg ve Zacharski 1993'den aktaran Botley ve McEnery 2000: 7).

Gundel'in yukarıda gösterilen Verilmişlik Hiyerarşisi (Givenness Hierarchy), Ariel'in Erişilebilirlik Ölçeği gibi, söylemde farklı artgönderimsel ifadeleri seçmek için bilişsel bir boyut sağlamayı amaçlamaktadır. Gundel'in bu yaklaşımı Ariel'inkine benzer olarak, verilmişlik değerleri uygun olduğunda, kabuledilebilirlikleri tartışılan belli gönderimsel ifadelerle bağlıdır. Buna karşın, Gundel'in çalışmasıyla ilgili sorun, bir bütüncede değerlendirilebilir ve test edilebilir savlar bulmak olarak betimlenebilir. Ariel'den farklı olarak Gundel, 'metinsel uzaklık' gibi artgönderimsel ifadelerin belli bilişsel statüleri yansıttığı mesafeyi ölçmeye yarayan bir ölçüt verememektedir (Botley ve McEnery 2000: 10).

2.7. Odaklama Kuramı

Odaklama, bilişsel bir dizge olan dikkat durumuna dayanarak gönderimsel ifadelerin yorumlanması ve kullanımını açıklamak amacıyla biçimlendirilmiş işlemsel bir ölçüttür. Öncelikle şu belirtilmelidir ki, OK'ndaki (Odaklama Kuramı) ve doğal dil işlemelemedeki odak terimi, dilbilim alan yazınında geçen 'odak' kavramıyla örtüşmemektedir. OK'nda odak, söylem modelinde yer alan gönderimsel ifadelerin bir

statüsü olarak görülmektedir. Odaktaki bir varlık, yazarların dikkatlerini çevirdikleri en canlandırılmış varlıktır (Örneğin, bilinçteki varlık, ya da kısa-erimli bellekte yer alan varlık). Dilbilim alan yazınında ise odak terimi, sesbilimsel olarak baskın bir ifadeyi kodlama, ve/veya sözcüye yeni bilgi ekleme ya da kodlama gibi pek çok dilsel olguyu tanımlamak için kullanılmaktadır. Vallduvi (1992) dilsel odağı, yeni bilgi kodlayan, tümcenin en baskın ögesi olarak tanımlamaktadır. Prince'in (1981b; 1986) odak çözümlemesinde ise odak, eski bilgi içeren açık önerme ile aynı bağlamda yeni bilgiyi taşıyan açık önermedeki değişkeyi dolduran şeyle arasındaki ilişki olarak görülmektedir (Turan 1995: 67). Böylelikle odak terimi, Vallduvi'nin odak kavramından ayrı bir olguya gönderimde bulunmak için kullanılmış olmaktadır. Ancak OK'ndaki odak terimi, dilbilim alan yazınındaki odak teriminin kullanımıyla örtüşmemektedir. Öte yandan, daha karmaşık olarak OK'ndaki odak terimi, dilbilim alan yazınında odakla karşıt olarak ele alınan konu terimiyle benzeşmektedir. Bu bağlamda, yazarlar bilinçli ya da bilinçsiz olarak söylem boyunca dikkatlerini belli kavram ya da nesnelere odaklamaktadırlar. Odaklama, söylemin ne hakkında olduğunun izini süren işlemsel bir ölçüttür. 'Dikkat durumu', bir dizi odak boşluğu içerir ve geçiş ilkeleri kümesi, bu odak boşluklarına yenilerini ekleyebilir ya da bunları silebilir. Grosz (1977), iki tür odak tanımlamaktadır: (i) **anlık odak**; (ii) **küresel odak**. Bunlardan ilki olan anlık odak, bir yazarın dikkat odağının nasıl sabit kaldığını ya da bitişik sözcelerde nasıl değiştiğini tanımlayan yerel bir olgudur. Küresel odak ise, diğer yandan, tüm söylem boyunca yazarın dikkatini biçimlendirmektedir. Odaklanan söylem varlıkları, odak boşluğunda yer alırlar. 'Odak boşluğu' ilişkili olmasına karşın, söylem modelinden farklıdır. 'Odak yığını', söylemde (tn)'da (verili bir an), o anki sözcenin yorumlamasıyla ilişkili olan varlıkları içerir. Bir odak boşluğu, eğer varlıktan önceden söz edilmişse, yani varlık hala odaktaysa açıktır. Önceden sözü edilmiş olan varlıklar, odak boşluğunda yığınlanmış olarak yer alırlar. Bu yığınlanma, varlıkların içinde buldukları SB'deki (söylem bölütü) belirginlikleriyle belirlenmektedir (Grosz 1977'den aktaran Turan 1995: 68).

Sidner (1979), artgönderimsel ifadeleri çözümlmek için üç mekanizma önermektedir: a) **anlık söylem odağı** b) (S_{n+1}) (bir sonraki sözce) için **olası odaklar**

listesi c) söylem içerisinde daha sonradan geri dönmek üzere anlık odağı saklayan bir odak yığını. Olası odaklar listesi, daha sonra ele alacağımız Merkezleme Modeli'ndeki Mi-listesi'yle örtüşmektedir⁴. OK, tek bir sözcede birden çok adlı kullanabilmek için iki tür odak olduğunu varsaymaktadır: (i) **Kılıcı Odak** (bundan sonra KO); (ii) **Söylem Odağı** (bundan sonra SO). Sidner (1979), SO'nun yazarın hakkında artgönderimsel olarak yazma eğilimde olacağı temel odak olduğunu ileri sürmektedir. Sidner'e göre, 'Odaklama, SO'nı temel alır; SO, yazarın hakkında şu ana kadar yazdıklarıyken; KO, söylemde yer alan eylemler hakkındaki bilgi yeridir' (Sidner 1981: 223). Bu bağlamda SO, Merkezleme çerçevesinde (Sn)'de yer alan en belirgin varlık olarak tanımlanan Mg ile örtüşmektedir. Ancak bu kavramla tamamen aynı değildir. Yukarıda da söz edildiği gibi, bu iki odaktan farklı olarak MK, sözce başına kesinlikle tek bir Mg önerir (Kısıtlama 1). Sonuçta Odaklama, Merkezleme gibi karmaşık çıkarım yapmayı kısıtlayan ve adil çözümlenmesi için bilişsel olarak uygun ve işlemsel olarak izlenebilir bir dizi ilke öneren işlemsel bir ölçüttür (Sidner 1979; 1981'den aktaran Turan 1995: 68).

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız OK, oldukça geniş çaplı ve karmaşık bir kuramdır. Bu sebeple, bu çalışmada Odaklama'nın daha basite indirgenmiş hali olan ve yerel bir odaklama çerçevesi olarak geliştirilen MK kullanılarak, çalışmanın veri tabanı çözümlenmeye çalışılacaktır.

2.8. Kuramsal Çerçeve: Merkezleme Kuramı

Bir 'yerel bağdaşıklık'⁵ ve 'belirginlik' modeli olarak geliştirilen MK'nın⁶ temel amacı, söylemlerin işlenmesini kolaylaştıran seçimleri, yani bağdaşıklık örüntülerini oluşturan gönderimsel ifadeleri tanımlamaktır (Poesio, Di Eugenio ,Stevenson ve Hitzeman 2000: 2).

MK, Grosz, Joshi ve Weinstein (1983; 1986; 1995) tarafından doğal dil söyleminde konuşucular arasında bir dikkat merkezi modeli olarak geliştirilmiştir

(Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 1). Daha önce de belirtildiği gibi, bir bağdaşıklık kuramı olarak Merkezleme, ‘varlık-bağdaşık’⁷ söylemleri tanımlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda söylemler, söylem varlıklarının söyleme katılım ve tartışılış biçimlerinden dolayı bağdaşık olarak kabul edilmektedirler. Aynı zamanda Merkezleme, bir belirginlik kuramı olarak da tasarlanmıştır. Dolayısıyla bu kuram, (tn)’da (verili bir an) hangi varlıkların en belirgin olacağını öngörmeye çalışmaktadır. Merkezleme çerçevesinde bir SB (söylem bölütü) içinde yer alan sözceler arasında dikkat durumundaki değişiklikleri izleyen ‘yerel odaklama’ hakkında öne sürülen temel sav, aynı söylem varlığından söz etmeyi sürdüren bitişik sözcelerin yer aldığı SB’lerinin, farklı varlıklardan söz edilen SB’lerinden daha bağdaşık olduğudur⁸ (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 5). Merkezlemede bu sav, her (Sn)’nin (Sn-1)’yle tek bir temel bağıntısının olduğu (Mg)⁹ (geriye-dönük merkez) öne sürülerek güçlendirilmiştir. MK’na göre, (Sn)’de tek bir Mg’nin olmasının, o sözcüyü söyleme katmak için gerekli çıkarımsal karmaşıklıkla basite indirmediği savlanmaktadır (Joshi ve Kuhn 1979; Joshi ve Weinstein 1981’den aktaran Poesio, Di Eugenio ,Stevenson ve Hitzeman 2000: 5).

Yukarıda verilen bilgilerden yola çıkarak, MK çerçevesinde, bağdaşıklık ve belirginlik hakkında ileri sürülen savların iki varsayımla ilişkilendirildiğini ifade edebiliriz:

- (i) Mg, önemli ölçüde varlıkların sıralanışına göre belirlenir
- (ii) Mg, büyük olasılıkla bir adıyla gerçekleştirilir

‘Temel varlığı’, ‘konu’ ya da ‘odağı’ kodlarken, adılların tercih edildiğine dair bu son varsayım, aşağıda yer alan örneklerdeki karşıtlıkların açıklanmasında da temel olmaktadır.

- (3) a. Something must be wrong with John_i.
- b. He_i has been acting quite odd. (He=John)
- c. He_i called up Mike_k yesterday.

- d. John_i wanted to meet him_k quite urgently.
- (4) a. Something must be wrong with John_i.
b. He_i has been acting quite odd. (He=John)
c. He_i called up Mike_k yesterday.
d. He_i wanted to meet him_k quite urgently.

Yukarıda yer alan söylemler, sadece (d) sözcüğü açısından farklılaşmaktadır. Ancak, Grosz, Joshi ve Weinstein'a (1995) göre, (3d), (4d) kadar uygun değildir. Bunun nedeni, (c) sözcüklerinden sonra, 'John' söylem varlığının Mike'dan daha yüksekte konumlanması, bu yüzden de (Sn+1)'de gerçekleştirilmesi koşuluyla o sözcüğün Mg'si olmasıdır; ayrıca sözcükteki bir başka varlık adillaştırıldığı sürece 'John' da adillaştırılmalıdır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 5-6).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında MK, 'dikkat durumu', 'çıkarımsal karmaşıklık' ve 'gönderimsel ifadelerin biçimi' arasındaki etkileşimi biçimlendiren bir model olarak ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra, bu kuramın temel amaçlarından biri de artgönderim çözümlemesi için belli işlemsel ölçütlerden kendini soyutlayarak, hangi söylemleri işlemelemenin daha kolay olduğu hakkında diller-arası geçerli savlar oluşturmaktır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 2).

Yukarıda sözü edilen dikkat durumu, 2.8.2.8.3. bölümünde de belirtildiği gibi, konuşucunun bilişsel durumunun bir parçasıdır. Bilişsel dizge, dikkat durumundan daha zengindir. Bu dizge dünya bilgisi, inançlar, arzular ve niyetleri içermektedir (Grosz ve Sidner 1986: 180). Böyle bir bilişsel dizge, karmaşık çıkarım yapma yetisine sahiptir; ancak karmaşık çıkarımı biçimlendirme bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

MK'nın biçimlendirilmesi, iki temel çalışmanın sentezinin bir sonucudur. Başlangıçta, Joshi, Kuhn ve Weinstein (Joshi ve Kuhn 1979, Joshi ve Weinstein 1981) Merkezleme Modeli'ni, yazarların bir sözcüğün anlamını işlemlerken ve onu bir önceki söylemin anlamıyla birleştirirken söyleme ilişkin çıkarım yapma sürecinin

karmaşıklığını çözümlmek üzere önermişlerdir. Grosz ve Sidner (Sidner 1979, Grosz 1977, Grosz ve Sidner 1986), ‘dikkat durumu’ olarak adlandırdıkları durumu, söylem yapısının temel bir bileşeni olarak kabul etmişler ve bu yapının iki tür odaklama içerdiğini ileri sürmüşlerdir: (i) küresel; (ii) yerel. O halde, bu iki yaklaşımın bir sentezi olarak MK, söylemlerin bağdaşıklığı konusunda yaptığımız değerlendirmelerin hangi işleme süreçlerinden kaynaklandığını açıklamak üzere ‘yerel dikkat odağı’nın izini sürmek için geliştirilmiş bir modeldir. Bunun ne anlama geldiğini örnek (5) ve (6) yardımıyla tartışalım¹⁰ (Miltsakaki 2003: 18).

- (5) a. John_i went to his favorite music store to buy a piano.
b. He_i had frequented the store for many years.
c. He_i was excited that he could finally buy a piano.
d. He_i arrived just as the store was closing for the day.
- (6) a. John went to his favorite music store to buy a piano.
b. It was a store John had frequented for many years.
c. He was excited that he_i could finally buy a piano.
d. It_i was closing just as John_i arrived.

Söylem (5), sezgisel olarak söylem (6)’dan daha bağdaşıktır. Bu söylemler arasındaki farklılık, söylemin ne hakkında olduğunun farklı süreklilik derecelerinden kaynaklanıyor olabilir. Söylem (5) tek başına bir bireyi, ‘John’u merkezlerken; söylem (6) farklı varlıkları, (‘John’, ‘store’) merkeze getiriyor ve merkezden çıkarıyor. MK, işte süreklilikteki bu iniş çıkışları açıklamak için tasarlanmıştır.

Turan’ın belirttiği gibi, dikkat merkezleri bir sözceyi diğerlerine bağlama görevi gören söylem varlıklarıdır. Tek başına bir tümcenin dikkat merkezi yoktur. Bunun yanı sıra, farklı söylem durumlarında dile getirilen aynı sözce, farklı merkezlere sahiptir. Böylelikle, ‘merkezler’ sözcükler, öbekler ya da sözdizimsel biçimler değil; ancak dilsel olarak gerçekleştirilebilen anlamsal nesnelere ve söylem yapılarıdır (1995: 63) .

Söylemi anlamlandırmanın, sadece anlamsal ve çıkarımsal kuramlara (Hobbs 1985) dayandırıldığı önceki varsayımlara karşın MK, aşağıdaki söylem (7)'nin tamamen işlemlendiği anda anlamsal bir belirsizlik taşımadığını ancak, bağdaşıklık açısından farklı olduğunu öngörmektedir (Miltsakaki 2003: 19).

- (7) a. Jeff helped Dick wash the car.
b. He washed the windows and Dick waxed the car.
c. He buffed the hood.

(Miltsakaki 2003: 19)

Yukarıda verilen (7c)'deki adilsil özne sadece 'Dick' olarak yorumlanabilir çünkü 'buffing' (parlatmak) ve 'waxing'(cilalamak) eylemleri, anlambilimsel alanı paylaşmaktadır. Yine de, (7c)'de bir adıl kullanarak yazar, okuyucunun aklını sadece karıştırır çünkü sözce (7a) ve (7b)'de 'Jeff' AÖ, dikkat merkezi olarak söylemde yer aldığı için (7c)'deki adılın en olası göndergesidir. Dolayısıyla da okuyucu, ancak 'buff' sözcüğüne vardığında göndergenin 'Dick' olması gerektiğinin farkına varır¹¹.

Yukarıda verilen örnekleri MK çerçevesinde tartıştıktan sonra, MK'nın temel kavramlarını tanıtalım. Söylem bir dizi metinsel bölüttten oluşur ve her bölüm bir dizi sözcüyü içerir. 'Sözcüler' (Sn) şeklinde gösterilirler. Her (Sn), daha sonraki adılar için öncül olabilecek olası bir dizi söylem varlığını canlandırır. Bu söylem varlıklarının dikkat odağındaki belirginliklerine göre sıralandığı ileriye-dönük merkez kümeleri, Mi olarak gösterilir. Bir başka deyişle MK'na göre, bir söylemi işlemlerken kişiler, sürekli olarak yerel bir dikkat durumunu ya da yerel odağı¹² güncellerler. Bu yerel odak, Sidner'in (1979) 'olası söylem odakları'yla örtüşen bir dizi Mi içerir. Bu merkezler, söylem varlıkları olarak da görülebilir. Yerel odak ayrıca, bu Mi'lerin sıralanması ya da belirginlikleriyle ilgili bilgi de içermektedir. Yerel odak, her sözceden sonra güncellenir. Bu güncellemede, o anki Mi'ler yenileriyle yer değiştirir ve Mg değişir (Poesio, Di Eugenio ,Stevenson ve Hitzeman 2000: 7). (Sn+1)'de yer alan adilla eşgöndermeli olma olasılığı en yüksek olan söylem varlığı ise, olası merkez (bundan sonra Mo) olarak

tanımlanır¹³. Türkçe için Mo, yani dikkat odağında yer alan en belirgin üye genellikle tümcenin öznesidir¹⁴. Eğer (Sn)'de (Sn-1)'in Mo'su varsa o, (Sn)'nin konusudur. Eğer bir sözcede tek bir adıl varsa, bu adıl o sözcenin konusudur. MK'nda ancak tek bir 'T-konusu'nun (tümce konusu) varlığından söz edilmektedir¹⁵. Dolayısıyla, Türkçe metinlerde yer alan her tümcede, yazar ve okuyucunun odaklandığı Mg denilen ve geleneksel yaklaşımda T-konusu olduğu düşünülen tek bir öge vardır (Turan 2002: 97). Geleneksel 'konu' kavramıyla örtüşen Mg, Merkezleme'nin yerel bağdaşıklık ve belirginlik hakkındaki savlarında da önemli rol oynamaktadır (Poesio, Di Eugenio ,Stevenson ve Hitzeman 2000: 7). (Sn)'nin Mg'si, o sözcede gerçekleştirilen ve (Sn-1)'in Mi'lerinin en yüksekte konumlanmış ögesidir (Kısıtlama 3)¹⁶. Dolayısıyla, Mg'nin değeri büyük ölçüde 'sıralama' ve (Sn-1)'e bağlıdır (Poesio, Di Eugenio ,Stevenson ve Hitzeman 2000: 8).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, bu çalışmada temel oluşturacak varsayımları şöyle özetleyebiliriz.

- (8) (i) Sözce başına kesinlikle tek bir Mg vardır.
 - a. Mg (Sn), Mi (Sn-1)'in en yüksekte sıralanmış varlığıdır.
 - b. Eğer (Sn)'de herhangi bir varlık boş adılsa, Mg de boş adıdır.
 - c. Aksi taktirde, bir açık adıl ya da tam AÖ, Mg olabilir.
- (ii) Gönderimsel ifadelerin seçimi rastgele değildir, aksine metin üreticisi tarafından ileriye dönük merkez-listesindeki (bundan sonra Mi-listesi) öncüle yüklenen belirginlik derecesine bağlıdır. Böylelikle, en az açık ifade (örneğin, bir boş adıl ya da açık adıl) en belirgin varlık olarak korunurken; en açık ifade (örneğin, tam AÖ) daha az belirgin varlık olarak korunur (Turan 1995: 126).

Diğer bir deyişle, bir gönderimsel ifadenin açıklığı, bu ifadenin öncülüne yüklenen belirginlikle ters orantılıdır (Prince 1981b, Kameyama 1985, Kerslake 1987, Walker, Iida ve Cote 1990; 1994'ten aktaran Turan 1995: 127).

Çalışmamızın kuramsal çerçevesi olan MK'nı tanıttıktan sonra, bir sonraki bölümde bu kuramın belirlediği kimi ilke ve kısıtlamalardan söz edilecektir.

2.8.1. Merkezleme İlke ve Kısıtlamaları

MK, dikkat durumunu biçimlendirmek için düzenlendiğinden, dikkatteki değişim ve dönüşleri de tanımlamaktadır. Söylemde, bir dikkat durumundan diğerine merkez sürekliliğinde meydana gelen değişiklikler *devam*, *içerme*, *yumuşak-dönüş* ve *tam-dönüş* olmak üzere dört biçimde gerçekleşebilmektedir. İki bitişik sözcük arasındaki geçişleri işlemek üzere tanımlanan ilkeler, iki farklı değişken temel alınarak belirlenmiştir¹⁷: Bu değişkenlerden ilki, (Sn)'nin (şimdiki sözcük) 'konu'sunun yani Mg'sinin (geriye-dönük merkez), (Sn-1)'in (bir önceki sözcük) konusuyla aynı olup olmadığıdır. İkincisi ise, (Sn)'nin 'konu'sunun, Mi-listesinin aşamalı olarak en yüksekte yer alan üyesi, Mo (Sn) (şimdiki sözcüğün olası merkezi), ile örtüşüp örtüşmediğidir. Merkezleme geçişleri, bağdaşıklığı sağlamada oluşturulan aşağıdaki 'Geçiş Sıralama İlkesi'nde tanımlandığı gibi, belirginlik derecelerine göre sıralanmaktadır (Miltsakaki 2003: 20).

Geçiş Sıralama İlkesi (İlke 2): '*Devam içermeye, içerme yumuşak-dönüşe, yumuşak- dönüş, tam-dönüşe tercih edilir*'.

Merkezleme, ayrıca, 'Adıl İlkesi' olarak da bilinen İlke 1'i tanımlamaktadır.

Adıl İlkesi: '*(Sn-1)'in Mi'sinin herhangi bir ögesi (Sn)'de bir adıl olarak gerçekleştirilirse, (Sn)'nin Mg'si de adıl olur*'.

Adıl ilkesi, adılaştırmanın söylem belirginliğini göstermenin bir yolu olduğu ve Mg'lerin genellikle silinme ya da adılaştırma eğilimi gösterdiği önsezisini bir kural olarak ifade etmektedir (Miltsakaki 2003: 21).

Adıl ilkesi ve merkezleme geçişleri, okuyucuların söylemi işlemlerken tercih edecekleri yorumlamaların en az işleme çabası gerektirenler olacağını öngörmektedir. Örneğin, *devam* geçişinin bir başka *devam* geçişiyle takip ettirildiği bir durum, yorumlama için en az çabayı gerektirir, yani okuyucunun böyle bir durumda sadece (Sn)'nin hem Mg'si hem Mo'su olan tek bir temel varlığın izini sürmesi gerekmektedir (Miltsakaki 2003: 21). Aşağıda merkezleme ilkelerinin Çizelge 1'de gösterilen söylem (9) ve (10)'a nasıl uygulandığını Miltsakaki'den (2003) aldığımız iki örnekle göstereceğiz.

Çizelge 1: Merkez İlkelerinin Örnek Söylemlere Uygulanması

(9) a. Jeff helped Dick wash the car.	(10) a. Jeff helped Dick wash the car.
Mg: yok Mi: Jeff, Dick, car Geçiş: yok (bölüt-başı sözcüsü)	Mg: yok Mi: Jeff, Dick, car Geçiş: yok (bölüt-başı sözcüsü)
b. He washed the windows and Dick waxed the car.	b. He washed the windows and Dick waxed the car.
Mg: Jeff Mi: Jeff, windows, Dick, car Geçiş: Devam	Mg: Jeff Mi: Jeff, windows, Dick, car Geçiş: Devam
c. He soaped the pane.	c'. He buffed the hood.
Mg: Jeff Mi: Jeff Geçiş: Devam	Mg: Dick Mi: Dick Geçiş: Yumuşak-Dönüş

Yukarıdaki Çizelge 1'de verilen örnekleri incelediğimizde, sözce (b) bir *devam* geçişidir çünkü bu sözcenin Mg'si sözce (a)'ninkiyle ve sözce (b)'deki Mo aynı sözcedeki Mg ile aynıdır. Buna karşın, sözce (c') bir *yumuşak-dönüş*'tür çünkü, sözce (b)'deki Mg değişmiştir, ancak bu sözcenin Mo'su Mg'si ile aynı kalmıştır. MK'na göre, sözce (c')'yi içeren söylem, sözce (c)'yi içereneye göre daha az bağdaşıktır. (b)'deki

sözcelerde tanımlanan *devam* geçişi yazarın 'Jeff' hakkında yazmaya devam etme niyetinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Bunun yerine, yazar dikkatini bir *yumuşak-dönüşle* 'Dick'e de çevirebilir. Bu da, önce (c') deki *he* adılını (Sn-1)'in Mo'su olarak yorumlayan (Adıl İlkesi) ve daha sonra bu yorumlamasını yenilemek zorunda kalan okuyucu açısından yanıltıcı bir durumdur (Miltakaki 2003: 21-22).

Yukarıda MK'nın temel ilkelerinden söz ettikten sonra, şimdi Brennan, Friedman ve Pollard'ın (1987), sözcelerle Mi'ler (ileriye dönük merkezler) arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalıştığı üç temel kısıtlamaya değineceğiz.

Bir söylem bölütü Si....Sn içindeki her S sözcüğü için :

1. *Kesinlikle tek bir Mg söz konusudur (Kısıtlama 1).*
2. *Mi- listesindeki her varlık, (Sn) 'de gerçekleştirilmelidir (Kısıtlama 2).*
3. *Mg(Sn), (Sn-1) 'in Mi-listesinin en yüksekte sıralanmış varlığıdır (Kısıtlama 3) (Turan 1995:63).*

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız bu kısıtlamaları değerlendirdiğimizde, eğer Mg'nin 'konu' kavramıyla örtüştüğünü kabul edersek, Kısıtlama (1), kesinlikle tek bir konuya sahip söylemleri işlemlenimin daha kolay olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda bu kısıtlama, yerel bağdaşıklık hakkında ileri sürülen bir sav olarak da görülebilir. Yani bu kısıtlama, söylemlerin yerel düzlemde aynı söylem varlığını sürdürmeleri doğrultusunda yapılan bir tercihi ifade etmektedir (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 9). Kısıtlama (2), bir sözcenin Mi-listesindeki her varlığın, o sözcede gerçekleştirilmesi gerektiğini bildirmektedir. Bir Mi-listesi sıfır, açık adıl ya da tam AÖ'leri ayrıca çıkarımsal varlıklarla gerçekleştirilmiş söylem varlıklarını içermektedir (Prince 1981, Walker, Iida ve Cote 1994, Prince ve Walker 1993'ten aktaran Turan 1995: 63). Ancak bir sözcedeki tüm AÖleri, Mi-listesine katkıda bulunmaz; sadece söylem varlıklarını canlandıranlar Mi-listesinde sıralanabilir.

Kısıtlama (3) ise, (Sn+1)'in (bir sonraki sözcü) Mg'sinin (Sn)'nin Mi-listesinde en yüksekte sıralanmış varlık, Mo, olmasını öngörmektedir (1995: 63).

Yukarıda verilen ilke ve kısıtlamalar doğrultusunda Grosz, Joshi ve Weinstein (1995), Merkezleme'nin en temel savının "söylemin merkezleme kısıtlamalarına uyduğu ölçüde bağdaşıklığının artacağı ve okuyucu üzerindeki çıkarım yükünün azalacağı" olduğunu ileri sürmektedirler.

2.8.2. Merkezleme Modelinin Kimi Belirlemeleri

Bu bölümde MK çerçevesinde değinilmesi gereken temel kavramlar açıklandıktan sonra, diğer dillerde bu konuda yapılmış çalışmalara değinilecektir.

2.8.2.1. Merkez Güncelleme Birimi

MK (Merkezleme Kuramı) çerçevesinde (Sn)'yi (şimdiki sözcü) ve (Sn-1)'i (bir önceki sözcü) tanımlamanın, yapılan ilk çalışmalardan beri oldukça önemli bir sorun teşkil ettiği görülmektedir. Merkezleme üzerine yapılan ilk çalışmalarda, sözcükler örtük olarak tümcelerle tanımlanmıştır. Kameyama (1998), böyle bir tanımlamanın artgönderimsel ifadelerin olası öncüllerinin sayısını arttırdığını ifade etmiştir. Kameyama bunun yerine, yerel odağın her tümceden sonra değil de, her zamanlı tümcecikten sonra güncellendiği bir tanımlama önermiştir. Bu tanımlamadan yola çıkarak da Kameyama, zamanlı tümcecikleri aşağıdaki gibi sınıflandırmıştır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 14):

- (i) Yerel odağı '*kalıcı*' olarak güncelleyen sözcük birimleri (sıralı yapılar ve eklentiler)
- (ii) Grosz ve Sidner'in (1986) söyleme katılan bilginin SB'leriyle (söylem bölütü) sona erdirildiği görüşüne benzer olarak, '*geçici*' olarak güncellenen, daha sonra sona erdirilen içe yerleşik sözcük birimleri.

Kameyama'nın bu sınıflaması, çalışmamızın Bulgular ve Tartışma bölümünde yeniden ele alınarak, veri tabanımızın çözümlmelerini yorumlamada tekrar kullanılacaktır.

Kameyama'nın yerel odağın güncellenmesine ilişkin bu görüşüne karşın Pearson, Stevenson ve Poesio (2000) tarafından yapılan deneyler, ana tümcelerde yer alan Mi'lerin (ileriye dönük merkezler) tümleç yantümcelerinde yer alan Mi'lere göre, sonradan söz edilme olasılığının daha yüksek olduğunu göstermiştir (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 13-14).

Kameyama'nın sözceleri zamanlı tümceciklerle tanımladığı bu görüşünü, Strube (1998) ve Miltsakaki (1999) sorgulamaktadır. Miltsakaki (1999), İngilizce ve Yunanca'dan elde ettiği veri tabanına dayanarak, yerel odağın her sözceden sonra güncellendiğini ve Mg'yi belirlerken sadece ana tümcedeki Mi'lerin göz önünde bulundurulması gerektiğini savlamaktadır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 14-15). Başka bir deyişle, Miltsakaki (2003)'te yaptığı bir çalışmasında, ana tümcelerden farklı olarak, yantümcelerinin söylemde varlık-temelli (entity-based) konu sürekliliğini ölçmede bağımsız birimler oluşturmadıklarını ileri sürmektedir. Bu savını desteklemek amacıyla Miltsakaki, yantümceleri bağımsız sözceler olarak görmeyi sezgisel beklentilere ters düşen konu geçişlerine yol açtığı fikrini, İngilizceden örnekler vererek açıklamaya çalışmıştır (2003: 65). Öncelikle, aşağıdaki örnekleri bu bağlamda inceleyelim:

- (11) Dizi:
Ana tümcecik-yan tümcecik –ana tümcecik
a. John had a terrible headache.
Mg= ?
Mi= John>headache
Geçiş=yok

- b. When the meeting was over,
Mg=yok
Mi= meeting
Geçiş=Tam-Dönüş
- c. he rushed to the pharmacy store.
Mg=yok
Mi=John
Geçiş=Tam-Dönüş
- (12) Dizi:
Ana tümcecik-ana tümcecik-yan tümcecik
- a. John had a terrible headache.
Mg=?
Mi=John>headache
Geçiş=yok
- b. He rushed to the pharmacy store
Mg=John
Mi=John>pharmacy store
Geçiş=Devam
- c. when the meeting was over.
Mg=yok
Mi=meeting
Geçiş=Tam-Dönüş

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, yantümcenin tek başına bir sözce olarak işlev görmesi büyük ölçüde süreksiz bir söylemin göstergesi olan iki *tam-dönüş* dizisini sağlamaktadır. Yukarıda verilen söylem (11)'de iki *tam-dönüş* geçişi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, üçüncü birimde bir adılısın kullanılması düşündürücüdür. Bu kısa söylemde iki *tam-dönüş* geçişinin varlığı, sezgisel beklentilere ters düşen bir durum sergilemektedir. Bunun nedeni, tüm merkezleme geçişleri arasından *tam-dönüşlerin*,

- a) Diğer geçişlere göre adılısın gönderimi tercih etmemesi (Walker, Iida ve Cote 1994b, 1998, Miltsakaki 1999),
b) bütüncede seyrek bulunması (Di Eugenio 1998, Hurewitz 1998)

c) düşük bağdaşıklıkla bir ölçümü olması biçiminde betimlenebilir (Miltsakaki 2003: 65).

Buna ek olarak, tümceciklerin sıralarını değiştirdiğimizde, *tam-dönüşlerden* birinin bir *devam* geçişiyle yer değiştirdiğini görüyoruz. Bu iki söylemin konusal yapıda benzer süreklilik dereceleri sergilediklerinden yola çıkarak (iki söylem de ‘John’ hakkında), geçişlerin bu benzerliği yansıtmasını beklememize karşın, benzerlik göstermemekteler. Büyük olasılıkla, yeni bir söylem varlığı olan ‘meeting’in söyleme katılması, zaman tümceğinde (when the meeting was over) bu varlığın söylem sürekliliğine engel olmayacağı gibi, Mo’nun (olası merkez) normalde şimdiki Mg’den (geriye-dönük merkez) farklı bir varlık başlattığında yaptığı gibi, ‘meeting’in söyleme katılması bir konu değişimi için tercih nedeni de olmayacaktır. Eğer yantümceyi ilgili anatümce gibi aynı birimde işlemlersek, ana tümcede söyleme katılan varlıkların, yantümcede katılanlara göre daha yüksek konumda sıralanmalarından dolayı, yantümcenin dizisel konumundan bağımsız olarak bir *devam* geçişi sağlarız. Bu durum aşağıdaki örnekte gösterilmiştir (Miltsakaki 2003: 66):

- (13) a. John had a terrible headache.
Mg=?
Mi=John>headache
Geçiş=yok (bölüt-başı sözcüğü)
- b. When the meeting was over, he rushed to the pharmacy store.
Mg=John
Mi=John>pharmacy store>meeting
Geçiş=Devam

Miltsakaki, Merkezleme çerçevesinde en küçük birim olarak tanımlanan sözcüğü ‘Merkez Güncelleme Birimi’ (bundan sonra MGB) olarak adlandırmıştır. Miltsakaki’nin İngilizce için yaptığı belirlemelerden yola çıkarak, bizim çalışmamız için de MGB’nin, anatümceyle birlikte ona eşlik eden yantümceler olarak belirlendiğini ifade edebiliriz. Bu tanım da, Türkçede *tümce* ile örtüşmektedir. Böyle bir belirlemenin bir nedeni de, Türkçede çekimli ve çekimsiz belirteç yantümcelerinin var olmasına karşın, (-DIK, -

dIKINdA) belirticileriyle belirtilen kimi yapılar dışında, bu yantümcelerinin genellikle çekimsiz olması, dolayısıyla da anatümceye bağlı olarak değerlendirilmeleridir¹⁸. Aşağıda çalışmamızın veri tabanında yer alan örnek, MGB'nin neden yantümceleleri içeren anatümce olarak belirlendiğini açıklamaktadır:

- (14) 1. Anayasanın 24. maddesi her ne denli, "Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din kültür ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır." demiş olsa da

Mg: [?]

Mo: [Anayasanın 24. maddesi] MK

2. aynı madde, "Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Hiç kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz." açık hükümlerini de getirerek kendi içinde çelişki taşımaktadır.

Mg: [Anayasanın 24. maddesi]

Mo: [aynı madde] DEVAM

(Metin III)

Yukarıdaki örnek, Türkçede yantümcelele birlikte ana tümcenin, yani tümcenin MGB olarak kabul edilmesi doğrultusunda saptanan *devam* geçişinin arttığı görüşümüzü destekler görünmektedir. Güncelleme birimiyle ilgili tanımlamamız gereken bir başka durum ise, veri tabanımızda gözlemlediğimiz sıralı yapıların nasıl ele alınacağıdır. Bu durumu açıklamak için aşağıdaki örneği inceleyelim.

- (15) 1. İsrailoğulları yer yüzüne yayılmış

Mo: [israiloğulları.]

2. fakat öbür budunlarla karışmamış,

Mg: [israiloğulları.]

Mo: [Ø.] DEVAM

3. içinde bulunduğu ulusal devlet toplumları ile iyi ilişkiler kurmuş,

Mg: [Ø.]

Mo: [Ø.] DEVAM

4. son zamanlarda daha doğrusu ikinci paylaşım savaşında devlet olma şansını yakalamıştır.

Mg: [Ø]

Mo: [Ø] DEVAM

(Metin I)

Görüldüğü gibi, bağlaçlık olarak adlandırdığımız sıralı sözceler, örnek (15)'te ayrı birimler olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla da aynı şeyden söz eden bu sözceler, *devam* geçişini sürdürmekte ve bağdaşık bir söylem oluşturmaktadırlar.

2.8.2.2. Söylem Varlığını Gerçekleştirme

Grosz, Joshi ve Weinstein (1995), 'Sözce (S), merkezi (m) gerçekleştirir' tanımının, dilcilerin benimsedikleri anlamsal kurama dayandığını belirtmektedirler. Grosz, Joshi ve Weinstein, (Sn)'de (şimdiki sözce) bir söylem varlığının gerçekleştirilebileceği iki biçimden söz etmektedir (Grosz, Joshi ve Weinstein 1995: 209):

- (i) *Dolaysız gerçekleştirme (Direct Realization)*: (Sn)'de Mi'nin (ileriye dönük merkez) dolaysız olarak gerçekleştirilmesi için, (Sn)'deki bir AÖ'nin söz konusu Mi'ye eşgönderimsel olarak gönderimde bulunması gerekir.
- (ii) *Dolaylı gerçekleştirme (Indirect Realization)*: (Sn)'deki Mi'ye, 'çağrışımsal gönderim'¹⁹ (associative reference) yoluyla dolaylı olarak *üye*, *altküme* ve *iyelik* ilişkileri aracılığıyla gönderimde bulunulur.

Hawkins'in (1978) terimiyle, artgönderimsel bir ifade, daha önceden sözü edilmemiş ancak bir şekilde kendisiyle ilişkili olduğu bir nesneye gönderimde bulunur (Poesio, Cheng, Henschel, Hitzeman, Kibble ve Stevenson 2000). Örneğin, 'cold sores' ve 'viral skin disorders' terimleri eşgönderimsel değildir, dolayısıyla da aynı varlığın dolaysız gerçekleştirilmeleri sayılmazlar. Ancak bu terimleri dolaysız gerçekleştirme

olarak kabul edersek, ‘Elixir is used to treat cold sores. Viral skin disorders are relieved by aliprosan’ gibi bir sözcede bu terimlerden birinin Mg (geriye-dönük merkez) olma olasılığı doğar, dolayısıyla da bu gibi adlı ifadeler, eşgönderimli oldukları sürece, aynı varlığın gerçekleştirilmeleri olarak kabul edilmiş olur (Kibble ve Power 2004). Bu savı destekleyecek bir diğer örneğe bakarsak, (16) örneğindeki söylem bağlamında ‘John’, the ‘house’ ve ‘the door’ sırasıyla dolaylı olarak gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak, ‘the house’ AÖ’ne yapılan gönderimin ‘the door’ çağrışımsal gönderimiyle sağlandığı; buna dayanarak da, ‘the door’ AÖ’nin (s2)’de dolaylı olarak gerçekleştirildiği düşünülebilir (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 15).

- (16) (s1) John walked towards *the house*
(s2) The door was open.

(Sn)’de hangi varlıkların gerçekleştirildiği, Mg’nin işlenmesini etkilemektedir. Örneğin yukarıda verilen örnekte, eğer ‘the house’ (s2)’de ‘the door’ ile birleşerek gerçekleştiriliyorsa, bu AÖ’nin (s2)’de Mg olduğu söylenebilir (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 15). Görüldüğü gibi, AÖ’lerinin birbirlerine olan gönderimsel ilişkileri, bir söylem bağlamındaki Mg’nin belirlenmesinde farklılıklara yol açmaktadır. Bu farklılıklara yol açan bir diğer etken ise, ‘boş gerçekleştirilmeler’in (empty realizations) , ya da ‘izler’in (traces) bir varlığın gerçekleştirilmeleri olarak işlenip işlenmeyeceğidir. Çünkü pek çok dilbilgisi kuramı, biçimbilimsel olarak boş üyelerin sözdizimsel yapıda görüldüğünü ileri sürmektedir. Bu bağlamda, aşağıdaki örneği inceleyelim.

- (17) a. John wanted (to Ø buy a house).
b. John bought a house (Ø abandoned by its previous occupiers).
c. John bought a house and (Ø promptly demolished it).

Eğer (17c)’deki sıralı Eylem Öbeği, ayrı bir sözce olarak kabul edilirse, sözcede ‘John’un gerçekleştiriminin olup olmaması, bu sözcenin Mg’ye sahip olup olmadığını belirleyecektir. Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman’a (2000: 16) göre,

biçimbilimsel olarak boş üyeler, Merkezleme alan yazınında sadece İngilizce dışındaki dillerde göz önünde bulundurulmuştur.

Merkezleme alan yazınında ortaya çıkan sorunlardan bir diğeri de (örneğin, Walker 1993), Mi-listesinin *sadece* üçüncü kişi AÖ'leri olarak gerçekleştirilen varlıkları içerip içermediği sorunudur. Walker (1993), gösterim varlıklarının Merkezleme kavramının ötesinde kaldığını ileri sürmektedir. Ancak aşağıdaki örneğe baktığımızda, ikinci kişi adlı *you*'nun Mi-listesinde bir varlığı söyleme kattığı kabul edilmezse, ne (s2) ne de (s3) Mg'ye sahip olabilir²⁰ (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 16).

- (18) (s1) You should not use PRODUCT-Z
(s2) if you are pregnant or breast-feeding.
(s3) Whilst you are receiving PRODUCT-Z....

Şu ana kadar verilen bilgiler ışığında, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerinin Mg'yi belirlemede oldukça önemli bir rol oynadığı söylenebilir (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 28). Ancak yukarıda sözünü ettiğimiz dolaylı ve dolaysız gerçekleştirme kavramlarının MK'nın öngörülerine etkisi, daha önce bu kuram temel alınarak yapılan hiçbir çalışmada incelenmemiştir. Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman (2000), dolaylı gerçekleştirimin dikkate alınmasının metin bağdaşıklığını yorumlamamıza yardımcı olan geçiş türlerinde devamlılığı arttırdığını belirtmektedirler. Dolayısıyla bu kavramlar, Poesio, Di Eugenio Stevenson ve Hitzeman'nın (2000) çalışmasında araştırılmıştır. Benzer biçimde, bu çalışmada dolaylı gerçekleştirme, konu sürekliliğine katkıda bulunacağı ve dolayısıyla bağdaşıklığı arttıracığı varsayılarak, Mg'lerin belirlenmesinde bir etmen olarak kabul edilmiştir. Aşağıda veri tabanımızda yer alan örnekler, bu görüşümüzü destekler görünmektedir:

- (19) 1. Saygın insan Üzeyir Garih_i' in sözünü burada yine anımsayalım.
Mo: [Saygın insan Üzeyir Garih_i' in sözü]
2. Ø_i"İnsan kayafetiyle karşılanır, kişiliğiyle uğurlanır" derdi.
Mg: [Saygın insan Üzeyir Garih_i' in sözü]_k
Mo: [Ø_i] DEVAM

Örnek (19)'da yer alan sözce (1)'in Mo'su olan AÖ, 'Saygın insan Üzeyir Garih_i' in sözü' dür. Sözce (2)'ye baktığımızda, bu AÖ'yle 'Saygın insan Üzeyir Garih_i' AÖ arasında *iyelik* ilişkisi kurularak, merkezin devam ettirildiğini gözlemlemekteyiz. Dolayısıyla, ilk sözcenin en belirgin ögesi, ikinci sözcede dolaylı olarak gerçekleştirilmiş ve sözceler arasında *devam* geçişi saptanmıştır. Aksine, dolaylı gerçekleştirilmeler dikkate alınmadığında, iki sözcenin de belirgin ögeleri farklı AÖ'leri olduğundan, sözceler arasında saptanacak olan geçiş türü *tam-dönüş* olacaktır.

2.8.2.3. Söylem Bölütü

MK'nın (Merkezleme Kuramı) çözümleme birimleri olarak kabul ettiği sözcelerin SB'lerinde (söylem bölütü) yer almalarından yola çıkarak, bu bölümde MK'nın temel kavramlarından biri olan 'SB' kavramı açıklanacak ve çalışmamızda hangi birimin bölüt sınırı olarak belirlendiği saptanacaktır.

Söylemler, birbirine bağlı sözce kümelerinden oluşmaktadırlar. Bağdaşık olmaları beklenen bu sözce kümeleri de, aşamalı olarak yapılanmış SB'lerini oluşturmaktadırlar. SB'lerinde yer alan bölüt sınırlarını kurallı bir yöntemle tanımlamak oldukça güçtür. Varolan bölütleme işlemsel ölçütleri²², metinsel bağdaşıklık varsayımını desteklemektedir. MK temel alınarak yapılan çalışmalarda da aynı durum söz konusudur. Passonneau (1998), Merkezleme'yi bölüt sınırlarını göstermek için kullanmıştır. Passonneau'nun yaklaşımının mantıksal temeli, bağdaşık metinler göz önünde bulundurulduğunda, *tam-dönüşlerin* bölüt sınırlarında yer alabileceğidir (Miltsakaki 2003: 164). Passonneau'nun (1998) çalışmasına benzer olarak, bizim

çalışmamızda da *tam-dönüşlerin* gözlemlendiği paragraf-sonları, bölüt sınırı olarak saptanmıştır.

2.8.2.4. Mi- Sıralaması

Çalışmamızın 2.8. bölümünde söz ettiğimiz gibi, Mi-listesi'nde (ileriye-dönük merkez listesi) yer alan ve (Sn+1) (bir sonraki sözce) için öncül olma olasılığı bulunan AÖ'lerinin sıralanması, MK (Merkezleme Kuramı) çerçevesinde oldukça önemli bir konudur. Mi-sıralaması, MK'nın yerel bağdaşıklık ve belirginlik üzerine attığı savlarda da önemli bir rol oynamaktadır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 7) Bu bağlamda, bu bölümde bu sıralamanın çeşitli dillere göre nasıl biçimlendiğinden söz edilecektir.

Yerel düzlemde bir SB'ndeki (söylem bölütü) artgönderimsel ilişkiler, Mi-listesi sıralamasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, (Sn)'de (şimdiki sözce) daha yüksekte konumlanmış varlıklardan (Sn+1)'de söz edilme olasılığı daha fazladır (Prasad ve Strube 2000: 189). Mi-listesinin belli bir dile ait uygun özelliklerle belirlendiği durumlarda, bu liste yerel bağdaşıklık modeli olarak işlev görmektedir. Mi'lerin sıralamasını etkileyebilecek bir dizi sözdizimsel, anlamsal ve sözcüksel özellik söz konusudur. Grosz, Joshi ve Weinstein (1986; 1995), pek çok farklı özelliğin Mi'lerin sıralanmasında önemli olabileceğini belirtmekte; (Sn)'nin sözdizimsel yapısının (örneğin, dilbilgisel roller) adıslı biçimlerin kullanımı kadar önemli bir etmen olduğunu ileri sürmektedirler. Brennan, Friedman ve Pollard (1987), daha sonra Mi-listesinde sadece dilbilgisel roller kullanılarak çoğu İngilizce örneğin açıklanabileceğini göstermiş ve bunu yaparken aşağıdaki sıralamayı kullanmışlardır:

özne > dolaysız nesne > dolaylı nesne > diğerleri

Yukarıda Mi-sıralamasının pek çok dile-özü etmenle belirlenebileceğinden söz ettik. Bu etmenlerden biri, söylem varlıklarının yüklendikleri belirginliktir. Yani,

(Sn)'deki Mi'ler, kendilerine yüklenen belirginlik²³ derecelerine göre sıralanmaktadır. Grosz, Joshi ve Weinstein (1983; 1986; 1995), Mi-listesinin öznelerin nesnelere daha yüksekte konumlandığı dilbilgisel rol hiyerarşisiyle belirlendiğini belirtmektedirler. Bu görüş, Japonca, İngilizce, İtalyanca, Yiddish ve Türkçe üzerine yapılan sonraki çalışmalarda da kabul edilmiştir. Kameyama'nın (1985) ileri sürdüğü ve Walker, Iida ve Cote'un (1990; 1994) kabul ettiği bir görüş de, dilbilgisel rol hiyerarşisine ek olarak, Japonca dilbilgisinde iki özel belirticinin bir varlığın belirginliğine katkıda bulunduğu: (i) *wa* ile belirtilen **dilbilgiselleştirilmiş konu**; (ii) 'verme' ve 'alma' eylemleriyle kullanılan **empati**. Aşağıdaki örnek (20), Japoncada gözlemlenen bu iki belirticinin söylem varlıklarının belirginliğini nasıl etkilediğini göstermektedir:

- (20) (Japonca)
1. Hanako wa tosyokan de benkyoositeita.
kütüphane de çalışıyor-du
“Hanako kütüphanede çalışıyordu.”
Mg: HANAKO
Mi: [HANAKO]
 2. Taroo ga Hanako o tetudatte-kureta.
yardım-verdi.
“Taroo Hanako'ya yardım etme iyiliğinde bulundu.”
Mg: [HANAKO]
Mi: [HANAKO, TAROO]
empati özne
 3. Tugi no hi 0_i 0_j eiga ni sasotta.
Ertesi gün özne nesne sinema-ya davet etti
“Ertesi gün o_i onu_j bir filme davet etti.”
Mg: HANAKO
Mi: [HANAKO, TAROO] DEVAM
özne nesne

Yukarıdaki örnek (20)'de, 'Hanako' sözce (3)'de gerçekleştirilen ve sözce (2)'de en yüksek konumda sıralanmış varlıktır. Bu sebeple, o sözcenin Mg'si (geriye-dönük merkez) olmalıdır. Sözceler devamlılığı açısından tercih edilen yorumlama da bu

yüzden Hanako'nun Mo olduğu, 'o; onu; davet etti'....sözcesi olacaktır (Walker, Iida ve Cote 1996: 4). Bu gözlemlemeye göre, Walker, Iida (1990; 1994) ve Cote (1993) Mi-sıralamasının dile-özü etmenlerle belirlendiğini savlamaktadırlar. Örneğin, Ranbow (1993), Strube ve Hahn (1999) Almandada sıralamanın, sözcenin üyelerinin konu/yorum statülerine yani, söylem varlıklarının bilgi yapısına göre belirlendiğini vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla, Almandada T-konusunun (tümce konusu) Mg ile örtüştüğü kabul edilmektedir (Turan 1995: 81). Buna benzer olarak, Gordon, Grosz ve Gilliom (1993) tarafından yürütülen bir dizi deney, İngilizcede tümce-başı konumunun belirginliğe katkıda bulunduğunu göstermektedir. Sidner (1979) ise Ranbow (1993) ve Strube ve Hahn'a (1999) benzer olarak, konusal ilişkilerin sıralamayı belirlemek için kullanıldığını belirtmiştir. Sidner'in bu belirlemesi ayrıca, Turan'ın (1995) Türkçede Mi-sıralamasına ilişkin bulgularıyla da örtüşmektedir (Turan 1995: 80).

Yukarıda da belirtildiği gibi, sözcelerin canlandırdıkları söylem varlıkları, Mi'ler, kendilerine yüklenen belirginlik derecelerine göre sıralanmakta ve bu sıralama dile-özü etmenlerle belirlenmektedir. Bu bölümde sözü geçen belirginlik kavramına bir sonraki bölümde Merkezleme çerçevesinde değinilecek ve Türkçede Mi-sıralamasının hangi etmen temel alınarak belirlendiği saptanacaktır.

2.8.2.5. Belirginlik Kavramını Merkezleme Çerçevesinde Biçimlendirme

Grosz, Joshi ve Weinstein (1995), Mi'lerin sıralanışına pek çok etmenin katkıda bulunduğunu belirtmişlerdir. Tüm Merkezleme-temelli ölçütler, uygulamada belirginliğin basit modellerini kullanmaktadırlar. Grosz, Joshi ve Weinstein, varlıkları sözce içindeki çizgisel sunumlarına göre sıralamaktadırlar. İngilizcede bu sıra, genellikle söylemdeki konuları tanımlamak için tercih edilen sözdizimsel yapı olarak önerilen dilbilgisel roller hiyerarşisiyle örtüşmektedir. Brennan, Friedman ve Pollard (1987) ve Kameyama (1998), benzer bir hiyerarşiyi varlıkları belirginliklerine göre sıralamak için kullanmaktadır. Brennan, Friedman ve Pollard tarafından kullanılan dilbilgisel roller hiyerarşisi aşağıdaki gibi gösterilmektedir :

Özne > dolaysız-nesne > dolaylı-nesne > diğer tümleyiciler > eklentiler

Strube ve Hahn (1997), varlıkları belirginlik derecelerine göre sıralamak için işlevselliği tartışmalı bir Merkezleme modeli sunmaktadır. Strube ve Hahn, verilmiş bilgiyle, tema (örneğin, söylemin temel olarak hakkında olduğu verilmiş bilgi), ve rema/yeni bilgiyi, (örneğin, söyleme yeni tanıtılmış bilgi) ayıran Danes (1974) tarafından önerilen bilgi yapısı terimlerini kullanmaktadırlar. Strube ve Hahn'ın merkezleme yorumlamasında, Mg (Sn) (şimdiki sözcenin geriye-dönük merkezi) verilmiş bilgiyle örtüşürken; (Sn)'deki en yüksek konumlu varlık, Mo (Sn), sözcenin temasıdır. Tema/rema hiyerarşisi, (Sn) ve (Sn-1)'deki (bir önceki sözcce) birimlerle belirlenmektedir. Mi (Sn-1) (bir önceki sözcenin ileriye dönük merkezleri) ile Mi (Sn)'nin (şimdiki sözcenin ileriye dönük merkezleri) her ikisinde de yer alan birimler, konusaldır ve bunlara 'bağlı birimler' adı verilir. Bunlar, 'bağlı-olmayan birimler' olarak adlandırılan yorumsal birimlerden daha yüksekte sıralanmaktadır (Örneğin, Mi (Sn) de bulunan ancak Mi (Sn-1)'de bulunmayan birimler). Strube ve Hahn ayrıca, farklı bağlı birimler için de bir sıralama önermektedir. Buna göre, aynı türden birimler sözce içindeki görünüm sıralarına göre dizilmekte ve en solda yer alan birim, en yüksekte sıralanmaktadır. Böylece, Strube ve Hahn'ın modelinde söyleme daha önceden katılmış varlıklar, henüz katılmış olanlara göre daha yüksekte sıralanmaktadır. Strube and Hahn'ın yaklaşımı, Merkezleme çerçevesini serbest sözcük dizilimli bir dil olan ve varlıkların dizilişinin dilbilgisel rolleriyle örtüşmediği Almancaya uygulama avantajına sahiptir. Ancak Strube ve Hahn, belirginliği ölçmek için bilgi yapısı-temelli bir model benimsemelerine karşın, bağlı-olmayan varlıkların bağlı olanlara göre daha yüksek derecede belirginliğe sahip olma olasılığını göz önünde bulundurmamaktadırlar. Türkçe için benzer bir yaklaşım Hoffman (1998) tarafından benimsenmiştir. Hoffman, Mi-sıralaması için sözcelerin bilgi yapılarını temel almakta; dolayısıyla da Mg'nin tercihen sözcelerin konu kısmında yer alan varlıklara eşgönderimde bulunduğu sonucuna varmaktadır.

Strube (1998), Merkezleme çerçevesi kapsamında benzer bir belirginlik derecesi önermektedir. Bu model Prince'in (1981) 'Bilindiklik Ölçeği'nin (Familiarity Scale) işlenmiş bir uyarlamasıdır. Bu ölçek aşağıda gösterilmiştir.

canlandırılmış > kullanılmayan > çıkarımsal içermeyen > çıkarımsal içeren > yepyeni iliştilirilmiş > yepyeni iliştilirilmemiş

Strube'nin önerdiği ölçek ise, aşağıdaki gibidir.

Eski (adılıs ve adsıl artgönderimler, önceden sözü edilen özel adlar, ilgi adilları, özel adlar ve başlıklar) > dolaylı (çıkırımsallar, yepyeni-iliştirilmiş) > yeni (belirsiz adsıllar)

Yukarıda verilen ölçekte gösterildiği gibi, eski olarak sınıflandırılan varlıklar, dolaylıdır. Bu varlıklar, yeni olarak sınıflandırılanlardan daha yüksekte sıralanmaktadır. Aynı türden iki varlık, işteş olarak sözcü içindeki görünüm sıralarına göre dizilmekte ve en önce sözü edilen varlık, en yüksek belirginliği yüklenmektedir.

Tüm bu bilgilerin ışığında, pek çok etmenin Mi-sıralamasını belirlemede önemli olduğu kabul edilmesine karşın, Grosz, Joshi ve Weinstein (1983; 1986), Kameyama (1985) ve Brennan, Friedman ve Pollard (1987), özne konumunun güçlü bir belirginlik göstericisi olduğunu, dolayısıyla da İngilizcede sıralamanın dilbilgisel rollerle belirlendiğini savlamaktadırlar. Buna benzer olarak, Kameyama (1985; 1986), Walker, Iida ve Cote (1990; 1994) ve Iida (1993), Japoncada da dilbilgisel rollerin belirginliği belirlemede önemli bir rolü olduğunu ileri sürmüş ve daha önce de belirtildiği gibi, Japonca'nın belirginliğe katkıda bulunan *wa* ile belirtilen dilbilgiselleştirilmiş konu ve 'verme' ve 'alma' eylemleriyle eşleşen 'empati' gibi iki dile-özgü etmene sahip olduğunu belirtmişlerdir. İngilizce ve Japoncada olduğu gibi, Türkçede de öznelere çoğunluğu diğer dilsel birimlerden daha yüksekte konumlanmaktadır (Turan 1995: 135). Ancak Turan'a göre, Türkçede özne konumundaki varlıkların çoğu durumda daha

belirgin olmalarına karşın, bazı psikolojik eylemlerin nesnelere daha yüksekte sıralandığı durumlar söz konusudur. Dahası, bazı iyelik yapılarında sahip olan, sahip olunan AÖ'yle canlandırılan varlıktan daha belirgindir. Yani, (i) tüm özneler eşit olarak belirgin değildir; (ii) bazı nesnelere öznelerden daha belirgindir. Sahip olanın bilişsel ya da psikolojik durumunu gösteren iyelik yapılarında, sahip olan AÖ, sahip olunanı canlandıran AÖ'nden daha belirgindir. Örneğin, [John'un_i aklı]_k gibi bir AÖ'nde, 'John_i' 'John'un aklı'ndan daha yüksekte sıralanır (1995: 142). Aşağıdaki (21)-(23) örneklerinde, (a)'daki DENEYİMCİ nesnelere ('karısı', 'Karaca Ali'), öznelerden ('alana inen kocaman uçak', 'türkü') daha yüksekte konumlanmaktadır. Nesnelere 'Merkez Yükseltme İlkesi'ne²⁴ tabi tutulmamakta ve hemen boş bir adıyla gerçekleştirilmektedirler. Nesnelere, diğer yandan, özne konumuna yükselttilerirse, takip eden sözcelerde tam AÖ'leri olarak yinelenmektedirler.

- (21) a. [Alana inen kocaman uçak]_k, heyecanlandırıyor karısını.
b. Ø_i Hemen yanındakilere soruyor, bu uçağın_k / bunun_k ne uçağı olduğunu.
c. Yanındaki, bir ad söylüyor.
(Turan 1995: 142)
- (22) a. Türkün_k [Karaca Ali'yi]_i bile yumuşatmıştı.
b. [#K. Ali]_i / Ø_i Yanındakilere uzun uzun baktı.
(Turan 1995: 143)

(21)'de nesne, diğer özne-olmayanlar gibi Merkez Yükseltme İlkesi'ne tabi tutulmamaktadır. (22a)'daki 'Karaca Ali' nesnesini gerçekleştiren (22b)'deki tam AÖ ise, uygun bir seçim değildir. Diğer yandan aşağıda yer alan (23b) sözcüğü, öznenin o sözcüde tam AÖ'yle gerçekleştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu yüzden, bu durumda nesne yerine özne Merkez Yükseltme İlkesi'ne tabi tutulmaktadır.

- (23) a. Türkün_k [Karaca Ali'yi]_i bile yumuşatmıştı.
b. Bu_k / bu türkün_k / # Ø_k Ahmet'in bestesiydi.

Turan, yukarıda verilen örneklerden yola çıkarak, (21-23) örneklerinde, (a) sözcelerindeki psikolojik eylemlerin özne ve nesnelere KONU ve DENEYİMCİ rollerini yüklediklerini ve sonuç olarak da, DENEYİMCİ nesnelere KONU öznelerden daha yüksekte sıralandığını ifade etmektedir (1995: 142-43).

Turan (1995) yukarıda verilen bilgiler ışığında, Türkçede dilbilgisel rollerin varlıkların belirginliğini saptamada yeterli bir ölçüt olmadığını göstermektedir. Varlıkların belirginliklerini saptamada kullanılan bir başka etmen ise, 'empati'dir. Ancak Türkçede nesnelere belirginliği psikolojik eylemlerin nesnelereyle sınırlıdır ve empati kavramı psikolojik ve psikolojik olmayan eylemleri ayıramamaktadır. Dolayısıyla Türkçe söylem için gerekli olan, psikolojik eylemleri diğerlerinden ayırabilecek bir kuramdır (Turan 1995: 144).

Konusal roller, empatiden farklı olarak, psikolojik eylemleri diğerlerinden ayırabilmektedir. Psikolojik eylemler, üyelerinden birine DENEYİMCİ rolünü yüklerler. Eğer nesne DENEYİMCİ rolünü yüklenirse, özne KILICI ya da KONU rolünü alabilir. DENEYİMCİ nesnelere, sadece özne KONU rolündeysen daha yüksekte sıralanırlar, aksi takdirde özne KILICI olduğunda daha yüksekte sıralanırlar. Yukarıdaki (21-22) örneklerinde yer alan (a) tümcelerindeki özneler, KONU rolünü yüklenmişlerdir. Bu özneler, nesne üzerindeki psikolojik değişiklikleri gerçekleştirmek için kasıtlı olarak hareket etme potansiyeline sahip değillerdir. (24-25)'teki tümceler, ne *kasten* gibi bir belirtecin ne de bir amaç tümcecığının bu öznelerle birlikte görülemeyeceğini göstermektedir. Bunun sebebi de, her iki yapının da bir KILICI gerektirmesidir.

(24) * Bu yürüyüşler *kasten* kendini toparlamasına yardımcı oluyordu.

25) *Türkü Karaca Ali'yi bile sakinleşmesi için yumuşatmıştı.

Yukarıda tartışılan aynı psikolojik eylemler, özne konumunda KONU yerine KILICI üyeye sahip olabilirler. Aşağıdaki (26) örneğinde, 'Ahmet' ve 'türkü' AÖ'lerinin konusal rolleri farklı olacaktır. Çünkü 'Ahmet' bir insan olarak

iradesiyle hareket edebilme yetisine sahiptir. Dolayısıyla, *kasten* belirteci ancak Ahmet özne olduğunda kabuledilebilirdir. Yüklem KILICI rolünü yüklediğinde, Ahmet konusal belirginliğine göre boş özne olarak gerçekleştirilebilir. Bu da, KILICI rolü yüklenen bir varlığın DENEYİMCİ'den daha belirgin olduğunu göstermektedir (Turan 1995: 146). Diğer yandan, aşağıdaki örnekte olduğu gibi, özne KONU'ysa böyle bir tümce için boş özne kullanımı uygun değildir. Böyle durumlarda, gösterici adlı *bu* ya da tam AÖ kullanılmalıdır (Turan 1995: 147):

- (26) a. Türkü, Karaca Ali'yi bile yumuşatmıştı.
b. #Ø_i / Türkü, Ahmet tarafından bestelenmişti.

Buraya kadar yapılan tartışmalar, Türkçedeki varlıkların aşağıda verildiği gibi, konusal rollere göre sıralanması gerektiğini göstermektedir (Turan 1995: 148):

KILICI > DENEYİMCİ > KONU

Sonuç olarak, sunulan tüm Merkezleme-temelli ölçütlerde, söylem varlıklarını sözcük içindeki belirginlik derecelerine göre sıralamanın temel ölçütü, bu varlıkların okuyucunun zihinsel modelinde hangi dereceye kadar canlandırıldıklarıdır. Çünkü geliştirilen modeller, verilmişlik derecesini farklı ölçütlerle tanımlamaktadırlar. Bu modeller bazı durumlarda, aynı bağlamlarda varlıkları farklı şekilde sıralamaktadırlar. Buna karşın Navarretta hiçbir modelin, yazarın açıkça düşük derecede verilmişliğe sahip varlıkları belirgin olarak işaretleyebileceklerini göz önünde bulundurmadığını vurgulamaktadır (2002: 9).

Bu bölümde belirginlik derecelerinin dillere göre nasıl farklılaştığını ve Türkçede hangi etmenlerin varlıkların sıralanışını belirlemede temel alındığını saptadık. Bir sonraki bölümde, Merkezleme çerçevesinde sorunlu alanlardan biri olarak görülen karmaşık AÖ ve iyelik yapılarının sıralanışının, Türkçede hangi ölçüte göre belirlendiğini açıklayacağız.

2.8.2.6. Türkçede Karmaşık AÖ'leri ve İyelik Yapıları

Türkçe için belirlenen Mi-listesinin (ileriye-dönük merkez listesi) konusal rol hiyerarşisine göre sıralanışı, iyelik durumu almış bir AÖ'nde yer alan DENEYİMCİnin, KONUdan daha yüksekte olduğunu öngörmektedir. Turan (1995: 153) bu durumu aşağıdaki örnekle göstermiştir:

- (27) a. Bu olay_k [Ali'nin_i kalbini] kırmıştı.
b. Ø_i Bunuk hiç unutamıyordu.

Yukarıdaki (28a) örneğinde , 'Ali' AÖ, iyelik durumuyla belirtilmiştir. (Sn+1)'de (bir sonraki sözce) boş özne, Ali'nin kalbi' yerine 'Ali' olarak yorumlanmaktadır. Gösterme adılı ile nitelenen 'bu olay' AÖ ise, özneyi KONU rolünde gerçekleştirmektedir. 'Ali' ayrıca, iyelik AÖ'nin tümü olan 'Ali'nin kalbi'nden daha yüksekte sıralanmaktadır. (27a)'da 'Ali'nin kalbinin kırılması' bir deyimdir. Bu deyimde, 'Ali' DENEYİMCİdir ve 'kalbi kırılmak' sözlükçede karmaşık bir AÖ olarak listelendiği için, 'kalp' sözcüğünün söyleme yeni bir söylem varlığını katıp katmadığı tartışılabilir. Dolayısıyla da bu sözcük, (27b) sözcesinde Mg olamaz (Turan 1995: 153). Buna karşın, iyelik AÖ'leri pek çok söylem varlığını canlandırabilir. Örneğin, aşağıda yer alan (28d) ve (28e) örneklerinde, öznel devredilemez (inalienable) iyelik yapılarıdır. 'Sülo'nun yüzü'; 'elleri'; 'bacakları' vb. onun vücut parçalarıdır. Bu AÖ'lerinde iyelik durumuyla belirtilmiş 'Sülo' ya da onun bacakları, yüzü vb. ile canlandırılmış varlıktan bir sonraki söylemde artgönderimsel olarak söz edilebilir; yani (28f)'de boş özne, (28e)'deki 'bir iki yeri olarak' değil de, 'Sülo' olarak yorumlanmaktadır:

- (28) a. Sülo_i kendini kaybetti.
b. Ø_i Ayıldığı zaman, kendini_i bir adamın kollarında buldu.
c. Adam onu_i bir yere götürüyordu.
d. Yüzünde_i, ellerinde_i, bacaklarında_i bir sürü yara vardı.

- e. Bir iki yeri, hızla kanıyordu.
- f. Ø, Kanının aktığını görünce ağlamaya başladı.

(Turan 1995: 154)

Yukarıdaki örnekte ‘Sülo’nun belirginliğinin iyelik AÖ’lerinin diğer özelliklerinden çok, ‘Sülo’nun Mg olma özelliğinden kaynaklandığı önerisine karşı çıkılabilir. Bu karşı çıkış, şu açıdan uygundur: Metinde *devam* geçişlerini sürdürmek için yazarlar, söyleme yeni katılan varlıklar yerine Mg’leri (geriye-dönük merkez) sürdürmeyi tercih edebilirler. Mg olma durumundan kaynaklanabilecek herhangi bir etkiyi yok etmek için, bir iyelik AÖ’ndeki iki adın da yepyeni varlıklar canlandırdığı örnekleri incelemek gerekmektedir. Örnek (29a)’da iyelik nesne AÖ’ndeki boş iyelik adının özne konumunda olmamasına karşın, bu AÖ en belirgin varlıktır. Bunun nedeni, DENEYİMCİ nesnenin, KONU özne olan ‘Lumumba Üniversitesi’nden daha yüksekte sıralanmış olmasıdır:

- (29) a. Aklına; Lumumba Üniversitesi geldi.
- b. Ø, Formülü aradı ceketin cebinde,

(Turan 1995: 155)

Özetlersek, bir iyelik AÖ’nde yer alan DENEYİMCİ ya da devredilemez parçaların iyesi, iyelik yapısıyla canlandırılmış varlıktan daha yüksekte sıralanmaktadır.

Diğer yandan, bir iyelik yapısındaki iyelik adı, eğer tüm AÖ’yle canlandırılan varlık KILICI rolündeysen, bu varlıktan daha belirgin değildir. Örneğin, (30b)’de boş özne, ‘Canan’ olarak yorumlanamaz; ancak ‘Canan’ın annesi’ne gönderimde bulunmak için kullanılabilir.

- (30) a. [Canan’in; annesi]_k kek pişirmiş.
- b. Ø_k/*_i onu yemiş.

(Turan 1995: 156)

Yukarıda Türkçede karmaşık AÖ'leri ve iyelik yapıları içeren kimi sorunlu örnekleri tartıştık. Şimdi ise, Prince and Walker'ın (1993: 6'dan aktaran Turan 1995) iyelik AÖ'leri için önerdikleri varsayımın Türkçeye nasıl uyarlandığını görelim.

Karmaşık AÖ Varsayımı:

“İngilizcede bir AÖ, iyelik adılına sahip bir AÖ gibi, birden fazla söylem varlığını canlandırıyorsa, o AÖ içinde Mi sıralaması soldan sağa olacaktır.” Prince ve Walker, [Onun annesi]_k Queen Elizabeth'i biliyor ([Heri mother]_k knows Queen Elizabeth), gibi bir sözcede heradılının 'her mother'dan yüksekte sıralandığını önermektedirler.

Turan (1995), Prince ve Walker (1993) tarafından önerilen bu varsayımı, Türkçeye aşağıdaki gibi uyarlamıştır (1995: 156):

İyelik AÖ Hipotezi:

“Türkçede bir iyelik AÖ, pek çok söylem varlığını canlandırıyorsa, ve eğer iyelik adı a. DENEYİMCİyse (örneğin, onun kalbi kırılmıştı sözcesinde onun > onun kalbi) b. Canlandırılan varlık bilişsel bir durumda yer alıyorsa (örneğin Mary John'un aklına geldi gibi yapılarda, John > Mary > John'un aklı) ve c. İye AÖ, devredilemez bir iyelik ilişkisi içindeyse, Mi-sıralaması soldan sağa olacaktır”.

Özetle Turan, Türkçede iyelik yapıları için aşağıdaki sıralamayı önermektedir (Turan 1995: 156-157):

KILICI > DENEYİMCİ > (Devredilemez) İYE > KONU

2.8.2.7. Geçişler

MK (Merkezleme Kuramı) çerçevesinde metinlerde gözlemlenmesi beklenen bağdaşıklık örüntüleri, sözceler arasında işlenen geçiş türlerinin saptanmasıyla belirlenmektedir. Dolayısıyla bu bölümde, bu geçiş türleri örneklerle açıklanacaktır.

Bitişik sözceler tek bir söylem varlığıyla ilgili olacakları biçiminde paketlenmelerinde, bu sözcelerin oluşturdukları metinlerin daha bağdaşık olduklarına yönelik ortaya atılan varsayım, Merkezleme çerçevesinde sözcelerin yerel odakta sebep oldukları geçiş türüne göre sınıflandırılmalarıyla biçimlenmektedir (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 8).

Çalışmamızın 2.8. bölümünde de söz ettiğimiz gibi, yazarlar tarafından bağdaşıklığı sağlamak için gönderimsel ifadelerin seçimi açısından kullanılabilir seçenekleri sınıflandırarak, Merkezleme Modeli, dört tür geçiş tanımlamaktadır: (i) **Devam**; (ii) **içerme**; (iii) **yumuşak-dönüş**; (iv) **tam-dönüş**. Bu geçişler, (Sn) (şimdiki sözcü) ile (Sn-1) (bir önceki sözcü) arasındaki yerel söylem ilişkilerini göstermekte ve ‘merkez geçişleri’ olarak adlandırılmaktadırlar. Çalışmamızda saptamaya çalıştığımız bağdaşıklık örüntüleri, bu geçişler aracılığıyla belirlendiğinden, şimdi bu geçişleri aşağıdaki örnekler üzerinden sırasıyla açıklamaya çalışacağız.

- (31) 1. Liz called Edward in the middle of the night.
Mg=[?]
Mo=LIZ
2. She told him about the threatening letter she'd received that morning.
Mg=LIZ
Mo=LIZ DEVAM
3. In his opinion, she shouldn't have worried about the letter so much.
Mg=LIZ
Mo=EDWARD İÇERME

4. He thought of it as a bad joke.
Mg=EDWARD
Mo=EDWARD YUMUŞAK-DÖNÜŞ
5. For Liz though, it was much more than a simple joke.
Mg=LETTER
Mo=LIZ TAM-DÖNÜŞ

(Kousta 2001: 106)

2.8.2.7.1. Devam

Bir *devam* geçişi, (Sn)'nin (şimdiki sözce) Mg'si (geriye dönük merkez) (Sn-1)'in (bir önceki sözce) Mg'siyle ve (Sn)'nin Mg'si (Sn)'nin Mo'suyla (olası merkez) aynı olduğunda görülmektedir. Bu da, Mg'nin özne konumunda gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Bir önceki bölümde yer alan örnek (31)'de sözce (1) ve (2)'nin Mg'leri aynı ve her iki tümcede de bu merkezler aynı zamanda Mo oldukları için, buradaki geçiş *devam*'dır. T-konusu (tümce konusu) devam etmektedir. Dikkat odağındaki en belirgin öge de adilla gönderge yapılan kişidir.

Devamlar, yazar önceden söz ettiği varlık hakkında yazmayı sürdürdüğünde görülmektedir. Ayrıca bu geçiş türleri, yazarlar tarafından kullanılan en sık geçiş türü olarak gösterilmiştir (Hurewitz 1998: 280'den aktaran Hedberg ve Dueck 1999: 6).

2.8.2.7.2. İçerme

Bir *içerme* geçişi, (Sn)'nin Mg'si (Sn-1)'in Mg'siyle aynı, ancak (Sn)'nin Mg'si o sözcenin Mo'sundan farklı olduğu zaman gerçekleştirilmektedir. Bu da Mg'nin özne konumunda olmadığı anlamına gelmektedir. 2.8.2.7.de verilen örnek (31)'de, sözce (3)'ü incelediğimizde, (2)'de merkez, 'Liz'dir. Bu yüzden (2)'den (3)'e geçiş *içerme*'dir. Mo,

söyleme yeni bir gönderge katar. Söylem ilerledikçe, dikkat bu yeni söylem varlığına yoğunlaşır.

İçermeler, yazar bir varlık hakkında yazdığı ancak yeni bir varlığa dönüş yapacağını sinyali vermeye çalıştığı bağlamlarla görülmektedir (Hedberg ve Dueck 1999: 8).

2.8.2.7.3. Yumuşak-dönüş

Yumuşak-dönüşler, (Sn)'nin Mg'si (Sn-1)'in Mg'siyle aynı olmadığı; ancak (Sn)'nin Mg'sinin o sözcenin Mo'suyla aynı olduğu durumlarda görülür. 2.8.2.7. de verilen örnek (31)'de, sözce (3)'de Mg (4)'ün Mg'si ve aynı zamanda Mo'su olan 'Liz'dir ve bir adıyla ifade edilmiştir. Buna karşın, bu sözcede Mo 'Edward'dır ve bu öge de bir adıyla ifade edilmektedir. Bu öge, sözce (4)'te özne olduğu için aynı zamanda Mo'dur. Bu yüzden (3)'ten (4)'e geçiş bir merkezden bir başkasına *yumuşak dönüş*'tür.

Yumuşak-dönüşler, yazar yeni bir göndergeyi odaklamaya devam edeceğini gösterir biçimde söylemi sürdürdüğü zaman görülür.

2.8.2.7.4. Tam-dönüş

Tam-dönüş ise, (Sn)'nin Mg'si o sözcenin Mg'siyle ve (Sn)'nin Mg'si yine o sözcenin Mo'suyla aynı olmadığı durumlarda görülür (Hedberg ve Dueck 1999:9).

2.8.2.7. de verilen örnek (31)'de, sözce (4)'de Mg *he* adıyla ifade edilen 'Edward'dır. Aynı zamanda bu öge, sözce (4)'ün Mo'sudur. Sözce (5)'te ise, Mo *it* adıyla gösterilen 'letter'dır. Artık bir önceki merkez içerilmemekte ve bir başkasına *tam dönüş* olmaktadır.

Tam-dönüşler, yazar yeni bir varlık hakkında yazmaya başladığı ancak bunu anlamlık olarak yaptığı durumlarda görülür. *Tam-dönüşlerin* doğal söylemde seyrek görüldüğü ya da var olmadığı bildirilmektedir (Hedberg ve Dueck 1999: 10).

Brennan, Friedman ve Pollard (1987), yukarıda açıklanan merkezleme geçişlerini Çizelge 2’de görüldüğü biçimde şematize etmektedir.

Çizelge 2: Merkez Geçişleri

	Mg(Sn)= Mg(Sn-1)	Mg(Sn) ≠ Mg(Sn-1)
Mg(Sn)=Mo(Sn)	DEVAM	YUMUŞAK DÖNÜŞ
Mg(Sn) ≠ Mo (Sn)	İÇERME	TAM DÖNÜŞ

Mg=geriye-dönük merkez, yani tümce konusu; Mo=olası merkez
Sn=şimdiki sözce; Sn-1=bir önceki sözce

2.8.2.8. Dikkat, Niyetler ve Söylem Yapısı

Bir önceki bölümde merkez geçişlerini örnekler yardımıyla açıklamaya çalıştık. Bu bölümde ise, Merkezleme Modeli’nde anahtar birim olan dikkat odağının yansıtıldığı ve Grosz ve Sidner’in (1986) ortaya koydukları üç ögeli söylem yapısından söz edilecektir. Grosz ve Sidner’in bu modeli ve Merkezleme, söylem yapısı ve bağdaşıklığı farklı düzlemlerde incelemektedir. Grosz ve Sidner, küresel söylem yapısını açıklamaya çalışırken Merkezleme, metinlerde gözlemlenmesi beklenen yerel bağdaşıklık örüntülerini saptamaya çalışmaktadır (Gustafson-Capkova 2001). Dolayısıyla, çalışmamızın amacı gereği, bu yerel bağdaşıklık örüntülerini ortaya koymayı hedefleyen MK (Merkezleme Kuramı) temel alınmıştır. Ancak bu kuram, Grosz ve Sidner’in (1986) söylem modelinde önerdikleri dikkat yapısının çözümlenmesini amaçlayan bir model olduğundan, bu araştırmacıların ortaya koydukları üç ögeli söylem yapısı da açıklanmalıdır. Buna göre, bir gönderimsel ifadenin bir diğerine göre seçimini değerlendirebilmek amacıyla, Grosz ve Sidner (1986), ‘niyet’ ve ‘dikkat’ olarak adlandırılan iki dil-dışı kavramla ilişkili bir söylem modeli önermektedir. Grosz ve

Sidner'in (1986:176) önerdikleri bu modele göre, herhangi bir söylemin yapısının, üç farklı ancak birbirleriyle ilişkili bileşenlerin bir bütünü olduğu savlanmaktadır: Bunlar, (i) **dilsel yapı**; (ii) **niyet yapısı**; (iii) **dikkat durumu**'dur; bu nedenle bir sonraki bölümde bu bileşenler tanıtılacaktır. Ancak çalışmamızın araştırma yöntemi olarak belirlenen SBY (Söylem Bölütleme Yöntemi) çerçevesinde, SB'lerinin (söylem bölütü) bitişik sözcük çiftlerinden oluştuğu düşünülürse, öncelikle bu grublamanın gerçekleştirildiği dilsel yapı ve söylem bölütleme kavramları birlikte ele alınmalıdır.

2.8.2.8.1. Dilsel Yapı ve Söylem Bölütleme

Bir önceki bölümde sözü edilen ve Grosz ve Sidner'in önerdikleri söylem modelinin bileşenlerinden ilki, dilsel yapıdır. Bu yapı, sözcükleri SB'leri (söylem bölütü) biçiminde gruplar ve bunların kendi aralarındaki 'yerleşik' ilişkilerden oluşur. SB yapısı ile söylemi oluşturan sözcükler arasında iki-yönlü bir etkileşim vardır. Dilsel ifadeler (örneğin sıralı öbekler, gönderimsel ifadeler), söylem bölüt sınırlarının temel göstericileri arasında yer almaktadırlar (Grosz ve Sidner 1986: 177).

Yukarıda sözü edilen bu dilsel sınır belirtecileri, niyet yapısındaki ya da söylemin dikkat durumundaki değişiklikleri açıkça gösterip göstermediklerine göre ayrılabilir. Bu belirteciler, söylem düzleminde bilgi sağlamaktadırlar.

Aynı göndergenin (Sn-1)'de (bir önceki sözcük) söz edilmesiyle (Sn)'de (şimdiki sözcük) söz edilmesi arasındaki mesafe, göndergenlerin erişilebilirlikleri açısından oldukça önemli bir ölçüttür. Aynı zihinsel varlıktan farklı biçimde söz edilmesini ayıran mesafe ne kadar fazlaysa, zihinsel tasarımın ilişkili olduğu erişilebilirlik derecesi de o kadar azdır. Ancak mesafe, sadece sözcüklerle ölçülmez, paragraf ve bölüm sınırları da mesafe yaratır²⁵. Paragraf sınırlarında, kişiler önceki bilgiye erişmekte zorluk çekmektedirler. Buna benzer olarak, daha bağlaşıklık oldukları kabul edilen bağlantılı birimler, yorumlamalarında daha fazla bağlılık gerektirir. Yani, bir tümcecikte yer alan dilsel

malzeme, bir diğ erinin yorumlanması için daha uygundur. Böyle yapılar, daha yüksek derecede erişilebilirlik gösterirler (Ariel 2001: 33).

Giora ve Lee'ye (1996) göre, Erişilebilirlik Kuramı, paragraf-başı erişilebilirlik belirticilerinin (yani tam AÖ'leri) daha düşük derecede erişilebilir olma eğilimlerini göz önünde bulundurmakta; ancak bu kuram, paragraf-sonu gönderimsel ifadelerin de ayrıca düşük erişilebilirlik belirticileri olmalarını açıklayamamaktadır. Bu belirlemenin nedeni, düşük erişilebilirlik belirticilerinin daha iyi öngönderim düzenekleri olması olarak açıklanabilir; yani, düşük erişilebilirlik belirticileri doğal olarak paragraf-başı konumda görüldüğü için, Giora ve Lee'ye göre bu belirticiler, söylem bölütleme belirticileri olarak çözümlenebilir (Giora ve Lee 1996'dan aktaran Ariel 2001: 59). Vonk, Lettica, Hustinx ve Simons'a (1992) göre ise, çok düşük erişilebilirlik belirticileri sadece söylem yapısını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu yapıyı etkilemektedirler. Yani, düşük erişilebilirlik belirticileri, okuyucuyu şimdiki söylem konusundan ayrılmasını yönünde yönlendirmektedirler. Bu görüşlerini yaptıkları deneylerle destekleyen Vonk, Lettica, Hustinx ve Simons, yeni bir bilgi birimine geçme kararının çok düşük bir erişilebilirlik belirticisinin seçimiyle belirlendiğini göstermişlerdir (Vonk, Lettica, Hustinx ve Simons 1992'den aktaran Ariel 2001: 59-60). Ariel de bölüt-başı konumu ile düşük erişilebilirlik belirticileri arasındaki bu ilişkinin güçlü bir ilişki olduğunu ve okuyucunun bölüt sonlarında kısa erimli belleğini boşaltma stratejisinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz SB'lerini oluşturan ve bir dizi sözceyi içeren dilsel yapı, sözcelerin söylemde gerçekleştirilmesi planlanan amaçlarla ilişkisinin ve bu amaçlar üzerinden tanımlanan niyet yapısının yansıtıldığı bir düzenlemedir. Yani, bu yapı bir sonraki bölümde açıklayacağımız niyet yapısındaki SB'leri ve 'söylem bölütü amaçları'nı (bundan sonra SBA) yansıtan bir yapı olarak kabul edilmektedir; dolayısıyla da, niyet yapısından ayrı tutulamaz. Söylemde aynı amacı gerçekleştirmeye çalışan pek çok sözce bulunabileceğinden, bu dilsel yapı, sözceleri Grosz ve Sidner'in SB'leri²⁶ olarak adlandırdığı kümeler biçiminde düzenlemektedir. Bu SB'lerinin ilişkili olduğu

amaç ve planlar aşamalı olarak düzenlendiğinden, bunların birbirleriyle olan ilişkileri de aşamalı bir yapı sergilemektedir. SB'leri, alt-bölütleri içerebilir, ayrıca kendileri de daha geniş ölçekli bölütler tarafından içerilebilir. Bir SB'nde bir sözcenin belli bir rolü vardır. İki bitişik sözcenin aynı bölütte yer alabilmelerine karşın, bu iki sözcce farklı bölütlerde de yer alabilmektedir. Buna ek olarak, söylem aşamalı bir yapıya sahip olduğundan, bitişik-olmayan iki sözcce de aynı bölüt içinde yer alabilmektedir. SB'nün sınırlarını belirleyen etmenler hala tartışılmaktadır ve bölüt sınırlarının nerede olması gerektiğine yönelik bir uzlaşımaya varılamamıştır. Dilsel ipuçları, söylem yapısı hakkında bilgi taşımakta ve söylem yapısı, dilsel ifadelerin yorumlamasını kısıtlamaktadır. Bu nedenle, dilsel ifadelerin söylem bölüt sınırları için önemli yapılar olduğu söylenebilir. Örneğin, ezgi, zaman ve görünüş değişimleri gibi açık sıralı öbekler, bölüt sınırlarını belirlemede oldukça önemli olarak görülebilir. Dilsel yapı ayrıca, bölüt sınırları arasında bulunan adılların kullanımını da kısıtlamaktadır. Bu bağlamda Grosz ve Sidner (1986), bir SBA'nın gerçekleştirilmesinin, 'söylem amacı'nın (bundan sonra SA) gerçekleştirilmesine katkıda bulunduğu ölçüde söylemin bağdaşık olduğunu savlamaktadırlar (Grosz ve Ziv 1998: 294).

Görüldüğü gibi yukarıda sözü edilen dilsel yapı ile SBA'ları arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışan niyet yapısı birbirleriyle ilişkilidir; ancak bu yapı Grosz ve Sidner'in (1986) söylem modelinin ayrı bir bileşeni olduğundan, bir sonraki bölümde kısaca ele alınacaktır.

2.8.2.8.2. Niyet Yapısı

Söylemin niyet yapısı, bir söylemde yazarların niyetleri ve bunlar arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır²⁷. Niyetler, söylem için mantıksal bir temel sağlamakta ve bunlar arasındaki ilişkiler, aralarındaki bağıntıları da temsil etmektedir (Grosz, Joshi ve Weinstein 1995: 204). Niyetler, üst niyetleri gerçekleştirmeye katkı sağlama biçimlerine göre, aşamalı olarak düzenlenmektedirler (Walker, Joshi ve Prince 1998: 371). Her söylem ve SB (söylem bölütü), belli bir amaca sahiptir. Söylem ve SB'lerinin temelini

oluşturan bu niyetlere/amaçlara, SA (söylem amacı) ve SBA (söylem bölütü amacı) denmektedir. Grosz ve Sidner, bir yazarın bir söyleme birden fazla niyet kattığı durumlarda bile, bu niyetlerden sadece birinin söylemde temel niyet olarak belirlendiğini ileri sürmektedirler. Kısacası niyet yapısı, söylemi bölütlere ayırmada önemli bir rol oynamaktadır. (Turan 1995: 3).

2.8.2.8.3. Dikkat yapısı

Bir önceki bölümde üç ögeli söylem yapısının iki ögesi olan niyet yapısı ve dilsel yapıdan söz ettik. Bu bölümde ise, söylem yapısının üçüncü bileşeni olarak, yazar ve okuyucunun söylem ilerledikçe dikkatlerini odakladıkları ve göndermeleri biriktirdikleri devingen yapının, yani 'dikkat odağı'nın izini süren 'dikkat yapısı' açıklanacaktır.

Dikkat yapısı, söylemde (tn)'da (verili bir an) katılımcıların dikkatlerini odakladıkları söylem bölümünü tanımlamaktadır (Miltsakaki 2003: 3). Dikkat durumu, iki düzlemde tanımlanmaktadır: (i) SB'leri (söylem bölütü) arasındaki ilişkilerle bunlar arasında dikkatin ne yönde değiştiğiyle ilgilenen **küresel düzlem**; (ii) SB'leri arasındaki dikkat değişiklikleriyle ilgilenen **yerel düzlem** (Grosz 1995). MK (Merkezleme Kuramı) yerel düzlemin bir üyesi olarak, dilsel ifadelerin biçimi ile söylem bağdaşıklığı arasındaki etkileşimle ilgilenir (Grosz 1997).

Dikkat durumundaki değişiklikler, niyet yapısı ve dilsel yapıdaki sözcelerin özelliklerine bağlıdır (Grosz, Joshi ve Weinstein 1995: 204). Dikkat yapısı, söylem katılımcılarının değil, söylemin kendisinin bir özelliği olarak görülmektedir (Grosz ve Sidner 1986: 179). Bu yapı, sözceler arasında artgönderimsel ilişkilerin izini sürmede yazarların dikkatini biçimlendiren MK ve OK'nın (Odaklama Kuramı) göz önünde bulundurduğu bir yapıdır (Grosz 1977, Sidner 1979; 1981, Grosz, Joshi ve Weinstein 1983; 1986; 1995). Dikkat durumu, yazarların dikkatini biçimlendirmesine karşın, yazarların inançlarını, dünya bilgilerinin, ortak çıkarımlarını vb. içeren bilişsel durumun sadece bir parçasıdır, ancak bu duruma tamamen denk değildir. Ayrıca, her dikkat alanı

bir SBA (söylem bölütü amacı) içerdiği halde, dikkat yapısı, niyet yapısının tümünü içermemektedir.

Dikkat durumu, dinamik bir bileşendir; bilgiyi alır; bu bilginin izini sürer ve söyleme yeni bilgi girdiğinde dikkat odağını günceller. Grosz ve Sidner (1986), söylemde (tn)'daki (vereili bir an) dikkat durumunu bir yığın olarak tanımlar ve buna 'odak yığını' adını verir. Dikkat durumu, bir dizi 'odak boşluğu' ve 'geçiş ilkesi'yle biçimlenir. Bir odak boşluğu da, yazar ve okuyucunun tartıştığı ya da işlemediği bir dizi belirgin varlığı içerir.

Grosz ve Sidner (1986), bir söylemin dikkat yapısının argönderimsel olasılıkları kısıtlaması gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla, sadece dikkat yığında bulunan söylem göndermeleri, öncüller olarak kullanılabilir. Dolayısıyla, sadece dikkat yığında bulunan söylem göndermeleri, öncüller olarak kullanılabilir.

Söylem yapısının yukarıda sözünü ettiğimiz dilsel, niyet ve dikkat yapısı olarak adlandırılan bu üç kurucusu, belli bir sözcenin söylemin geri kalanına nasıl uyum sağladığı, neden söylendiği ve ne anlama geldiği bilgisini verir. Yani, dikkat durumu, diğer iki kurucudaki bilgiyi kullanmak için bir araç sağlar ve söylem ilerlediği sürece tüm bileşenler işlev görür (Turan 1995: 4).

Dikkat yapısının bakış açılarını biçimlendirmeye çalışan Grosz ve Sidner'in (1986) bu çalışması, Merkezlemeyi bir 'yerel söylem bağdaşıklığı' modeli olarak göstermiştir (Miltakaki 2003: 17-8). Bu bağlamda, yerel odaklamanın temel rolünün, işlenen SB ile ilişkili olduğu SBA'nı ve bu bölümde yer alan adillerin olası göndermelerini kısıtlamak olduğu bilgisinden yola çıkarak, bu çalışmada yerel SB düzleminde dikkat durumunu biçimlendirme üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu bölümde dikkat yapısı tanıtılmıştır. Bir sonraki bölümde ise, bir söylemin dikkat yapısında sergilediği yerel bağdaşıklık kavramıyla örtüşen 'yerel odaklama'dan söz edilecektir.

2.8.2.9. Yerel Odaklama

Bir önceki bölümde de değinildiği gibi, (Sidner 1983) ve (Grosz ve Sidner 1986) tarafından geliştirilen söylem yapısına yaklaşımda, bir söylem 'küresel' ve 'yerel' bağdaşıklığı sergilemektedir. Grosz ve Sidner, küresel bağdaşıklığın niyet yapısına bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Grosz ve Sidner'e göre, bir söylemin küresel bağdaşıklığı, o söylemin SA (söylem amacı) ve SBA²⁸ (söylem bölütü amacı) arasındaki ilişkilere bağlıdır. Ancak bu çalışmada, Merkezleme Modeli'nin dikkat durumunun yerel bir bileşeni olması dolayısıyla, yerel bağdaşıklık ve onun yerel düzlemdeki dikkat durumuyla ilişkisi göz önünde bulundurulacak; küresel bağdaşıklığa değinilmeyecektir (Grosz, Joshi ve Weinstein 1995: 204). Söylemin ne hakkında olduğu ve söylem katılımcıları tarafından yapılan bazı dilsel seçimler arasındaki ilişkileri yöneten bir kurallar ve kısıtlamalar dizgesi olan Merkezlemede, 'yerel bağdaşıklık' anahtar birimdir. Ariel'in Erişilebilirlik Kuramı çerçevesinde yüksek erişilebilirlik belirticisi olarak kabul edilen ve Merkezleme Modeli çerçevesinde de konunun sürekliliğini sağlayan bir düzenek olan 'adillaştırma', (pronominalization) hakkında konuşulan şeye dikkati odaklama işlevi görür; adilları uygunsuz kullanma veya kullanmada başarısızlık, iletişimin daha az akıcı olmasına neden olur. Örneğin, okuyucular için odakta olmayan bir adillaştırılmış AÖ'ni odakta olana göre işlemlemek daha uzun zaman alırken; odakta olan adillaştırılmamış bir AÖ'ni odakta olmayana göre işlemlemek daha kısa zaman almaktadır (Gui 1985'ten aktaran Brennan, Friedman ve Pollard 1987).

Grosz ve Sidner'in (1986) ortaya koyduğu söylem yapısı modeli göz önünde bulundurulduğunda, bu yapının üçüncü bileşenini oluşturan dikkat yapısında yansıtılan 'yerel bağdaşıklık', bir adıl çözümleme ölçütü olan 'yerel odaklama çerçevesi' (local focusing framework) doğrultusunda değerlendirilmektedir. Ancak, bu kavramı tanıtmadan önce, 'yerel odak' kavramından söz etmemiz gerekmektedir. 'Yerel odak', bir sözcenin esas olarak hakkında olduğu kişi, nesne ya da kavrama gönderimde bulunmaktadır. Yerel odağın uygun biçimde belirtilmesinin ve yerel odak bilgisine dayalı AÖ biçiminin uygun seçiminin söylem tarafından sergilenen yerel bağdaşıklığa

katkıda bulunduğu düşünülmektedir (Sidner 1979, Grosz, Joshi ve Weinstein 1983, Car 1987, ve diğ.). Buna ek olarak yerel odak bilgisi, adıları yorumlamak için okuyucular tarafından kullanılan bir bilgi kaynağıdır. Aslında, yerel odak izleme ve adıl çözümlenmesi birbiriyle bağımlı süreçlerdir. Yerel odak bilgisi adıl çözümlenmesini, ve adıl çözümlenmesi, odak bilgisini güncellemeyi etkilemektedir. Bu sebeple, yerel odağın izlenmesi, adıların yorumlanması için oldukça önemlidir (Suri ve McCoy 1995: 1).

Yukarıda da sözü edilen adılara uygun gönderge seçiminde önemli rol oynayan 'Yerel odaklama çerçevesi' terimi, odak izleme ve adıl çözümlenme işlemsel ölçütlerinden oluşan bir kurama gönderimde bulunmak için kullanılır. Yerel bir odaklama çerçevesi, aşağıda verilen odaklama etmenleri hakkındaki bilgiyi kaydeder ve kullanır. Ayrıca, bu etmenlerin adıl çözümlenmesini nasıl etkilediğini gösterir. Yani, odakta yer alan göndergeleri çözümlenmeye ilişkin yerel bir odaklama çerçevesi, aşağıdaki etmenleri içermektedir:

1. *Dilbilgisel rol*: Çoğu odaklama çerçevesinde (Sidner 1979, Grosz, Joshi ve Weinstein 1983; 1995), bazı dilbilgisel rollerin (örneğin, özne, dolaysız nesne) odakta olanın bir göstericisi olduğu düşünülür.
2. *Adıl kullanımı*: Çoğu odaklama çerçevesi adılılaştırmanın odağın bir göstericisi olduğu bilgisine dayanarak oluşturulmuştur.
3. *Odağın sabitliği* : Çoğu odaklama çerçevesi, bir önceki tümcenin odağı olan bir birim şimdiki tümcede görülüyorsa, şimdiki tümcede de odak olmasının muhtemel olduğunu varsayar.
4. *Tercihleri değiştirme*: Çoğu odaklama çerçevesi, eğer şimdiki tümcenin odağı bir önceki tümceninkiyle aynı değilse, odağın nasıl değiştiğine dair tercihler belirler.
5. *Sıra sözcükleri ve öbekleri*: Çoğu odaklama araştırması, sıra sözcüklerinin ve öbeklerinin adıl çözümlenmesini ve tümcede neye odaklanıldığını etkileyebileceğini göz önünde bulundurur.

6. *Sözdizimsel biçim*: Kimi odaklama çerçeveleri, belli sözdizimsel biçimleri (örneğin, ayırık tümceler) yüksek derecede odaklanılmış birim olarak gösterebilir (Suri, McCoy ve DeCristofaro 1999: 174).

Yukarıda sözü edilen odaklama etmenleri ve bunların birbirleriyle etkileşim biçimi, her odaklama çerçevesi için farklıdır. Belli bir odaklama çerçevesi, bir dizi odaklama etmeni tanımlamalı ve bunların bir sözcenin odağını belirlemek için nasıl etkileştiğini göstermelidir. Bu noktada Merkezleme, bir yerel odaklama çerçevesi olarak, odaklama yapısının nasıl çözümlenmesi gerektiğini araştırmaktadır.

Merkezleme gibi yerel bir odaklama çerçevesi, adıları bağımsız olarak yorumlamak için tasarlanmaz. Aksine böyle bir çerçeve, adılar için mantıklı bir dizilimde eş-belirlemeler (co-specifications) önermeyi tasarlar. Anlamsal etmenlerden (örneğin, anlamsal durum kısıtlamaları, dünya bilgisi, retorik ilişkiler gibi) yararlanan bir çıkarımsama mekanizması ise, önerilen bu eş-belirlemeyi doğrulamak ya da reddetmek için kullanılmalıdır. Dolayısıyla yerel odaklama çerçeveleri, anlamsal etmenlerden bağımsız olarak adıların nasıl çözümleneceğine dair yapılan seçimleri etkilemek ve söylemde sergilenen bağdaşıklık etmenine dikkati çekmek amacıyla tasarlanmaktadır (Suri, McCoy ve DeCristofaro 1999: 175). Dolayısıyla, çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan Merkezleme'nin de bu amaç doğrultusunda ortaya konduğu söylenebilir.

2.9. Merkezleme Çerçevesinde Yapılan Diğer Çalışmalar

Çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan MK'nı (Merkezleme Kuramı) ve bu kurama ilişkin kimi temel kavramları açıkladıktan sonra, çalışmamızın şimdiki bölümünde bu kuram temel alınarak diller-arası yapılan kimi çalışmalar incelenecektir.

Merkezleme yaklaşımı (Grosz, Joshi ve Weinstein 1983, Brennan, Friedman ve Pollard 1987) tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra bu yaklaşım temel alınarak, farklı

diller üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır: İngilizce için (Grosz, Joshi ve Weinstein 1995), (Kameyama 1998), (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000), (Henschel, Cheng ve Poesio 2000), İtalyanca için (Not ve Zaccano 1994), (Di Eugenio 1990), Almanca için (Strube ve Hahn 1999), Japoncadaki sıfır adıl çözümlemesi için (Walker, Iida ve Cote 1990; 1996), (Nakaiwa ve Ikehara 1992) ve (Nakagawa 1992), Türkçe için (Turan 1995; 1997; 1998; 2002) ve (Hoffman 1997), Hintçe için (Prasad ve Strube 2000), Yunanca için (Miltakaki 2001), İspanyolca için (Zabala ve Taboada 2003). Çalışmamızın bu bölümünde bu çalışmalardan bazılarını değinilecektir.

2.8.1. bölümünde sözü edilen MK'nın ilke ve kısıtlamalarını, dillerarası evrenseller olarak göz önünde bulundurduğumuzda, Merkezleme'yi dillerarası uygularken pek çok alanda açık bırakılmış sorunla karşılaşmaktadır. Bu sorunları beş ana başlık altında toplamamız mümkündür:

- (i) Merkezlemede sözce-düzleminde ortaya çıkan sorunlar
- (ii) Dillerarası bir evrensel olarak Merkezleme
- (iii) Söylem modellerini işlemede Merkezlemenin rolü
- (iv) Bilgi yapısı ve Merkezleme
- (v) Söylem yapısı ve Merkezleme.

Yukarıdaki ana başlıklar arasında en çok dikkat çeken sorun ise, Mi-sıralamasının dilden dile nasıl değiştiği sorunudur. Bu konuda geliştirilen özgün Merkezleme önerileri, İngilizce örneklere dayandırılmaktadır. Bu öneriler, dilbilgisel rol ve adılaştırmanın Mi-sıralamasını belirlemede önemli etmenler olduğunu ileri sürmektedirler. Buna karşın, İngilizce tüm adılsıl biçimlerin açık olduğu sabit sözcük dizimine sahip bir dil olmasından dolayı, bu dilde dilbilgisel roller temel alınarak oluşturulan Mi-sıralamasını, çizgisel sunum temel alınarak oluşturulandan ayırmak oldukça güçtür. Buna karşın, boş ve açık adıl biçimlerine sahip ve serbest sözcük dizimli dillerden biri olan Türkçe ve Japoncada söylem varlıklarını sıralamak için

dilbilgisel rollerin temel alındığı çizgisel sunum kullanılmamaktadır (Walker, Joshi ve Prince 1998: 13).

İtalyanca adilsil dizgesi üzerine yaptığı çalışmada Di Eugenio (1990), İtalyancada farklı sözdizimsel dağılım gösteren iki adilsil dizgesi olduğundan söz etmektedir: (i) **Zayıf adıllar**; (ii) **güçlü adıllar**. Boş öznenin, zayıf adıllar dizgesine ait olduğu düşünülmektedir. Di Eugenio, çalışmasında Merkezleme bağlamında bu iki adilsil dizgesinin konuşucuya sunduğu tercihleri yeniden düzenlemekte; ve aşağıdaki örnekleri vermektedir:

- (32) (İtalyanca)
1. Maria_i voleva andare al mare.
Maria_i wanted to go to the seaside.
Maria_i denizkenarına gitmek istedi.
 2. Ø_i Telefono' a Giovanni_j.
She_i called Giovanni_j up.
O_i Giovanni'yi_j aradı.
 3. a) Ø_i Si arrabbio' perche' Ø_i non lo_j trovo' a casa.
She_i got angry because she_i not him_j find at home.
O_i sinirlendi çünkü o_j onu_j evde bulamadı.
b) Ø_i /?_j Si arrabbio' perche Ø_j stava dormando.
She_i /?He_j got angry because he_j was sleeping.
O_i /?O_j sinirlendi çünkü o_j uyuyordu.
c) Lui_j si arrabbio' perche' Ø_j stava dormendo.
He_j got angry because he_j was sleeping.
O_j sinirlendi çünkü o_j uyuyordu.
d) Ø_j Si e' arrabbio' perche' Ø_j stava dormendo.
He_j has gotten angry because he_j was sleeping.
O_j sinirlenmişti çünkü o_j uyuyordu.

Di Eugenio'ya (1990: 4-5) göre, yukarıdaki örnek ve buna benzer örnekler, aşağıdaki genellemelere işaret etmektedir:

- (i) Konuşucu, merkez sürekliliğini boş özneye kodlar. Bu görüş Kameyama'nın (Kameyama 1985) Japonca çözümlemesiyle örtüşmektedir.
- (ii) Konuşucu, tipik olarak merkez içermesini ya da dönüşünü vurgulu bir adilla kodlar.
- (iii) Konuşucu, eğer boş özneyi Mg (Sn)'ye (şimdiki sözce) değil de, belli bir göndergeye gönderimde bulunmaya zorlayan sözdizimsel özelliklerle (Sn+1) (bir sonraki sözce) sağlarsa, merkez içirme ya da dönüş durumlarında boş özne kullanabilir.

Di Eugenio'ya (1990: 5) göre, gönderimin uygunluğu, zaman ve/ya uyum taşıyan eylemcil biçimi içeren sözdizimsel bağlama bağlıdır. Sonuç olarak Di Eugenio, çalışmasında eyleme kadar olan ve eylemi içeren bağlamın, boş özneye yapılan gönderimin belirginleşmesini nasıl sağladığını vurgulamaktadır (1990: 6).

Japoncada sıfır adıklarını Merkezleme çerçevesinde inceleyen Nakagawa, birinin KILICI'nın istemli eylemini ve diğerinin eylemin nedenini açıkladığı birbirine bağlı iki tümceden oluşan söylemleri incelediği çalışmasında, iki yeni ilke önermektedir: (1) Bir eylemin KILICISI, belli bir psikolojik nedeni denemelidir; (2) birinin psikolojik durumunu bildiren yüklem a) zayıf b) güçlü biçiminde sınıflandırılmaktadır (Nakagawa 1992: 324). Bu ilkelerin birleşimi, Japonca sıfır artgönderimle ilgili şu ana kadar önerilen kuramların açıklığa kavuşturamadığı bazı sorunları göz önünde bulundurmaktadır.

Japoncadaki sıfır adıklarının çözümünde Merkezleme Modeli'ni uygulamaya çalışan Walker, Iida ve Cote'un (1996) kullandıkları Mi-sıralaması, Kameyama'nın (1988) benimsediği sıralamanın bir benzeridir:

Konu>empati>özne>nesne₂>nesne

Merkezleme süreci, Japonca söyleminde anlamsal belirsizliği aza indirgese de, tamamen yok etmemektir (Walker, Iida ve Cote 1996: 4). Dolayısıyla, bu belirsizliği ortadan kaldırmak için Walker, Iida ve Cote tarafından aşağıdaki ‘Sıfır Konu Yükleme İlkesi’ önerilmiştir:

Sıfır Konu Yükleme İlkesi: ‘Eğer bir devam geçişi uygunsa, ve (Sn)’deki bir sıfır adil, Mg (Sn-1) de yer alan bir varlığı temsil ediyorsa, ve eğer (Sn)’de yer alan başka hiçbir varlık açıkça konu olarak belirtilmediyse, bu adil, (Sn)’nin konusu olarak yorumlanabilir’ (1996: 5).

Walker, Iida ve Cote’un (1996: 5) yukarıda sözü edilen çalışmalarında, Kameyama’nın (1985) öne sürdüğü ‘özellik-paylaşım’ (property-sharing) mekanizmasının Japonca örneklerde işlemediği savunulmaktadır. Bunun yanı sıra, Walker, Iida ve Cote, Mi listesindeki birimlerin sıralamasını etkileyen sözdizimsel etmenlerin dilden dile değiştiğini savlamaktadırlar (1996: 6).

Almanca üzerine yaptıkları çalışmada Strube ve Hahn (1999), merkezlerin düzenlemesinde dilbilgisel rolün İngilizce gibi sabit sözcük dizimine sahip dillere göre daha az belirleyici olduğunu öne sürmüşler ve gönderimsel ilişkilerin kurulmasıyla sözcelerin ‘işlevsel bilgi yapısı’nın daha ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır (1999: 310). Bununla, (Sn)’deki bir söylem varlığının söylemde yer alan önceki sözcelerle söyleme çoktan katılmış başka bir söylem varlığına gönderimde bulunup bulunmadığını gösteren düzenekler kastedilmektedir. Prince’in (1981;1992) terminolojisiyle, çoktan söyleme katılmış bir başka varlığa gönderimde bulunan bir varlığa ‘söylem-eski’ ya da ‘dinleyici-eski’ denirken; başka bir söylem varlığına gönderimde bulunmayan bir varlığa ‘söylem-yeni’ ya da ‘dinleyici-yeni’ denmektedir (Strube ve Hahn 1999: 310).

Farklı alan ve türlerden İngilizce ve Almanca metinler üzerine yaptıkları deneysel çalışmalardan elde ettikleri bulgular doğrultusunda Strube ve Hahn (1999), MK’na üç katkıda bulunmuşlardır: Bu katılardan ilki, bilgi yapısının işlevsel

kavramlarının Merkezleme Modeli'ne tanıtılması doğası gereği kuramsal oluşu, ve Merkezleme Modeli'ni yerel bağdaşıklık modeli olarak kabul eden bir yaklaşım oluşu ile ilgilidir. Strube ve Hahn'ın Merkezlemeye ikinci katkıları ise, Merkezlemenin işlevsel bir modelinin, artgönderimsel metin olgusunun farklı biçimlerinin çözümlemesine nasıl başarıyla uygulanacağına ilişkindir. Son olarak, Merkezleme verisi için Merkezleme Modelinin bilişsel yük öncüllerinden kaynaklanan ya da bunlarla kanıtlanan 'maliyet-temelli yaklaşım' (cost-based approach) temel alınarak yeni bir değerlendirme yöntemi önerilmiştir. Bu çalışmalarında Strube ve Hahn (1999), dilbilgisel rol ölçütünün Mi-listesinde yer alan söylem varlıklarının sıralanmasında daha yeterli görüldüğü için işlevsel rol ölçütüyle yer değiştirmesi gerektiğini tartışmışlar; ayrıca, bu stratejinin sabit dizimli diller için de geçerli olduğunu savlamışlardır. Strube ve Hahn'ın (1999) bu çalışmasının bir diğer katkısı ise, farklı metin bağdaşıklığı olgularına ortak bir yaklaşım önerilmesidir. Merkezleme temelli artgönderim çözümlemesinin sonuçlarının ne şekilde değerlendirildiği ise, çalışmada üzerinde durulan bir başka noktadır. Temel olarak Strube ve Hahn, artgönderim için çözümleme oranlarını belirlemek ya da merkez listelerindeki baş konumları arasında yer alan yalıtılmış geçiş türlerini işlemek yerine; bitişik geçiş çiftlerinin göz önünde bulundurulması ve böyle çiftleri işleme maliyetleriyle birlikte açıklamak gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Böylelikle, 'ucuz' (cheap) ve 'pahalı' (expensive) geçiş türleri birbirinden ayrılarak, çıkarım yükünün ikili bir kuramı önerilmiştir. Bu ayrıma dayanarak, kusurlu imler alan bazı yalıtılmış geçiş türleri, belli bir bağlamda görüldüklerinde 'ucuz' olarak sıralanmaktadırlar (Strube ve Hahn 1999: 311).

İspanyolcada Mi-sıralamasını belirlemek amacıyla yapılan çalışmada ise, İngilizce ve Hintçede olduğu gibi, Mi-sıralamasını dilbilgisel ilişkilerin belirlediği öne sürülmektedir. Buna karşın, Japonca'ya benzer olarak empati ve bunun yanında canlılık, Mi sıralamasında önemli bir rol oynamaktadır (Zabata ve Taboada 2003: 6).

Yunanca'da adsıl ve adılsıl biçimlerin söylem işlevlerini ve dağılımlarını ortaya çıkarmaya yönelik gerçekleştirilen bir çalışmada Miltsakaki (2001), Mi- sıralamasını

belirleyen etmenin sözcük dizimi değil, İngilizce, Hintçe ve İspanyolcaya benzer olarak, dilbilgisel rol olduğunu ileri sürmektedir. Bu çalışmada, bizim çalışmamızda da güncelleme birimi olarak kabul edilecek tümce temel alınmıştır. Çalışmanın bulgularını incelediğimizde, boş özne ve zayıf adlısılların, konu sürekliliğini işaret ettiği gösterilmektedir. Buna karşın, güçlü adlısıllar ise, düşük belirginlik derecesine sahip varlıklara gönderimde bulunmakta ve bir konu değişimine işaret etmekteydiler (Miltsakaki 2001: 1).

Merkezleme çerçevesinde yapılan bir başka çalışma ise, Prasad ve Strube'nin (2000: 205) özne-nesne-eylem (ÖNE) sözcük dizimine sahip Hintçede, söylem belirginliği ve adıl çözümlemesi çalışmasıdır. Bu çalışmada iki işlemsel ölçütün değerlendirilmesi için, bazı Hintçe metinler²⁹ çözümlenmiştir. Çözümlemeler yapılırken en küçük birim sözce olarak belirlenmiş ve belirlenen sözce de tümce olarak tanımlanmıştır (Prasad ve Strube 2000: 203-4). Çalışmanın veri tabanında belirtilen bir başka nokta ise, SB'lerinin (söylem bölütü) paragraflar olarak alınmasıdır. Bizim çalışmamızda da aynı yöntem uygulanacaktır. Çalışmanın sonuçlarını özetlemek gerekirse, genel olarak söylemde herhangi bir anda okuyucunun dikkat durumunu tanımlayan T-listesi (Strube 1998) işlemsel ölçütünün merkezleme ilke ve geçişleriyle, Walker, Iida ve Cote tarafından (1994) üç temel basamak olarak tanımlanan (i) **olası Mg-Mi birleşimlerini oluşturma**; (ii) **kısıtlamalarla süzme**; (iii) **geçiş dizileriyle sıralama**'nın birleştiği Brennan, Friedman ve Pollard'ın (1987) işlemsel ölçütünden daha iyi işlediği gözlemlenmiştir. Ayrıca, Hintçe gibi bir dilde sıralamanın İngilizceye benzer olarak, bilgi statüsü ve sözcük dizimiyle değil, dilbilgisel rolle belirlendiği tespit edilmiştir. Önerilen sıralama, adılsıl öncülleri işlemede Mi-listesi kavramını kullanan iki adıl çözümleme ölçütü olan 'T-listesi' ve 'Brennan, Friedman ve Pollard'a uygulanmış ve Merkezleme kavramları ve geçişlerinden doğrudan yararlanmayan bir işlemsel ölçütün, daha iyi sonuçlar vereceğini göstermiştir (Prasad ve Strube 2000: 206). Çözümlemenin sonuçları, aşağıda verilen Çizelge 3'te görülmektedir. Buna göre, 'yanlış' çözümlenmeler daha sonra hata türüyle ayrılmış ve aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

- Yanlış (stratejik)** Hataların doğrudan işlemsel ölçütün stratejisinden kaynaklandığı anlamına gelmektedir;
- Yanlış (belirsizlik)** Belirsiz çözümlerinin sayısını verir;
- Yanlış (tümceleriçi)** Tümceler içi öncüller için yapılan belirsiz tercihlerden kaynaklanan hatalar anlamına gelir;
- Yanlış (zincir)** Hataların hata zincirlerinden kaynaklandığı anlamına gelir;
- Yanlış (diğer)** Geri kalan hataları verir (Prasad ve Strube 2000: 204).

Çizelge 3. Brennan, Friedman ve Pollard ve T-listesi İşlemsel Ölçütlerinin Sonuçları

		Prem	Vaap	IT	Toplam
Sözceler		57	41	71	267
Adıllar		139	100	45	186
Brennan, Friedman ve Pollard işlemsel ölçütü	Doğru	18	79	38	135
	Yanlış	23	21	7	51
	Yanlış (stratejik)	6	5	3	14
	Yanlış (belirsizlik)	5	2	1	8
	Yanlış (tümceler içi)	3	4	1	8
	Yanlış (Diğer)	3	5	0	8
T-Listesi	Yanlış (zincir)	6	5	2	13
	Doğru	34	88	44	166
	Yanlış	7	12	1	20
	Yanlış (stratejik)	2	1	1	4
	Yanlış (Diğer)	3	5	0	8
	Yanlış (zincir)	2	6	0	8

Japonca üzerinde yaptıkları çalışmaya dayanarak Walker, Iida ve Cote (1994), Mi sıralamasının dile-özgü olduğunu belirtmekte; buna ek olarak, tek bir ölçütte diller arası değişkenliği saptamanın Merkezlemenin bir üstünlüğü olduğunu ileri sürmektedirler (Walker, Iida ve Cote 1990; 1994). Iida, Walker, Iida ve Cote'da (1994)'te önerilen sıralamayı, Japonca gazete makalelerinden oluşan bütüncü üzerinde sınımıştır. Ayrıca Iida (1998), Japoncada yüksek-seviyedeki söylem yapılarının sıfır adılısıların kullanımıyla etkileşimini araştırmaktadır. Iida, Merkezlemeyi konu dönüşlerini belirlemek için uygulamakta ve konu dönüşleri sırasında söylem bağdaşıklığını sağlamaya katkıda bulunan etmenleri incelemektedir. Iida, merkez değiştiğinde konuşucunun dinleyiciye bazı ipuçları verdiğini ve dinleyicilerin dikkat durumlarını buna göre ayarladıklarını göstermektedir. Iida'nın veri tabanında gözlemlenen temel ipuçları, sözcüksel bilgiye dayanan kısıtlamalardır. Dahası Iida, Mg olarak gerçekleştirilmemiş bir söylem varlığının anlamsal ölçütlere göre olası bir öncül olsa bile, sıfır adılın bir göndergesi olarak yorumlanamayacağını savlamaktadır. Iida bu etmenlerin, Merkezlemeyi yüksek-seviyedeki söylem yapısına ilişkin çıkarımda bulunmak için bir ipucu olarak kullanmanın mümkün olduğunu gösterdiğini ileri sürmektedir (Iida 1998'den aktaran Walker, Joshi, ve Prince 1998: 13-14).

İtalyancada boş ve açık adılısı öznelere sergiledikleri işlevleri ise, Di Eugenio (1998) incelemektedir. Di Eugenio (1990)'da yaptığı çalışmasında, özne konumundaki boş ve açık adıların değişiminin Merkezleme geçişleri sayesinde değerlendirilebileceğini söylemektedir. Di Eugenio (1998)'de gerçekleştirdiği bu çalışmasında ise, önceden önerilmiş varsayımlarını doğal ortamda gözlemlenen veriyle sınamakta ve iyelik yapıları ve yantümcelerinin Merkezlemeyi nasıl etkilediğini tartışmaktadır. Di Eugenio'nun çözümlemesi, *içermeyi* takip eden *devam* ile diğer geçişleri takip eden *devam* geçişlerinin birbirinden ayırılabilmesi için sadeleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Di Eugenio ayrıca, (Sn-1)'in (bir önceki sözce) Mi-listesinde (ileriye dönük merkez listesi) görünmeyen varlıklara gönderimde bulunmak için kullanılan adılısı öznelere olduğu durumları belirleyen etmenleri tartışmaktadır (Di Eugenio 1998'den aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998:14).

Mi-sıralaması üzerine yapılan bir başka araştırma ise, Turan'ın (1998a) doğal ortamda görülen Türkçe metinlerde boş ve açık adlısılların dağılımını ve tam AÖ'lerini incelediği çalışmasıdır. Turan'a göre, Türkçede Mi sıralaması sözcük dizimiyle değil, ya dilbilgisel ilişkiler ya da konusal rol hiyerarşisiyle belirlenir. Turan, Türkçede öznellik durumunun Mi sıralaması için kritik olduğuna dair kanıt sağlamaktadır. Türkçede eğer bir varlık nesne konumunda gerçekleştiriliyorsa, (Sn+1)'de bu varlık, boş özneye gerçekleştirilemez; ancak tam AÖ'yle gerçekleştirilmek zorundadır. Eğer bir varlık özne konumunda tam AÖ'yle gerçekleştirilirse, sonraki sözcelerde boş özneye gerçekleştirilebilir (Turan 1998a'dan aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 14). Turan (1998a) ayrıca, diller-arası evrenseller olarak iki yeni ilke önermektedir³⁰: (i) Öznellik hakkındaki bulgularla sözdizimsel ve anlamsal kısıtlamaların rolünü birleştiren '**Merkez Yükseltme İlkesi**'; (ii) bakış açısının merkezlemeyi nasıl etkilediği hakkındaki bulguları ilişkilendiren '**Söylem Bakış Açısı İlkesi**'.

Mi-sıralamasının dillere özgü durumundan başka, Merkezleme çerçevesinde çalışılan bir başka konu ise, bilgi yapısı ile Merkezleme arasındaki ilişkidir. Bilgi yapısı kavramı, bir yazarın yaptığı sözdizimsel seçimlerin, okuyucunun ne bildiği ya da ne hakkında düşündüğü gibi söylem-düzlemindeki etmenlerden etkilendiği varsayımına dayanmaktadır (Prince 1985; 1986'dan aktaran Walker, Joshi, ve Prince 1998: 15). Bu seçimlerin işlevi, belli edimsel ve anlamsal etkiler için bir sözcedeki bilgiyi paketlemektir. Merkezlemede açık kalan bir soru ise, Merkezleme ilke ve kısıtlamalarının 'verilmiş', 'yeni', 'konu', 'yorum', 'tema', ve 'rema' gibi bilgi yapısı kavramlarıyla nasıl etkileştiğidir (Prince 1981, Horn 1986, Hajicova ve Vrbova 1982, Kuno 1987, Danes 1974'ten aktaran Walker, Joshi, ve Prince 1998: 15). Hoffman, Grosz ve Ziv, Hurewitz ve Birner (1998), Merkezleme ve bilgi yapısına işaret eden tümcesel biçimler arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır.

Türkçede konuşucunun sözcük dizimi seçimi ve Merkezleme arasındaki etkileşimi ise Hoffman (1998) tarafından araştırılmıştır. Türkçede sözcük dizimi bir

tümçenin bilgi yapısını ifade etmek için kullanılır (Örneğin, konu, odak ve artalanlama gibi edimsel kavramlar). Hoffman (1998), Merkezleme ve bilgi yapısının söylem işlemlerde farklı roller oynadığını savlamaktadır. Hoffman'ın iddiasına göre, bir tümçenin bilgi yapısı dinleyiciyi (Sn)'deki bilgi ile söylem modelini nasıl güncelleyeceği konusunda yönlendirirken; Merkezleme tümceyi önceki bağlama ilişkilendirme işlevi görür.

Hoffman'ın (1998) bütüncü çalışması, Türkçede Mg'nin genellikle tümce-başı, konu konumunda yerleştirildiğini gösterir. Bu bütüncü çalışmasına dayanarak Hoffman, Türkçede sözcük diziminin bir sözcüde söylem göndergelerinin Mi- sıralamasını belirlemeyeceğini göstermektedir. Bütüncüde, konuşucular (Sn-1)'in sözcük dizimine aldırmadan, o sözcenin öznesi hakkında konuşmaya devam etme eğilimindedirler (Hoffman 1998'den aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 15). Böylelikle, Hoffman Turan'ı (1998a) destekleyerek, Türkçede Mi sıralamasının sözcük dizimiyle değil, ya dilbilgisel ilişki hiyerarşisiyle ya da konusal rol hiyerarşisiyle eşleştiğini savunmaktadır.

Grosz ve Ziv (1998) ise, Merkezlemenin İngilizce ve İbranicede 'sağa kaydırma' denilen tümcesel yapıyla nasıl etkileştiğini incelemektedirler. Sağa kaydırma aşağıdaki gibi örneklendirilmiştir:

(33) He_i is here, Jim₁.

Grosz ve Ziv (1998), sağa kaydırmanın planlanmış konuşma olduğunu savlamakta; dolayısıyla da sağa kaydırmanın işlevinin standart gönderimin ve söylem işlemlenin yeterli olmadığı durumlarda söylemi düzenlemek olduğunu bildirmektedirler. Sağa kaydırma, önceden merkeze taşınmış bir varlığa yeniden erişmek; varlığı yeniden odaklamak, ya da sadece durumsal olarak canlandırılmış bir varlığı değiştirmek için kullanılabilir. Bu iki durum, varlığın çoktan söylem bağlamında bulunması ancak bir adılın kullanımını sağlamak için yeterince belirgin olmadığı görüşü

altında birleşmektedir (Grosz ve Ziv 1998'den aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 15).

Bilgi yapısı ile Merkezlemeyi ilişkilendiren bir başka çalışma ise, Hurewitz'e (1998) aittir. Hurewitz, bütünce-tabanlı bir çalışmada sözceler arasındaki merkezleme geçişlerini, edilgen yapının söylem işlevini doğrulamak için bir yol olarak kullanır. Hurewitz'in bu çalışması, sözlü edilgenlerin (Sn-1)'in Mg'sini devam ettiren yüksek derecede bağdaşık yapılar olduğunu; ancak yazılı edilgenlerin merkezi değiştirdiğini göstermektedir (Hurewitz 1998'den aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 16).

Birner ise (1998) yaptığı çalışmada, Merkezleme ile eylem sonrası konumda yer alan mantıksal öznenin bulunduğu ve eylem sonrasında olması beklenen kurucunun tümcecik-başı konumda görüldüğü sözdizimsel bir yapı olan 'devrikleşme' (inversion) arasındaki etkileşimi inceler. Devrikleşmenin bir örneği (34)'te italikle gösterilmiştir:

(34) *We pulled off, and right at the end of exit was an Amoco.*

Birner'in Mg kavramı çözümlemesi, söylemde devrikleşme dağılımının bir değerlendirmesini sağlamaktadır (Birner 1998'den aktaran Walker, Joshi, ve Prince 1998: 16).

Merkezleme çerçevesinde çalışılan bir başka konu ise, söylem modellerinin işlemlenmesinde Merkezleme'nin rolüdür. Merkezleme bir işleme modeli olarak oluşturulmuştur; çünkü bağdaşıklık, bir söylemi yorumlamada gerekli işleme derecesi biçiminde hesaplanır. Buna örnek olarak Gundel, Hudson-D'Zmura, Tanenhaus ve Brennan işleme çalışmalarında, gönderimsel ifadelerin seçimi ve söylemin bağdaşıklığı arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (Walker, Joshi, ve Prince 1998: 17).

Gundel (1998), Gundel, Hedberg, ve Zacharski (1993) tarafından önerilen gönderimsel ifadelerin seçimi kuramıyla Merkezlemeyi bütünleştirmeye çalışmaktadır.

Gundel, böyle bir bütünleştirmenin başarılı olabilmesi için, olası bir engelin tümcecik başına en fazla bir Mg olması gerektiğini (Kısıtlama 1) ileri sürmekte ve doğal ortamda gözlenen söylemde adılların dağılımına dayanan bu kısıtlamayı terk etmek için bağımsız nedenler olduğunu vurgulamaktadır. Kısıtlamaya öncelikle sebep olan gerçekler için geçici sözdizimsel bir açıklama, Chomsky'nin 'Bağlama Kuramı'nın (Chomsky 1980) C Koşulu'nun bir uyarlaması kullanılarak önerilmiştir (Gundel 1998'den aktaran Walker, Joshi, ve Prince 1998: 17-18).

Hudson-D'Zmura ve Tanenhaus (1998), Merkezleme'nin işleme savlarını, çevrimiçi (on-line) bağdaşıklığı yargılama görevini kullanan deneylerle test etmekte ve söylemde adil ve adların kullanımı üzerine yapılan dört deneyin Merkezleme'yi destekleyen sonuçlarını sunmaktadırlar. Deneyler, Mg'ye gönderimde bulunan olası belirsiz adılların Mg'ye gönderimde bulunmayan olası belirsiz adıllara göre daha sık bir biçimde bağdaşık kabul edildiğini göstermektedir. Buna ek olarak, adılların eğer her ikisi de Mg'yi kurmada kullanılmışsa, belirsiz adıllar açık adlardan daha çabuk işlenmektedir (Hudson-D'Zmura ve Tanenhaus 1998'den aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 18).

Brennan (1998), Merkezlemenin yazarlar ve okuyucuların anlık olarak dikkatlerini düzenledikleri bir kaynak olduğunu savlamaktadır. Brennan, bir işleme kuramı olarak Merkezlemeye dayanan sözce anlamlandırması ve üretilmesi üzerine yapılan önceki çalışmaları yineledikten sonra, basketbol oyunları hakkında diyalog bütüncesinden yeni bir veri sunmaktadır (Brennan 1995). Brennan'ın bu çalışması, Merkezlemenin işleme hakkında yerel tahminler yapabilme kabiliyetine ve Merkezlemenin küresel söylem yapılarıyla etkileşimi arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bu çözümlemenin temelinde Brennan, Merkezlemenin küresel söylem yapısıyla bir bütün oluşturarak ortaya konacak işleme kuramının zaman içinde söylem varlıklarının ölmesi ve canlandırılmasını biçimlendirebilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Brennan 1995'ten aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 19).

Merkezlemenin bir SB içinde dikkat odağı, gönderimsel ifadelerinin seçimi, ve sözcelerin bağdaşıklığını ilişkilendiren bir kuram olarak oluşturulduğunu daha önce ifade etmiştik (Grosz, Joshi ve Weinstein 1995: 204). Kuramın sadece SB içindeki sözceler için belirlenmiş olması, Merkezlemenin küresel söylem yapısıyla nasıl etkileştiği olgusunu tamamen açık bırakmıştır. Genişletilmiş söylemler pek çok bölüttten oluşur, ancak kuramın herhangi bir savı, bir SB sınırını kapsayan iki sözce üzerinden sınınamaz. Bununla birlikte, söylem bölütleme üzerine son yıllarda yapılan bir deneysel çalışma, konuşucuların bölüt sınırlarının nerede olduğuna dair anlaşılmadıklarını ya da söylem bölütlemenin farklı zihinsel tasarımlarını oluşturduklarını öne sürmektedir (Passonneau ve Litman 1993; 1996; Grosz ve Hirschberg 1992, Hearst 1994'ten aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 20). Bu sorunu göstermek için, Walker ve Prince (1995)'den alınan örnek (35)'te verilen devamlılığı inceleyelim:

- (35) ...it was an emergency for her_j to pick up the phone right away. [her_i sister]_j not being home, she_j hung up. [her_i sister]_j ; came home a short time later, heard [her_j messages]_m heard [her_j sister]_j ; calling for help. She_j then called [her_j father]_n who called the Milton police...

Yeni bir SB'nün ne zaman başlatıldığı açıkça belirtilmediğinden dolayı Walker ve Prince, (35)'teki dizinin iki farklı çözümlemesini sunmaktadırlar. Bunların her ikisi de (36)'da gösterilmiştir. Birinde, (36b) Mg'nin bir önceki bölüttten taşınmadığı yeni bir SB başlatır. Diğerinde ise, (36a) şimdiki SB'nü devam ettirir (Walker ve Prince 1995'ten aktaran Walker, Joshi, ve Prince 1998: 20).

- (36) a) [Her_i sister]_j ; not being home, she_j hung up.
Mg: DİŞİL-I
Mi: [DİŞİL-I, DİŞİL-J] DEVAM
- b) [Her_i sister]_j ; came home a short time later,
MgI: [?] Mg yok
Mg2: DİŞİL-I
Mi: [DİŞİL-I, DİŞİL-J] DEVAM

- c) o_j heard [her_j messages]_m
Mg: DİŞİL-J
Mg2: DİŞİL-I
Mi: [DİŞİL-J, MESAJLAR-M] YUMUŞAK-DÖNÜŞ
- d) o_j heard [her_j sister]_i calling for help
Mg: DİŞİL-J
Mi: [DİŞİL-J, DİŞİL-I] DEVAM

Walker ve Prince (1995), yukarıdaki (36a) sözcesinin sonundaki konuşucunun temel sıklığının, konuşucunun eriminin tabanına/en altına yakın olduğu (Hirschberg ve Pierrehumbert 1986, Pierrehumbert ve Hirschberg 1990'dan aktaran Walker, Joshi, ve Prince 1998: 21) ve (36c)'deki *her* adılının vurgulu olduğu (Cahn 1995, Nakatani 1993'ten aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 21) bilgisinden yola çıkarak, (36b)'nin yeni bir SB olduğunu savunmaktadırlar. Merkezlemenin SB sınırlarıyla etkileşimi tam anlamıyla belirlenmeden, Merkezlemenin aslında bölüt sınırlarından etkilenip etkilenmediği açık olmayacaktır (Prince 1994'ten aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 21). Örnek (36)'da, Mg'deki bir değişimin (36b)'den (36c)'ye geçişte etkilendiği görülmektedir. Eğer (36b) bölüt-başıysa bu, Mg'nin *devam* olarak belirlendiği anlamına gelir. Buna karşın, Mg'deki bu değişimin (36a)'nın yeni bir bölüt başlattığı çözümlenmeyle öngörülebilir olup olmadığı açık değildir.

Roberts (1998), Grosz ve Sidner'in söylem yapısı modeli ve Heim ve Kamp'ın önerdiği anlamsal yorumlamanın dinamik bir kuramıyla ilişkili (Heim 1982) yeni bir model sunmaktadır. Roberts (1998), önerdiği bu modelin Merkezlemeye ilişkin yerelliğin (locality) ve belirginliğin (salience) daha kesin bir tanımlamasını sağladığını ileri sürmektedir. Ayrıca araştırmacı, savlarını üç soruna dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, Merkezleme Modeli'nin örnek (37)'deki gibi bir adılın öncülünün tekrar bir adıl olduğu söylemlerin yanlışlığını değerlendirebilmek için gereksinim duyacağı herhangi bir mantıksal erişilebilirlik kısıtlamasına sahip olmaması sorunudur (Roberts 1998'den aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 21).

- (37) a) Every apprentice, that tried to loosen a bolt, stripped it,
b) # It, was defective.

İkinci sorun, Merkezlemenin çıkarımsallar (Prince 1981) olarak gönderimde bulunan söylem varlıklarını temsil etmediğidir. Üçüncü sorun ise, Heim'in söylem yapısı kuramının Merkezlemenin yaptığı gibi, söylem varlıkları arasında belirginliği biçimlendirmek için genişletilmesi gerektiğidir (Roberts 1998'den aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 22).

Passonneau (1998), bölüt sınırlarının Merkezleme üzerindeki etkisini incelemek için niceliksel veri kullanmaktadır. Passonneau (1998), yerel sözce işlemlenin, küresel söylem bağlamıyla nasıl ilişkili olduğu ve Merkezlemenin nasıl küresel bağlamla etkileşim kurduğu üzerine odaklanan iki deneysel çalışmanın sonuçlarını sunmaktadır. Passonneau'nun sunduğu çalışmalar, 'The Pear Stories' (Chafe 1980) adında sözlü anlatı bütüncesinden yararlanmaktadır. Passonneau, öncelikle merkezleme geçişleri ile deneysel olarak türetilmiş bölütler arasındaki ilişkiyi inceleyerek, *devam* sıklığının bölüt-başı sözceler için daha düşük; dönüş sıklığının ise bölüt-başı sözceler için daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın Passonneau, bölüt sınırlarını öngörmek için sadece merkez geçişlerini kullanmanın zor olacağını göstermektedir. Bunun sebebi, dönüş geçişlerinin bölüt-başı sözcelerde sıklıkla görünürken; SB'leri içinde de sıklıkla görülebilmesidir. Böylelikle, bu çözümlemeden de anlaşılacağı gibi, Passonneau'ya (1998) göre, merkezleme geçişleri doğrudan bölütlü yapıyı yansıtmazlar (Passonneau 1998'de aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 22).

Bir başka çalışmasında Passonneau (1998), aynı bölütleme verisiyle ilişkili olan söylem artgönderimsel AÖ'nin bilgiselliğini incelemektedir. Sonuç olarak, Passonneau'nun her iki çalışmasının da, merkezleme geçişleriyle ve niyet yapısıyla tanımlandığı haliyle dikkat durumuyla ilişkisi yetersiz görünmektedir. Passonneau, daha bütüncül bir söylem artgönderimsel gönderimi modeli sağlamak ve Merkezlemeyi küresel işlemeyle bütünleştirmek için bir model önermektedir. Bu varsayımını

Merkezleme ve bilgisel kısıtlamaların bölütler arası ilişkiler hakkındaki çıkarımlarla ilişkili olduğu varsayımıyla sonuçlandırmaktadır (Passonneau 1998'de aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 23).

Merkezlemenin söylem yapısıyla ilişkisini inceleyen bir başka araştırmacı da Walker'dır. Walker (1998), Merkezlemenin Grosz ve Sidner'in (1986) söylem yapısı kuramının küresel yapılarıyla nasıl etkileştiği sorusunu göz önünde bulundurmaktadır. Walker (1998), Merkezlemenin sözcelerin yerel özellikleri temelinde tanımlandığını belirtmekte ve daha sonra Merkezlemeyi küresel söylem yapısıyla bütünleştirmedeki zorluğun Grosz ve Sidner'in yığın modelinin üç özelliğinden kaynaklandığını ileri sürmektedir:

- a. Dikkat durumunun küresel özellikleri bir yığınla biçimlenir.
- b. Yığın modeli canlının tümce işleme ve canlının zihni üzerindeki kısıtlamalarla ilgili iyi-bilinen gerçekliklerle kolaylıkla ilişkilendirilemez.
- c. Yığın üzerinde uygulanan işlemler, direkt olarak niyetler arasındaki ilişkilerle belirlenir.

Walker'a (1998) göre bu sorunlar, yığın modelinin dikkat durumuna alternatif bir model olan Cache Modeli'yle yer değiştirmesiyle ortadan kaldırılabılır (Walker 1998'den aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 23-24). Cache Modeli'ni sunduktan ve bu modelinin nasıl kolaylıkla Brennan, Friedman ve Pollard'ın (1987) Merkezleme işlemsel ölçütüyle bütünleştirebileceğini gösterdikten sonra Walker, iddiasını desteklemek için pek çok türden veriyi tartışmaktadır. Walker'ın vardığı sonuçlar, Passonneau'nun çözümlemesini destekler görünmektedir. Buna ek olarak Walker (1998), farklı türden anlamsal ilişkilerin Merkezleme için daha öngörücü olabileceğini savlamaktadır (Walker 1998'den aktaran Walker, Joshi ve Prince 1998: 24).

2.10. Türkçede Merkezleme

Bu bölümde Türkçedeki gönderge ve işaret adlarının dağılım ve işlevlerinin dikkat odağını ne şekilde etkilediği ve bu çalışmanın da temelini oluşturan Türkçede MK (Merkezleme Kuramı) çerçevesinde metin türleri bağlamında T-konusunu (tümce konusu) saptamaya çalışan Turan'ın (1998b; 2002) elde ettiği bulgulardan söz edilecektir. Daha sonra ise, Hoffman'ın (1998) Türkçede sözcük dizimi, bilgi yapısı ve Merkezleme arasındaki ilişkileri saptadığı çalışması değerlendirilecektir. Öncelikle, Turan'ın adil çözümlene kuramlarından biri olan MK'nı temel alarak yaptığı çalışmada, vurgulanmayan adılın en belirgin ögeye gönderimde bulunmak için kullanıldığı üzerinde durulmuş ve bu adılın, adil düşmeli dillerde boş adil, diğer dillerde ise vurgusuz adil olduğu ifade edilmiştir³¹ (Turan 1998b: 70-71).

- (38) a. Ø, Şansölye olmadan önce de ailenin dostuymuş,
b. Ø, 1933 ile 1944 arası da Festival'in Onur Konuğu DEVAM

(Turan 1998b)

Yukarıdaki (38a) ve (38b) örneklerinin Mg'leri (geriye-dönük merkez) aynıdır ve bu merkezler aynı zamanda Mo (olası merkez) olduğundan, iki sözce arasında saptanan geçiş *devamdır*. Bu bağlamda, dikkat odağındaki en belirgin ögeye boş adilla gönderimde bulunulmuştur.

- (39) a. 1950'lerden sonra yükselen Zeki Müren, Türk müziği sevenlerin aradığını bilmeden bulduğu bir addı.
b. Ø Demokrat Parti iktidarının yükselişinin şehirdeki zevki olarak da nitelendirilebilir.
c. Onu devlet değil, gene özel teşebbüs destekledi... İÇERME

(Turan 1998b)

Yukarıdaki (39a), (39b) ve (39c)'de konu 'Zeki Müren'dir. (39c)'de sanatçıdan hala söz edilmesine karşın, Mo değildir. Artık özne 'özel teşebbüs'tür. Bu sebeple, burada gözlemlenen geçiş türü, *içermedir*.

- (40) a. (Kamran İnan) koalisyonu savunduydu.
b. Ø ona zemin hazırlamaya çalıştı,
c. Ø partidaşı Oltan Sungurlu'yu kızdırdı.
d. Sungurlu ne dedi? YUMUŞAK-DÖNÜŞ

(Turan 1998b)

Yukarıdaki örnek (40a), (40b) ve (40c), 'Kamran İnan' hakkındadır. (40d)'de ise 'Sungurlu' AÖ, adıl ile gösterilmemesine karşın Mg'dir. Bu öge, özne işlevi gördüğünden, ayrıca Mo'dur. Bu yüzden, gözlemlenen geçiş türü, *yumuşak dönüştür* (Turan 1998b: 72).

Aşağıdaki örnek (41a)'da *onları* ile ifade edilen polisler, Mg'dir. Ancak bu öge özne işlevi görmediğinden, tümcenin Mo'su değildir . (41b)'de ise Mo, 'böyle bir düzen'dir. Bu durumda, *tam dönüş* ile merkez değişmektedir (Turan 1998b: 72).

- (41) a. Önemli olan onları (polisleri) okullarında iyi eğiten hocaları ve sonra yol gösterecek amirleri olmasıdır.
b. Böyle bir düzen yok. TAM DÖNÜŞ

(Turan 1998b)

Turan'a göre MK, merkezleri [+AÖ] olan metin göndermeleri için önerilmiş bir kuram olduğundan, [-AÖ] öncüllerine sahip göndermeler için, metin işaret adlarının kullanımıyla ilgili Webber (1988; 1991) tarafından ileri sürülen 'Sağ Sınır Kuralı' uygulanmalıdır. Turan (1997), bu kuralı Türkçede *bu/bunlar* adlarını için uygulamaktadır (Turan 1997'den aktaran Turan1998b: 72).

Sağ Sınır Kuralı: '*Bu ve bunlar işaret adlarının öncülleri metin yapısı ağaçlarında sadece ve sadece en sağdaki sınırda bulunan boğumlardaki öğeler olabilirler*' (Turan 1997).

Bu kuralı Turan (1997)'den alınan aşağıdaki örnekle açıklayalım:

- (39) a. Türkiye büyüyor.
b. Türkiye çıtayı yükseltiyor.
c. Türkiye iddiasını katlıyor,
d. Gerçekten büyük Türkiye'nin temellerini atıyor.
e. Bize, 700 yıllık bu muazzam maziye ancak **bu** yakışır.

(Turan 1998b)

Yukarıdaki örnek (42e)'de yer alan *bu* işaret adlı, tüm tümceleri kapsayan kısma işaret etmektedir. (42a), (42b), (42c) gibi sağ sınırda olmayan tümceler tek tek ya da bu tümcelerin tümü bu adılın kapsama alanı dışında kalmaktadır (Turan 1998b: 73). *Şu/şunlar* adıları ise, *bu/bunlar*'dan farklı olarak kendinden sonraki metin bölümlerine işaret ederler; yani öngönderimseldirler. (Ozil ve Şenöz 1996, Turan 1997'den aktaran Turan 1998b: 73).

Turan (1998b) bu çalışmasında, Hürriyet ve Milliyet gazetelerindeki yirmibeş köşe yazarının değişik tarihlerde yazılmış toplam elli yedi tane yazısını veri tabanı olarak kullanmıştır. Veri tabanında gözlemlenen adılar ise (boş adıl, *o/onlar*, *bu/bunlar*, *şu/şunlar*): a) öncüllerine göre dağılımları b) MK'ndaki geçişlere göre dağılımları c) [+AÖ] öncüllerin canlı olmasının bunların seçimindeki etkisi (Givon 1983) d) *Bu* ve *şu*'nun yukarıda sözü edilen metin işaret adlı kurallarına uyup uymadıkları açılarından ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada, Webber (1988; 1991)'e göre en küçük metin birimi olarak belirlenen tümcecik temel alınmıştır (Turan 1998b: 74).

Çalışmanın bulguları ışığında, adıların öncüllerine göre dağılımlarına baktığımızda, verilerin istatistiksel olarak önemli oranda boş adılarla, *o /onlar*

adıllarının [+AÖ] olan öncüllerle eşgöndergeli olmasına; diğerlerinin ise [-AÖ] olan öncüllere işaret ettiği görülmektedir (Turan 1998b: 76). Bu bulguları MK geçişleri ve [+AÖ] öncüllü adılların dağılım ve işlevleri açısından değerlendirdiğimizde ise, Kural 18'in³², veri tabanını oluşturan tüm adıllar için geçerli olduğu gözlemlenmiştir. O halde, *o/onlar* ve boş adıllarla *bu/bunlar* adıllarının dikkat odağında farklı işlevleri olduğu, *o/onlar* ve boş adılların dikkat odağında belirgin adıllar için kullanılırken; *bu/bunların* daha az belirgin olanlar için kullanıldığı belirtilebilir (Turan 1998b: 79).

Adılların canlı cansız [+AÖ] öncüllere göre dağılımı ise, şöyle ifade edilebilir: İstatistiksel olarak önemli ölçüde *bu/bunlar* cansız, boş adıllar ise canlı öğelere gönderge olarak tercih edilmiştir. Çalışmada incelenen son değişken ise, [-AÖ] öncüllü işaret adıllarının kurallara uyma oranlarıdır. Ortaya atılan bu oranın yüksek olduğu varsayımı, çalışmanın veri tabanı göz önünde bulundurulduğunda büyük ölçüde doğrulanmıştır (Turan 1998b: 79). *Şu/şunlar* adıllarının %100'ününün metin ağaç yapısı ağaçlarında sağ kardeşlerindeki bölüme işaret ettiği ve işaret adılı olarak kullanılan 35 boş adılın hepsinin 'Sağ Sınır' ve 'Sağ Kardeş Kuralı'na uyduğu saptanmıştır. Buna ek olarak, 2 *o/onlar* adılının ve 102 *bu/bunlar* adılının 100'ününün Sağ Sınır Kuralı'na uydukları tespit edilmiştir (Turan 1998b: 79).

Sonuç olarak, Turan'ın çalışmasında adılların dağılımındaki en önemli unsurların: a) [AÖ] öncüller b) göndergenin konu anlamında Mg olması c) [canlı] öncüller olduğu saptanmıştır. Bunun yanı sıra, metin işaret adıllarının yukarıda sözü edilen kurallara uydukları gözlemlenmiştir (Turan 1998b: 80).

Bu bölümde değinilecek olan ve bizim çalışmamızın da temelini oluşturan bir başka çalışma ise, Turan'ın (2002) metin türleri bağlamında T-konusunu saptamaya ilişkin çalışmasıdır. Turan, yapay olarak geliştirilmemiş metinlerdeki T-konusunun bulgulanması için bilişsel gerçekliği olarak bir yöntem olan MK'nı çalışmasının kuramsal çerçevesi olarak kullanmıştır (2002: 96).

Turan, çalışmasında 4'ü öykü, 3'ü de bilimsel metin olmak üzere toplam 7 tane iki farklı türde yazılı metin incelemektedir. Derlemi oluşturan metinlerin elektronik ortamda ortalamaları alınıp, metinler tümce tümce numaralandırılmış ve daha sonra her tümce, merkezleme geçişlerine göre kodlanmıştır (Turan 2002: 99). Aşağıdaki Çizelge 4'te saptanan Merkezleme geçişlerinin öykülere göre dağılımı gösterilmiştir:

Çizelge 4. Merkezleme Geçişlerinin Öykülere Göre Dağılımı

Geçişler	Öykü1	Öykü2	Öykü3	Öykü4	Toplam
Devam	6(%33)	40(%53)	169(%59)	15(%48)	230(%56)
İçerme	2(%11)	9(%12)	35(%12)	1(%3)	47(%11)
Y.Dönüş	2(%11)	7(%9)	13(%5)	3(%10)	25(%6)
T.Dönüş	8(%44)	20(%26)	70(%24)	12(%39)	110(%27)
Toplam	18	76	287	31	412

Turan'ın incelediği öykülerde en sık rastlandığı geçiş *devam* olmuştur. Bu bağlamda, yazarın öykülerde tümcelerarası düzlemde T-konusunu sürdürmeyi tercih ettiği söylenebilir. T-konusunu sürdürme ve içerme, Turan'ın çalışmasından alınan aşağıdaki örneklerde şu şekilde gösterilebilir (2002: 99-100):

- (43) a. İlk gece yeni evinde, geniş, güzel yatağında (...) bir güzel uyudu **Melahat Hanım.**
b. Ø Sabah kalktığında yorgunluğu üstünden atmıştı.
c. Yeni bir kan akıyordu sanki Ø damarlarında, Ø öylesine sağlıklı sevinçliydi.
d. Ø Mutfığa geçip kendisine güzel bir kahve pişirdi. (Öykü 3)

Yukarıda verilen tümcelerden de açıkça anlaşılacağı gibi, T-konusu aynı zamanda tümcelerin öznesi'dir. Bu durumun aksine, *tam-dönüşlerin* kullanımıyla ise yazar, öyküye yeni bir olay ya da karakteri tanıtmayı amaçlar:

- (44) e. Bir yaz günü başlıyor **her şey.**
f. Yatağında sıcaktan bunalmış bir şekilde uzanan genç delikanlı, açık pencereden' odasına dolan bir kadın kahkahası duyuyor...(Öykü 1)

Yukarıdaki örnek (44)'ün T-konusu yoktur. Bu da, bir önceki tümceden *tam-dönüş* yapıldığı anlamına gelmektedir. Artık yazar farklı bir konuyu anlatmayı sürdürecektir. Turan'ın bulgularından bir diğeri ise, incelediği öykülerde farklı T-konularına sahip *tam-dönüş* içeren tanımlamaların varlığıdır:

- (45)
- a. Yemek odası lake taklidi.
 - b. Yuvarlak masayı çevreleyen iskemlelerin arkası uzun.
 - c. Yatak odası, örtüsünden, perdelerine kadar pembe çiçekli.
 - d. Koskocaman bir karyola.
 - e. Pencere önlerinde kırmızı sardunyalı.

(Turan 2002:100)

Yukarıdaki örnekleri incelersek, (45)'te yer alan tümcelerde bir ev tanıtılmaktadır ve her tümcenin konusu farklıdır. Örneğin, (45a)'da yemek odası mobilyasından söz edilirken; (45b)'de onun bir alt parçası olan iskemlelerden söz edilmektedir. Turan'ın da belirttiği gibi, derlemi oluşturan öykülerde kullanılan *tam-dönüşler*, bir T-konusunu araya giren diğer göndergelerden sonra tekrar tanıtmak amacı taşır (2002: 100). Bilimsel metin derleminden alınan örnek (46)'da, T-konusu değişimi sergilenmektedir (Turan 2002: 102):

- (46)
- a. Eğitim süreci içerisinde, kişinin kendine yönelik evrensel yapıya ait bilgilerle toplum düzenine uyumunu sağlayacak genel bilgileri devlet desteği altında alan gençlere, aynı toplum içerisinde bulunup da toplumsal kimliklerini kazanmalarının ötesinde, gerek duymadıkları ilmi bilgilerin, mali külfetleri aileleri tarafından karşılanmak kaydıyla verilmesi daha doğru olmaz mı?
 - b. Böylece *farklı kimlik kazanmak isteyen* karşılığını öder.
 - c. Evrensel bilginin kazandırılması ise devletin görevi olarak kalır.

Yukarıdaki örnekte, doğrudan bir T-konusu olmamakla birlikte, (46b)'de 'farklı kimlik kazanmak isteyen' AÖ bir konu değişimine yol açmaktadır. Bu da, geçişin *tam dönüş* olduğunu gösterir. Aşağıdaki Çizelge 5'te merkezleme geçişlerinin Turan'ın (2002)

çalışmasının derleminin bir kısmını oluşturan bilimsel metinlere göre dağılımı verilmiştir:

Çizelge 5: Merkezleme Geçişlerinin Bilimsel Metinlere Göre Dağılımı

Geçişler	Metin1	Metin2	Metin3	Toplam
Devam	24(%34)	22(%41)	9(%19)	55(%32)
İçerme	21(%30)	7(%13)	9(%19)	37(%22)
Y. Dönüş	5(%7)	6(%11)	5(%10)	16(%9)
T. Dönüş	20(%29)	19(%35)	25(%52)	64(%37)
Toplam	70	54	48	172

Sonuç olarak, Turan'ın çalışmasında gözlemlenen bir olgu, öykülerde genelde ana karakter ve diğer karakterlerden oluşan T-konusunun tümcelerarası geçişlerde devam ettirildiğidir.

Öykülerde gözlemlenen geçişlerden sonra, bilimsel metinlerde işlenen geçiş durumlarına baktığımızda, metin 1 ve 2'de öykülere benzer olarak, *devam* geçişinin yoğunlukta olduğu saptanmıştır. Buna karşın, metin 3'te *tam-dönüşlerin* sıklığı dikkati çekmektedir. *Yumuşak dönüş* ve *içermelerin* ise gözlenen oranı, diğer geçişlere göre daha azdır (Turan 2002: 101:2).

Bu bulgular ışığında, öykülerde *devam* geçişlerinin *tam dönüşlere* göre daha fazla olduğu, bunun aksine bilimsel metinlerde *tam dönüşlerin* daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Turan'a göre öyküler, belli karakterler ve olaylar doğrultusunda geliştiği için T-konuları sürdürülmekte ve yeni konular, özne konumundaki eski konulara eklenmektedir. Bilimsel metinlerde ise, durum farklıdır. Bilgilendirme amacı taşıyan bilimsel metinlerde, okuyucuya yeni konu sunma, daha sık rastlanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (2002: 102). Çalışmanın sonucu ise, Türkçede T-konusunun her iki metin türünde farklı oranlarda kullanıldığı olarak saptanmıştır (Turan 2002: 103).

Bu bölümde değinilecek son çalışma ise, Hoffman'a (1998) aittir. Hoffman, belirgin söylem varlıklarından bir SB'de yineleme yoluyla söz edildiği ve bunların sıklıkla adılarla gerçekleştirildiği gözlemlerini taşıyan aşağıdaki ilkeleri, Türkçe söylemlerdeki bir sözcenin Mg'sini belirlemek amacıyla kullanmaktadır (1998: 254-5).

- (47) a. (Sn)'nin Mg si hem (Sn)'de hem de (Sn-1)'de gerçekleştirilen bir varlıktır.
- b. (Sn)'de sıfır adıl olarak gerçekleştirilen bir varlık bulunuyorsa, o halde bu varlık ya Mg dir ya da Mg de (Sn)'de sıfır adıl olarak gerçekleştirilir.
- c. Eğer (Sn)'de hiç sıfır adıl yoksa fakat açık adıl olarak gerçekleştirilen bir varlık varsa, o halde bu varlık ya Mg dir ya da Mg de (Sn)'de açık adıl olarak gerçekleştirilir.

Bilindiği gibi, Türkçedeki Mi listesinin İngilizceyle aynı biçimde sıralanıp sıralanmadığı, hala çok net değildir. İngilizcede Mi sıralaması, sözcedeki AÖ'lerinin dilbilgisel ilişkiler hiyerarşisiyle belirlenir (özne>nesne>ekleni). Yazarların sıklıkla (Sn)'in konusunu (Sn+1)'de devam ettirmelerine karşın, Grosz, Joshi ve Weinstein (1983'den aktaran Hoffman 1998: 255), Mi sıralamasını etkileyen başka etmenler olabileceğinden söz etmektedirler. Japoncada, Walker, Iida ve Cote (1994'ten aktaran Hoffman 1998: 255), konu belirticisi *wa* ve empati belirticileri ile belirtilmiş bu birimleri, Mi listesindeki öznenen daha yüksek bir konumda sıralamaktadırlar. Buna ek olarak Ranbow (1993'ten aktaran Hoffman 1998: 255), *Mittelfeld*'deki Almanca yantümcelerdeki sözcük dizimi değişkesinin doğrudan söylemin belirginliğini temsil ettiğini ileri sürmektedir (Örneğin, Mi sıralaması). Buna karşın, Türkçe, Almancadan farklı olarak, bir adıl-düşürmeli dildir; bir tümce içinde en belirgin varlıklara gönderimde bulunan AÖleri, genellikle düşürülür. Bu sebeple düşürülmüş öğelerin hangi sözcük diziminde yer aldığını söyleyemeyiz (Hoffman 1998: 255).

Turan (1995), Türkçede Mi sıralamasının sözcük diziminden çok konusal rol hiyerarşisiyle eşleştirildiğini savlamaktadır. Hoffman (1998: 255) bu çalışmasında, Turan'ın bu savını desteklemektedir.

Türkçede, belirgin söylem varlıklarına gönderimde bulunan kurucular, genellikle düşürülür. Örneğin, aşağıdaki öykü parçasında 'çocuk' ve 'köpek' tümce başı konumda söyleme katılır ve (48a)'da konudurlar. Parçanın geri kalanında bu bölümlere gönderimde bulunmak için, sıfır adılı kullanılmıştır. Eğer (Sn)'in Mg'si, (Sn-1)'inkiyle aynıysa bu, dinleyiciye önceden canlandırılmış olan aynı dosya kartına (Mg) devam etmesini işaret eder. Söylem bağdaşıklığını biçimlendirmek için, MK değişen geçiş dizileri yerine *devam* geçişlerini yeğler (Grosz, Joshi ve Weinstein 1983'ten aktaran Hoffman 1998: 256). Burada konuşucu, İngilizcede olduğu gibi, sözcenin öznesi hakkında konuşmaya devam etmeyi yeğler. Tümcenin öznesi, çoğu dilde özel bir baskınlığa sahiptir; çünkü genellikle konusallık, kılıcılık ve konuşucunun empatisiyle eşleştirilir (Hoffman 1998: 256).

- (48) a. Çocuk ve köpek uyan-dık-lar-ın-da,
b. Ø Frog'un yer-in-de ol-ma-dığı-nı gör-üyor-lar.
c. Ø her taraf-ı ar-ıyor-lar.

(Hoffman 1998: 256)

Türkçede söylem varlığının kolayca tanımlanabilir olmadığı zaman konuşucular, bunlara gönderimde bulunmak için sıfır adılar yerine tam AÖlerini kullanırlar. Örneğin, aşağıdaki öykü parçasında, çoğu tümcede tam AÖlerinin yerine sıfır adılarını koyamayız. Tam AÖlerinin kullanımı, dikkat merkezindeki bir değişimle örtüşür. Buna karşın, tam AÖ özneleri, özellikle de açık adılar, bir tümcenin Mgsi olabilir ve böylelikle de yukarıdaki örnek (48b)'de olduğu gibi *devam* geçişini sağlarlar. Burada, 'köpek' için söylem göndergesi belirgindir, fakat tam AÖ düşürülemez, çünkü söylem göndergesinin yine belirgin olan 'çocuk'tan ayrılması gerekmektedir. Aşağıdaki örnek (49f)'de tam AÖ, dikkat merkezindeki bir değişimle örtüşür. Eğer sözcenin Mg'si bir

öncekinin Mg'siyle aynı değilse, bu, dinleyicinin dikkatini farklı bir dosya kartına, yani yeni bir Mg'ye, çevirmesi gerektiğini gösterir. Aslında, (49f)'de Mg yoktur, bu da bizi konuşucunun, çocuğun macerası hakkındaki bir SB'nü bitirdiği ve bir başkasına başladığı ya da köpeğin maceralarından birisine geri dönüş yaptığı sonucuna götürür. (49f)'de 'köpek' AÖ'nin yanındaki de/da belirticisi Mg olmamasına karşın, söylemi bağdaşık kılar.

- (49)
- a. Ø Orman-ın giriş-inide bir arı kovan-ı gör-müş-ler.
 - b. Köpek/ # Ø bu arı kovan-ı-na bak-ar-ken,
 - c. çocuk/ # Ø da bir tavşan veya sincap yuva-sı-nın içer-sin-e bak-mış.
 - d. derken/ o yuva-nın içer-sin-den sincap/ # Ø çık-ın-ca,
 - e. ve kork-muş çocuk/ Ø.
 - f. Köpek/# Ø, de hala arı kovan-ı-na bak-ıyor-muş.
 - g. ve Ø, arı kovan-ı-nı düş-ür-müş.

Hoffman çalışmasında ayrıca, sözcük dizimi ile bilgi yapısı arasındaki ilişkiyi Türkçeye uyarlamıştır. Bu bağlamda Hoffman, tümce-başı konunun her zaman Mg ya da Mo olup olmadığını belirlemek amacıyla NÖE tümceleriyle ÖNE tümcelerini karşılaştırmıştır³³. Buna ek olarak, bu çalışmada ÖEN ve NEÖ tümceleriyle ÖNE tümceleri eylem-sonuna taşınmış bir birimin, Mg ve Mo'yla birleşip birleşmeyeceğini belirlemek için karşılaştırılmıştır. Hoffman, Merkezleme ve bilgi yapısının söylem işlemlerde farklı amaçlar sergilediğini savlamaktadır. Hoffman'a (1998: 260) göre, bir tümcenin bilgi yapısı, okuyucuya bilgiyi nasıl güncelleştireceği bilgisini verirken; bu tümcedeki bilginin bir önceki tümceye nasıl bağlandığı hakkında da okuyucuyu bilgilendirmektedir (1998: 260). Bu noktada, Merkezleme işlevseldir.

Hoffman çalışmasında ayrıca, sözcük dizimi ile Merkezleme arasındaki ilişkiyi belirlemek için, kural dışı sözcük dizimlerini de içeren bir dizi doğal ortamdan alınmış sözlü ve yazılı Türkçe söylemi toplayıp çözümlenmiştir. Bu çözümlmelerden, ÖNE tümcelerinde özne tipik olarak Mg iken; NÖE tümcelerinde nesnenin Mg olduğu sonucuna varılmıştır. Çözümlmelerden elde edilen bir başka bulgu ise, özne ve

nesnenin tümcedeki çizgisel diziminin Mg'yle büyük ölçüde ilişkili olduğu, bu doğrultuda, tümce konumu ile Mg'nin birleşiminin istatistiksel olarak önemli olduğudur (Hoffman 1998: 261).

- (50) a. Nazire Abla 'Kız, güzel-sin' di-yor.
b. Øs Anne-m-in tanı-dı-ğ-ı.
c. Bu ev-i ban-a o bul-du, (NÖE)
d. Øs yalnız kal-dı-ğ-ım-da.
e. Bir o biliyor Øs yaşadığımı.

(Hoffman 1998:262-3)

Yukarıdaki NÖE tümcesindeki tümce başı ögesi, tümcenin konusudur. Çünkü bu öge, tümcenin geri kalanı için bir çerçeve hazırlar. Bu öge söylem-eski ve durumsal olarak canlandırılmış bir söylem varlığıdır, buna karşın tümcedeki en belirgin varlık değildir. Aslında, bu sözcüdeki Mg büyük olasılıkla hemen eylem öncesi konumdaki odaklanmış özne adılıdır. NÖE sözcük dizimi burada en belirgin varlığı tümce-başı konuma getirmekten çok, özne adılını odaklamak için kullanılmıştır. Böylelikle Mg, Türkçede tümce-başı konumundan farklı konumlarda da görülebilir ve odak gibi başka bilgi yapısı bileşenleriyle birleşebilir (Hoffman 1998: 263).

Özetle, Hoffman'ın çalışmasında, Mg ve Mo'nun özne konumunda yer alma olasılıklarının, eylem arkası konumlarda bulunma olasılıklarına göre daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu da, Turan'ın (1995) Türkçede Mi sıralamanın tümcelerin sözcük dizilimine göre değil, dilbilgisel ilişkilere ya da konusal rol hiyerarşisine göre olduğu savını desteklemektedir (Hoffman 1998: 269).

Hoffman'a göre, Türkçede ÖNE ve NÖE sözcük dizimleri karşılaştırıldığında, Mg'nin ÖNE ve NÖE tümceleri, hemen eylem-öncesi odak konumunda değil; tümce-başı konu konumunda olma eğilimi gösterir. Buna rağmen, Mg'nin bilgi yapısında odak olması beklentileri söz konusudur. Hoffman'ın çalışmasının veri tabanı, eylem-arkası konumlar için sonuç verici değildir. Kural-dışı sözcük dizimlerini takip eden sözcüklere

bakıldığında öznenin, tümcedeki konumu dışında, sıklıkla (Sn+1)'in Mg'si olduğu gözlemlenmiştir. ÖNE ve NEÖ tümcelerini takip eden sözceler, genellikle özneyi dikkat merkezi olarak devam ettirirken, NÖE ve ÖEN tümcelerini takip edenler, dikkat merkezini genellikle özneye çevirmişlerdir. Çalışmada sunulan veri, Turan'ın Türkçede Mi sıralamasının sözcük diziminden değil, tümcenin üye yapısından etkilendiği savını desteklemektedir. Bu da, Hoffman'ın adıl-düşürmeli dillerde, MK'nın genellikle (Sn+1)'de hangi varlığın belli bir tümce konumunda gerçekleştirilmek yerine, düşürülmek için yeterince belirgin olduğunun belirlenmesinde kullanılabileceği varsayımını destekler görünmektedir (Hoffman 1998: 269-70).

Sonuç olarak, incelenen bu çalışmada, Merkezleme ve bilgi yapısının söylem işlemlerde farklı amaçları olduğu tartışılmıştır. Merkezleme, her sözceyi bir öncekine bağlama olanağı sağlarken; bilgi yapısı tek bir sözcedeki bilgiyi ilgilendiren daha yerel bir olgudur. T-konusu, okuyucuyu tümcedeki bilgiyle güncelleştirebilmek için, belli bir dosya kartına gitmesi konusunda yönlendirir; okuyucuya dosya kartının dikkat merkezinde olup olmadığını bildirmez ve (Sn+1)'de ne hakkında konuşulacağı bilgisini de vermez. AÖ'lerinin gönderimsel biçimi, dosya kartlarının ne kadar erişilebilir olduğunu gösterirken; bilgi yapısı dosya kartlarıyla ne yapılacağına işaret eder. Merkezleme diğer yandan, her sözceyi hangi dosya kartının dikkat merkezinde olduğunun izini sürerek bir önceki söyleme bağlamak için kullanılır (1998: 270).

Bu bölümde Turan'ın (1998b; 2002) ve Hoffman'ın (1998) Türkçede Merkezleme üzerine yaptıkları çalışmalar, örneklerle açıklandıktan sonra, bir sonraki bölümde, bu çalışmanın veri tabanını oluşturan bilimsel metinlerden söz edilecek ve araştırma yöntemi olarak belirlediğimiz SBY tanıtılacaktır.

NOTLAR

1. Örneğin, Gundel, Hedberg ve Zacharski (1993), Huang (2000).
2. Reinhart (1981:53), T-konusu kavramını edimsel zeminde tartışmaktadır: 'T-konusu özelde dilsel olan edimsel bir olgudur. Sadece tümceler T-konusuna sahip olabilirler, ve verilmiş bir tümcenin konusunun ne olduğu onun sözce bağlamı ve dilsel yapısıyla belirlenir. Edimsel hakkındalık ilişkisi T-konusunu tanımlarken, ayrıca birey etkileşiminin dilsel-olmayan görüşleriyle de ilişkili olabilir.'
3. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Polanyi (1988), Ehrlich (1990), Webber (1988).
4. Varlıkların belirginlik derecelerine göre sıralandıkları bu liste, 2.8.2.4. bölümde ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.
5. Bu terim, bir SB içerisinde yer alan sözceler arasında gözlemlenmesi beklenen bağdaşıklıkla gönderimde bulunmaktadır.
6. Bu kuramın öncülleri, Joshi ve Weinstein (1981), Grosz, Joshi ve Weinstein (1983; 1995), Walker, Joshi ve Prince (1998b)'dir.
7. (Sn-1)'de gerçekleştirilen bir varlıktan (Sn)'de açıkça söz ediliyorsa, o söylem varlık-bağdaşıktır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000).
8. Bu varsayım, Chafe (1976) tarafından oluşturulmuş ve Kintch ve van Dijk (1978), Givon (1983) tarafından deneysel kanıtlarla desteklenmiştir (Poesio, Di Eugenio Stevenson ve Hitzeman 2000: 5).
9. MK'nda Mg, sözcenin hakkında olduğu varlıkla yani konuyla örtüşmektedir.
10. Örnekler (Grosz, Joshi ve Weinstein 1995)'ten alınmıştır.
11. Örnekler Miltakaki (2003:19)'da yer almaktadır.
12. Turan'ın terimiyle 'dikkat merkezi'.
13. Bkz. Brennan, Friedman ve Pollard (1987).
14. Bkz. Grosz, Joshi ve Weinstein (1995).
15. Bu öneri, Reinhart (1981) tarafından benimsenmiştir.
16. Kısıtlama 3 bir sonraki bölümde açıklanacaktır.
17. Bu ilkeler Çizelge 1'de örneklerle gösterilmektedir.
18. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kornfilt (1997).
19. 'Çağrışımsal gönderimler', bir 'köprü gönderimi' (Clark 1977) türüdür.
20. Walker, Joshi ve Prince'e (1998a) göre, Grosz, Joshi ve Weinstein (1995) gerçekleştirmenin daha açık bir tanımını yapmışlardır:

21. Bir S sözcüğü eğer merkez (m) S tarafından tanımlanan durumun bir üyesiye, ya da m S'nin alt-parçasının anlamsal bir yorumlamasıysa, m'yi gerçekleştirir.
22. Bu ilişkiler dolaysız ve dolaylı gerçekleştirme bağlamında tanımlanmaktadır.
23. Morris ve Hirst (1991), Youmans (1991), Hearst (1994), Kozima (1993), Reynar (1994), Passonneau ve Litman (1997), Passonneau (1998).
24. Bu kavramdan çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılarıyla söz etmiştik.
25. 'Merkez Yükseltme İlkesi': Bir v varlığı nesne konumunda verilmişse ve bu varlık (Sn-1)'de Mg değılse, v varlığı Sn'de boş özneyle gerçekleştirilemez (bkz. Turan 1995: 140).
26. Bkz. Ariel (1990), Sanford ve Garrod (1981), Tomlin 1987).
27. Bu terim, çalışmanın araştırma yöntemi bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.
28. Bu bölümde niyet kavramı, edimbilimsel çalışmalarda yazar ve okuyucu arasındaki sözel etkileşimi temsil ettiği için tercih edilmiş, ancak söylem yapısı çözümlemelerinde kullanılan amaç kavramı da alıntı yapılan yazarın tercihi doğrultusunda kullanılmıştır.
29. SA ve SBA terimleri, bu çalışmanın 2.8.2.8.2. bölümünde açıklanmıştır.
30. Test kümesi, Munshi Premchand ve Usha Priyamvada adında Hint roman yazarlarının iki kısa öyküsü ve *India Today* adlı gazeteden bir makaleden oluşmaktadır.
31. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan (1995).
32. Bkz. Kameyama (1985), Gundel, Hedberg ve Zacharski (1993), Turan (1995).
33. Metinde (Sn-1)'de sözü edilmiş, Mg anlamında konu olmuş, ve boş ya da *o/onlar* adlarının kullanımıyla dikkat odağında iyice öne çıkarılmış göndergeler, *o/onlar* ya da boş adlarla ifade edilebilir, ancak yerlerine *bu/bunlar* adları kullanılamaz (Turan 1998b: 78).
34. Bu çözümleme ayrıca Hoffman (1995)'te de sunulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERİ TABANI VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Veri Tabanının Tanımlanması

Bu bölümde bu çalışmanın veri tabanı olarak belirlenen ve bir yazılı söylem türü olan bilimsel söylem çerçevesinde bilimsel metinler tanıtılacaktır.

3.1.1. Türkçe Bilimsel Metinler

Bu çalışmada kullanılan veri tabanı, yazılı bilimsel metinler olarak tanımlanabilir. Bilimsel metinlerin özelliklerini açıklamadan önce, yazılı ve sözlü söylem biçimlerinden söz etmek gerekir. Sözlü ve yazılı söylem biçimlerini üretim kanalı ve üretim aracı kavramlarını kullanarak ayırt edebiliriz. Üretim kanalı terimi, iletinin aktarılma şekline gönderimde bulunmaktadır. Üretim aracı ise, iletinin aktarımlarıyla değil, yazılı ve sözlü dil arasındaki sistematik işlevsel ve yapısal farklılıklarla ilgilenir (Lyons 1977'den aktaran Geluykens 1992: 27). Çoğu zaman, üretim kanalı ve aracı örtüşmektedir.

Sözlü söylem türü, karşılıklı-konuşma ve karşılıklı-olmayan konuşma olmak üzere ayrılabilir. Karşılıklı-konuşma etkileşimin fazla olduğu bir türdür. Bunun aksine, karşılıklı-olmayan konuşma türünde etkileşim daha azdır. Karşılıklı-konuşma türlerinde, örneğin, tartışma programlarında, birden fazla aktif katılımcı söz konusudur ve konuşmanın doğası gereği taraflar arasında sıra-alma görülür. Diğer sözlü söylem türlerinde ise, örneğin, nutuk, aktif olan tek bir katılımcı bulunduğundan etkileşim daha azdır. Bu durum yazılı söylem için de geçerlidir (Geluykens 1992: 27).

Yazılı söylem türü sözlü söylem türünden farklı olarak, üretici ve alıcının yüz yüze olmadığı bir bağlamda gerçekleşir. Bu tür, bilimsel ve bilimsel-olmayan söylem olmak üzere ikiye ayrılabilir. Çalışmamızın veri tabanını oluşturan bilimsel metinler,

belli bir söylem topluluğunu hedefleyen, güvenilir bilgi sunmayı amaçlayan; izlenebilir, gözlemlenebilir dizgeli bir somutluk olarak tanımlanmaktadır. Farklı dillerde ve çalışma alanlarında gerçekleştirilmiş olan bilimsel metin, evrensel bir iletişim biçimi olan ‘bilimsel söylemi’ (scientific discourse) oluşturmaktadır (Widdowson 1979: 52). Bilimsel söylem, bilimsel bilgi üreten her kültürden insanın ortak ikincil bir kültür oluşturduğu evrensel bir dizgedir (Uzun 2002). Gerçekleştirilen metinlerin ilgili beklentileri yerine getirmesi, metnin amacı doğrultusunda metinleştirme yönteminin eksiksiz bir biçimde uygulanmasıyla olanaklı hale gelmektedir.

Bilimsel metnin amacı, bilgiyi paylaşmak ve bu yolla bilimsel bilgi üretimine katkıda bulunmaktır. Dolayısıyla, metin alıcısının okumayı planladığı metinle ilgili öncelikli beklentisi belli bir bilgiye ulaşmaktır. Söylemi bir eylemler bütünü olarak gören Williams (1985)’ten aktaran Yağcıoğlu’na (2002: 189) göre, gerçekleştirilen her eylem söylemin ana konusu ile bağıntılı olmalıdır. Yani söylem hem bütüncül hem de yerel düzlemde birbirleriyle bağıntılı bilgileri düzenlemelidir. Bütüncül düzlemde bağdaşıklık, T-konuları (tümce konusu) S-konuları (söylem konusu) arasında ilişki kurularak sağlanırken; yerel düzlemde bu kavram birbirini takip eden sözcelerin konuları arasında ilişki kurularak sağlanır.

Uzun ve Huber (2002) özgül bir metin türü olarak ele alınan bilimsel metinlerin, içerdiği prototipik ve kültürel özellikler nedeniyle bir yandan diller arası karşılaştırmalar yapma, diğer yandan da dillere özgü metinleştirme örüntülerini ortaya koyma amaçlarıyla metin türü çalışmalarında, üzerinde yoğunlaşılan temel türlerden biri olduğundan bahsetmektedir. Bunun yanı sıra, bilimsel metin türü, doğası gereği çeşitli dilbilgisel ulamların sorgulanmasına elverişlidir. Bu çalışmanın veri tabanını oluşturan metinlerin, bu söylem türlerinden yazılı bilimsel söyleme uygun olarak seçilmiştir; çünkü söz konusu metinler, bir yazar tarafından Türkçeye özgü kimi örüntüleri ortaya koyma amaçlarıyla üretilmiştir.

3.1.2. Veri Tabanını Belirlemede Bazı Teknik Konular

Bu çalışmanın veri tabanını, 1995-2005 yılları arasında yayımlanmış, Fen Bilimleri (Biyoloji, Kimya, Fizik) ve Sosyal Bilimleri (Edebiyat, Sosyoloji, Psikoloji) alanlarında Türk yazarlar tarafından yazılmış, Türkçe araştırma yazıları oluşturmaktadır. Çalışmamızın veri tabanının bir kısmını oluşturan Kimya metinleri 1988-1990 yılları arasından seçilmiştir. Bunun nedeni, 1995-2005 yılları arasında Kimya alanında Türkçe yayının bulunmamasıdır. Çalışmamızda giriş bölümünde de söz edildiği gibi, Turan'ın (2002) kısa öyküler ve bilimsel metinleri, Merkezleme Modeli çerçevesinde karşılaştırarak T-konusunu (tümce konusu) niteliksel ve niceliksel olarak incelediği araştırması temel alınmıştır. Bu araştırmadan yola çıkarak, bu çalışmada Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanlarında üretilmiş toplam onsekiz bilimsel metin, veri tabanı olarak seçilmiştir. Yani, bu çalışmanın veri tabanı Turan'ın (2002) 'Tümce Konusuna Merkezleme Kuramı Çerçevesinde Bir Yaklaşım' adlı çalışmasında kullandığı veri tabanından yola çıkılarak seçilmiştir. Bunun nedeni, bilimsel metinlerin alanlara göre farklı oranlarda bağdaşıklık örüntüleri sergileyip sergilemediklerini belirlemektir. Ayrıca, veri tabanını oluşturan metinlerin Türk yazarlardan seçilme nedeni, çeviri metinlerde karşılaşılabilecek sorunları engellemektir. Çalışmada incelenen veri tabanı, Biyoloji (Turkish Journal of Biology), Kimya (Turkish Journal of Chemistry), Fizik (Eleco'2002 elektirik-elektronik-bilgisayar mühendisliği sempozyumu, Biyomut 2003 Bildiriler kitabı), Edebiyat (Türk Dili Dergisi), Psikoloji (Türk Psikoloji Bülteni) ve Sosyoloji (II. Ulusal Sosyoloji Kongresi) alanlarında yayınlanmış ve yayınlanmakta olan bilimsel dergi ve kitaplardan, her alandan 3'er, toplam 18 metinden (n=18) oluşmaktadır. Metinlerin her biri, farklı yazarlardan rastlantısal örneklem yöntemiyle seçilmiştir. Metinlerin farklı yazarlardan alınma nedeni, yazarların bireysel yazma biçimlerinin, incelemeye elde edilecek bulguları etkilemesini engellemektir. Ancak, incelemeye aldığımız Fizik metinleri aynı yazarlar tarafından üretilmiştir. Bunun nedeni, Fizik alanında 1995-2005 yılları arasında oluşturulan Türkçe metinlerin bulunmamasıdır. Bu çalışmada incelenen metinlerin özet ve kaynakça bölümleri, incelenen metinlerde sergilenmesi beklenen bağdaşıklığa katkıda bulunmamaları

sebebiyle değerlendirmeye alınmamıştır. Bunun yanı sıra, metinlerde gözlemlenen ve bilimsel metinlerin kurgulanmasında önemli rol oynayan üstsöylem belirleyicileri çözümlenmelerimizde temel alınan belirginlik dereceleri açısından değerlendirilemeyeceği için çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışmamızın 2.8.2.2. bölümünde sözü edilen söylem varlığının gerçekleştirilme (realization) türleri ve bunlar arasında gözlemlenen anlamsal ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda, *yineleme* (identity) ilişkisinin yanı sıra, *yineleme* dışında kurulan üç anlamsal ilişki¹ belirtilmiştir. Yani, (Sn)'de (şimdiki sözce) gerçekleştirilen söylem varlığına (Sn+1)'de (bir sonraki sözce) eşgönderimde bulunan gönderimsel ifadelerin arasında kurulan anlamsal ilişkiler de dikkate alınmıştır. Bu ilişkiler, 'küme üyeliği' (ÜYE), 'altküme' (ALTKÜME), ve 'genelleştirilmiş iyelik' (İYELİK) ilişkilerini içermektedir. Ayrıca, bu çalışmada AÖ'leriyle gerçekleştirilen söylem varlıkları arasındaki ilişkilerin yanı sıra; tümce ya da tümceciklerle örtük olarak söyleme katılan önermeler, olaylar ve hareketlere yapılan artgönderimsel gönderim de çalışmanın kapsamına dahil edilmiş ve çözümlenmeler bu doğrultuda yapılmıştır. Çalışmamızda incelenen metinler, SBY olarak belirlediğimiz araştırma yöntemine göre bölütlendikten sonra, her bir bölüm içerisinde yer alan sözcelerde gözlemlenen merkez geçişleri saptanmıştır. Saptanan merkez geçişleri istatistiksel olarak 'iki oran' testi kullanılarak değerlendirilmiştir. İki farklı alan karşılaştırılmasında kullanılan iki-oran testinin uygulama aşamasında öncelikle $H_0: P_{\text{Sosyal}} = P_{\text{Fen}}$ ve $H_1: P_{\text{Sosyal}} \neq P_{\text{Fen}}$ denklemleri kurulur. P ile α karşılaştırılarak, alanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı belirlenir. Buna göre, $p < \alpha$ ise, H_0 red edilebilir dolayısıyla da alanlar arasında anlamlı bir fark söz konusudur; buna karşın, $p > \alpha$ ise, H_0 red edilemez; dolayısıyla da iki alan arasında anlamlı bir fark saptanmaz. Metinlerin çözümlenmesi aşamasında kullanılan bir başka test tek-oran testidir. Bu teste göre, $H_0: P_{\text{sosyal}} = 0,5$ ve $H_0: P_{\text{sosyal}} \neq 0,5$ oranları kurulur. Daha sonra $p < \alpha$ ise, H_0 red edilebilir dolayısıyla sonuç anlamlıdır. $p > \alpha$ ise H_0 red edilemez; dolayısıyla da sonuç anlamsızdır. Her alan kendi içinde yukarıda belirttiğimiz istatistiksel testlere göre değerlendirildikten sonra, Sosyal Bilimleri ve Fen Bilimleri metinleri arasında çalışmamızda saptamayı amaçladığımız bağdaşıklık açısından karşılaştırma yapılmıştır. Kullandığımız metinler, çalışma içinde numaralarla kodlanmış olarak verilmektedir².

Yukarıda veri tabanımızı belirlemede çalışmamız için temel olan bazı teknik konulardan söz ettik. Şimdi ise çalışmamızın amacı gereği, ikinci bölümde açıklamaya çalıştığımız Merkezleme'nin temel kavramlarını bizim nasıl belirlediğimizi özetleyelim:

Geriye-dönük merkez (Mg) (backward-looking center): Bu çalışmada, Kısıtlama 3'te verilen '*Mg(Sn), (Sn-1)*'in *Mi-listesinin en yüksekte sıralanmış varlığıdır*' tanımlaması temel alınmıştır.

Sözce (Sn) (utterance): Bu çalışmada sözce tümce olarak tanımlanmaktadır. Yani, anatümceye bağlanan yan tümceler çalışmamızın en küçük birimi olan sözceyi oluşturmaktadır.

Bir önceki sözce (Sn-1) (previous utterance): Belirlenen sözce tanımımızdan yola çıkarak (Sn-1)'i, (Sn)'nin *Mi-listesindeki söylem varlıklarını gerçekleştiren çekimli ana tümce olarak tanımladık*. Dolayısıyla, (Sn-1)'de (Sn) gibi tümce olarak kabul edilmektedir.

Söylem varlığını gerçekleştirme (realization): Bu çalışmada *yineleme* ilişkisiyle kurulan dolaysız gerçekleştirmenin yanında, *iyelik, üye ve alt-küme* çağrışımsal ilişkilerini içeren dolaylı gerçekleştirmeler de söylem varlıklarının gerçekleştirilmelerinde temel alınmıştır.

Mi-süzgeci (ileriye-dönük merkez süzgeci) (Cf-filter): Çalışmamızda tüm AÖ'lerinin *Mi listesinde canlandırılmış söylem varlıkları olduğu kabul edilmiştir*.

Sıralama (ranking): Bu çalışmada *Mi-listesinde yer alan AÖ'leri, Turan'ın (1995) en belirgin ögenin özneye örtüştüğü saptamasından yola çıkarak, dilbilgisel ilişkiler hiyerarşisine göre sıralanmıştır*. Ancak sıralama için, eylemin birinci kişi adıyla gerçekleştirildiği ve öznenin yüklemde dilbilgisel olarak kodlandığı durumlarda, çizgisel sunum, yani soldan sağa dizilim temel alınmıştır.

Bölütleme (segmentation): Çalışmamızda söylem bölüt sınırı olarak, *tam-dönüşlerin yer aldığı paragraf-başları belirlenmiştir*.

3.2. Araştırma Yönteminin Tanımlanması

Bu bölümde bu çalışmanın araştırma yöntemi olarak belirlenen ‘SBY’ (Söylem Bölütleme Yöntemi) tanıtılacaktır.

3.2.1. Söylem Bölütleme Yöntemi

Grosz ve Sidner’e göre (1986), MK sadece SB’leri (söylem bölütü) içindeki gönderimsel ifadeleri açıklamak için tasarlanmıştır. Bu kuramın savlarını uygun şekilde değerlendirebilmek için, içinde SB’lerinin tanımlandığı bir veri tabanı gerektirmektedir (Poesio, Cheng, Henschel, Hitzeman, Kibble ve Stevenson 2000: 30).

SBY’ni tanıtmadan önce, çalışmamızda SB olarak belirlediğimiz ‘paragraf’ kavramını tanımlamak gerekir. Tomlin (1987) ‘paragraf’ı aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

“Büyük ölçekli bir önerme ya da paragraf düzeyinde bir tema tarafından yönetilen bir dizi ilişkili önermeden oluşan söylem düzenlemesindeki anlamsal birim” (Tomlin 1987: 460’dan aktaran Toole 1996: 272).

Yukarıda verilen tanım, bu çalışmanın veri tabanını oluşturan bilimsel metinler göz önünde bulundurulduğunda, oldukça uygun görünmektedir. Yazılı metinler, anlamsal birimin sınırlarını temsil eden paragraf sınırlarına sahiptir. Buna ek olarak, bu sınırlar metin üreticisi tarafından belirlenir. Bu çalışmada da belirlenen paragraf sınırları, yazarın kendisi tarafından oluşturulmuştur. SB olarak belirlediğimiz paragrafı tanımladıktan sonra, SBY’nden söz edebiliriz.

Bir söylem sadece basit olarak sözcelerin çizgisel diziliminden değil, sözceler arasındaki anlamlı ilişkilerden oluşmaktadır. Çalışmamızın 2.8.2.7. bölümünde de belirttiğimiz gibi, SB’leri olarak adlandırdığımız belli sözce zincirleri, bağdaşık birimler

oluşturmaktadır. Söylemin parçalı yapısı, pek çok olgu tarafından kısıtlanmakta ve bu yapı da pek çok olguyu (örneğin, sıralı öbekler, sözcüksel bağlaşıklık, plan ve niyetler, ezgi, gönderim ve zaman) kısıtlamaktadır. Bölüt sınırlarını oluşturmanın, SB'lerini dilsel olgulara ilişkilendirmede oluşabilecek karmaşıklığı önlemek için bir önkoşul olmasına karşın, son dönemlere kadar, bölüt sınırlarını belirlemeye yönelik az sayıda deneysel araştırma yapılmıştır (Passonneau ve Litman 1993).

Çalışmamızın 2.8.2.3. bölümünde de söz edildiği gibi, bölüt sınırlarını doğru ve kurallı bir şekilde tanımlamak oldukça zordur. Bununla birlikte, varolan bölütleme işlemsel ölçütleri, büyük ölçüde metinsel bağdaşıklık varsayımına dayanmaktadır. Aynı durum Merkezleme çerçevesinde yapılan çalışmalar için de geçerlidir. Passonneau (1998), örneğin, bölüt sınırlarını belirlemek amacıyla Merkezleme Modeli'ni uygulamıştır. Passonneau'nun yaklaşımının mantıksal temeli, bağdaşık metinler göz önünde bulundurulduğunda, *tam-dönüşlerin* bölüt sınırlarını belirlemek için kullanılabilirliği. Miltsakaki ve Kukich'e (1998) göre ise, metinsel bağdaşıklık varsayılmaz. Öğrencilerin ürettikleri deneme yazılarının (essays) değerlendirilmesinin metin düzenlemesinin bir parçası olduğu göz önünde bulundurularak Miltsakaki ve Kukich, bölüt sınırlarını belirlemek için öğrencilerin belirledikleri paragraf aralarını kullanmayı tercih etmişlerdir. Miltsakaki ve Kukich'in önerdikleri *tam-dönüş* temelli ölçüt, bir deneme yazısındaki her paragraf içinde metinsel bağdaşıklık değerlendirmektedir. Sonuçta, her bölüt içerisindeki bağdaşıklık derecesini ölçmüşler ve bir deneme yazısındaki tüm bölütler için tek bir sonuç elde etmişlerdir. Ancak kullandıkları ölçüm bölütler-arası metinsel bağdaşıklık hesaplamamaktadır (Miltsakaki ve Kukich 1998: 5).

Bu çalışmada da SB sınırlarını belirlemede tam AÖleri ile belirtilen *tam-dönüşlerin* görüldüğü paragraf başlarının, güvenilir göstericiler olduğu kabul edilmiştir³. MK çerçevesinde *tam-dönüşlerin* yazar yeni bir varlık hakkında yazmaya başladığı ancak bunu çok anlık olarak yaptığı durumlarda görüldüğü bilgisinden yola çıkarak, yazar söylem içerisinde konu değişikliklerini yeni bir paragrafla işaret etmektedir. Bu nedenle

bu çalışmada bölüt sınırları *tam-dönüşlerin* görüldüğü paragraf-başları olarak belirlenmiştir⁴ (Yeh 1997: 1-2). Bu durumu veri tabanından seçtiğimiz aşağıdaki örneklerle açıklayalım⁵.

- (1)
1. Romalılar tarafından çarmıha gerilerek öldürülüyor.
Mo: [Ø_k]
 2. İsa öldürülüyor ama,
Mg: [Ø_k]
Mi: [İsa] DEVAM
 3. Onun havarileri yeryüzünde erişebildikleri yerlere giderek İsevilğin küreselleşmesini sağlıyorlar.
Mg: [İsa_k]
Mi: [Onun_k havarileri] DEVAM
 4. Bugün yeryüzünün birçok bölgesinde İsevi dini yayılmış durumdadır.
Mg: [Onun_k havarileri]
Mo: [İsevi dini] TAM-DÖNÜŞ
-
5. Üçüncü göksel din ise, Hazreti Muhammed' in kurduğu İslamıdır.
Mg: []
Mo: [üçüncü göksel din] MKurma

(METİN I)

Yukarıda verilen örnekte, (1-4) sözceleri *İsa* hakkında iken, sözce (5)'de Mg yani konu 'üçüncü göksel din' olmuştur. Yani, devam eden konu değişmiş; yazar yeni bir konudan söz etmeye başlamıştır. Dolayısıyla, sözce (4)'den (5)'e geçiş bir *tam-dönüş*tür. Aynı zamanda bu dönüş yeni bir paragrafın başlangıcını işaret etmektedir. O halde, burada yazar tarafından yeni bir SB başlatılmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, çalışmamızın veri tabanını oluşturan metinlerin yazarları tarafından belirlenen paragraf başlarında *tam-dönüşlerin* yer aldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, *tam-dönüşlerin* yer aldığı paragraf-başlarını bölüt sınırı olarak belirleme görüşümüzü destekler niteliktedir.

Yukarıda verilen örnekte de görüldüğü gibi, gönderimsel ifadelerin biçimi ile SB yapısı arasında güçlü bir ilişki vardır. Türkçede söylem yapısının nasıl bölütlere ayrıldığı, bağdaşık metinler oluşturmada da önemlidir. Çalışmamızın bu bölümünde, söylem bölütlemenin gönderimsel ifadelerin seçimi ve bağdaşık metinler oluşturmadaki etkileri araştırılmıştır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, bu çalışmada araştırma yöntemi olarak belirlenen SBY'na göre, söylem sözce dizilerinin oluşturduğu bölütleri içermektedir. Çalışmamızda, bölüt sınırları ise *tam-dönüşlerin* yer aldığı paragraflar temel alınarak belirlenmiştir. Bu çözümlmeyi yapmaktaki amaç ise, söylem içerisinde *tam-dönüşlerin* gözlemlendiği paragraf-başlarının söylemin bağdaşıklığı üzerindeki etkisini saptamak, dolayısıyla da, *tam-dönüşlerin* metin-duyarlı olup olmadığını belirlemektir. Çözümlemeden elde edilen bulgular ve sonuçları bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

NOTLAR

1. Hawkins (1978) bu ilişkileri, 'çağrışımsal ilişkiler' olarak adlandırmaktadır.
2. Bkz. Ek 1 Çözömlenen Bilimsel Metinler.
3. Ancak, veri tabanımızı oluşturan metinlerde her bölüt sınırında *tam dönüşlerin* gözlemlenmediği saptanmıştır. Bunun nedeni, yazarların metinlerin oluşum aşamasında yeni bir S-konusu başlatmadan keyfi paragraf oluşturmaları olabilir.
4. Veri tabanımızda bölüt sınırları yatay çizgilerle işaretlenmiştir.
5. Bu örnek veri tabanımızı oluşturan edebiyat metinlerinin birincisinden alınmıştır (Bkz. Ek 2).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE TARTIŞMA

4.1. Giriş

Çalışmamızın üçüncü bölümünde veri tabanımız olarak belirlenen bilimsel metinler tanıtılmış ve bu metinleri çözümlemede kullanılan SBY (Söylem Bölütleme Yöntemi) açıklanmıştır. Bu bölümde ise, veri tabanımızı oluşturan Sosyal Bilimler (edebiyat, psikoloji, sosyoloji) ve Fen Bilimleri (biyoloji, kimya, fizik) alanından seçilmiş yazılı bilimsel metinlerin çözümlemelerinin sayısal sonuçları açıklanacaktır. Bu çalışmada “MK (Merkezleme Kuramı) tarafından öngörülen gönderimsel ifadelerin seçimi, Türkçede metin türünden ne ölçüde etkilenmektedir?” sorusu elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda tartışılacaktır.

Bu sorunun yanıtlanması için öncelikle MK'nın öngördüğü ilke ve kısıtlamaları yeniden gözden geçirelim.

Kısıtlama 1: *‘Bir SB’nün (söylem bölütü) ilk sözcüğü hariç, bölütte yer alan tüm sözcükler sadece bir Mg’ye sahiptir’.*

Kısıtlama 2: *(Sn)’nin Mi-listesinde yer alan tüm birimler (Sn)’de gerçekleştirilmelidirler’.*

İlke 1: *‘Eğer (Sn)’nin (şimdiki sözcük) Mg’si, (Sn-1)’in, (bir önceki sözcük) Mg’siyle aynıysa, adil kullanılmalıdır’.*

(Grosz, Joshi ve Weinstein 1983)

İlke 1: *‘Mg adillaştırılmalıdır’.*

(Gordon, Grosz ve Gilliom 1993)

İlke 2: *‘Geçiş durumları sıralıdır. Devam geçişi içermeye, içermeye yumuşak dönüş, yumuşak dönüş ise, tam dönüş tercih edilir’.*

Çalışmamızın veri tabanını oluşturan Türkçe Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri alanlarından seçilen bilimsel metinlerden elde ettiğimiz bulgular, yukarıda sözü edilen ilke ve kısıtlamalar çerçevesinde tartışılacak ve Türkçe bilimsel metinlerin sergiledikleri örüntülerin bu ilke ve kısıtlamalarla örtüşüp örtüşmediği saptanacaktır. Bu bağlamda, öncelikle belirginlik kavramı, konu teklifi (topic uniqueness) ve varlık bağdaşıklık ilişkileri (entity coherence) dikkate alınarak açıklanacak, veri tabanımızda gözlemlenen tümleş yantümcelerinin birden fazla AÖ'ni aynı sözce içerisinde dikkat odağına taşıyarak konulaştırdıkları göz önünde bulundurularak, bu yapıların Türkçe 'konu yönetimi'ndeki işlevlerine işaret edilecektir. Bir sonraki aşamada, Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman'nın (2000), söylem varlıklarının söylem içerisinde dolaylı (indirect) ve dolaysız (direct) olarak gerçekleştirilmelerin (realization) Mg'nin belirlenmesini ve buna bağlı olarak geçiş türlerini etkilediği saptamalarından hareketle, bizim çalışmamızda da söylem içerisinde gerçekleştirilen varlık yani, (Sn)'de gerçekleştirilen Mg ile (Sn-1)'de gerçekleştirilen Mo'nun (olası merkez) kurduğu anlamsal ilişki türünün konu sürekliliğini sağlamada etkili olduğu tartışılacaktır. Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri alanları için, önceden sözü edilmiş bir söylem varlığına *yineleme* (identity) dışında *üye*, *altküme* ve *iyelik* anlamsal ilişkileri kullanılarak farklı bir gönderimsel ifadeyle yapılan gönderim türleri (köprü gönderimleri) de değerlendirmeye alındığı takdirde, *devam* geçişlerinin sayısında artışın gözlemlendiği ve bu durumun metin bağdaşıklığı hakkında varılacak kararları etkileyebileceği gösterilecektir. Daha sonra ise belirginlik kavramı, söylem varlıklarının sıralanmaları (ranking) ve süreklilikleri (continuation) dikkate alınarak açıklanacak ve metinlerde belirgin öğelerin hangi gönderimsel ifadelerle kodlandıkları tartışılacaktır. Son olarak, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde saptanan geçiş türlerinin dağılımları çizelgeler üzerinden açıklanacak ve iki alan arasında iki oran testi yardımıyla istatistiksel olarak karşılaştırma yapılacaktır.

4.2. Belirginlik

Çalışmamızın ikinci bölümünde de söz edildiği gibi Merkezleme, bir bağdaşıklık kuramı olmanın yanı sıra, bir *belirginlik* kuramıdır. Yani, (tn)'da (verili bir an) hangi varlıkların söylemde en belirgin konumda olacağını öngörmeye çalışır. Dolayısıyla belirginlik kavramı göz önünde bulundurulduğunda, bir sözce tarafından gerçekleştirilen söylem varlıkları belirginlik derecelerine göre sıralanmaktadır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 4-5). Merkezleme çerçevesinde (Sn-1)'in Mi-listesinde en yüksekte konumlanmış varlık, (Sn)'nin Mg'sidir. Genellikle bir sözcenin Mg'si, Dilbilim yazınında geniş bir biçimde tartışılan 'konu' kavramı ile örtüşmektedir (Poesio Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000, Turan 1995; 2002, Miltsakaki 2003). Buna bağlı olarak, bir sözcede tek bir Mg söz konusudur. MK'nın bu belirlemelerinden yola çıkarak, bir sonraki bölümde, belirginlik kavramı konu teklifi ve buna bağlı olarak varlık bağdaşıklığı temel alınarak açıklanmaya çalışılacak ve veri tabanımızı oluşturan Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinin sergiledikleri yapıların MK tarafından öngörülen Kısıtlama 1'e uygun olup olmadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

4.2.1. Kısıtlama 1, Konu Teklifi ve Varlık-Bağdaşıklık

Bu bölümde belirginlik kavramı, Kısıtlama 1'e gönderimde bulunarak tartışılacaktır. MK'nın (Merkezleme Kuramı) öngördüğü Kısıtlama 1'e göre, 'sözcüler tek bir Mg'ye (geriye-dönük merkez) sahiptir'. Dolayısıyla, eğer Mg'yi konunun farklı şekilde biçimlendirilmesi olarak görürsek Kısıtlama 1, kesinlikle tek bir 'konu'ya sahip söylemleri işlemlenin daha kolay olduğunu ifade etmektedir. Kısıtlama 1, ayrıca yerel bağdaşıklık hakkında öne sürülen bir sav olarak da görülebilir. Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman (2000: 4), varlık bağdaşık söylemleri, söylem varlıklarını söyleme katma ve söylem içerisinde tartışma biçimlerinden dolayı bağdaşık olarak kabul edilen söylemler olarak tanımlamaktadır. Yani, varlık-bağdaşık olan söylemlerin aynı varlıkları odaklamayı sürdürmeleri tercih edilen bir durum olarak görülmektedir. Bir SB (söylem bölütü) içerisinde yer alan her sözce, (Sn-1)'de (bir önceki sözce)

gerçekleştirilen varlıklardan en az birini gerçekleştirmelidir. Yukarıdaki Kısıtlama 1 tanımının daha zayıf bir versiyonu Walker, Joshi ve Prince (1998) tarafından önerilmiştir. Buna göre, tek bir Mg tercihi korunurken; varlık-bağdaşıklık tercihi korunmamaktadır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 9-10).

Kısıtlama 1: *‘Bir bölütün ilk sözcüğü hariç tüm sözcükleri, en çok bir (zayıf) Mg’ye sahiptir’*

(Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 10).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, sözcüklerin tek bir Mg’ye sahip olmalarını öngören Kısıtlama 1’in aynı zamanda varlık bağdaşıklığı da ilişkin bir kısıtlama olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, bir sonraki bölümde veri tabanımızı oluşturan metinlerin Kısıtlama 1’le öngörülen duruma uygun bir durum sergileyip sergilemedikleri saptanacak ve veri tabanımızda gözlemlenen tümleş yantümcelerinin varlık bağdaşıklığı sürdürme konusundaki işlevleri tartışılacaktır.

4.2.1.1. Belirginlik ve Tümleş Yantümceleri

Çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan MK (Merkezleme Kuramı), tek bir varlık-bağdaşıklığı üzerinde durmaktadır. Ancak bulgularımıza dayanarak, Türkçe bilimsel metinlerde (Sn-1)’de (bir önceki sözcük) aralarında ilişki kurulan AÖ’lerinin tümleme yoluyla (Sn)’ye (şimdiki sözcük) taşındıkları ve bu tümleme yapılarının genellikle tümcenin öznesi konumunu tuttukları görülmektedir. Bu bulgudan yola çıkarak da, Türkçede özne konumunu tutan dolayısıyla da belirgin öge olarak kodlanan tümleş yantümcelerinin ‘konu yönetimi’ araçlarından biri olarak işlevsel olabileceğine işaret edilebilir. Ancak bu durumun açıklanması için, Türkçede gözlemlenen tümleş yantümceleriyle ilgili ileri çalışma gerekmektedir.

Eklenti yantümcelerinden farklı olarak tümleş yantümceleri, belli eylem ulamlarının (örneğin, söyleme, bilme, inanç, şüphe eylemleri) üyeleri olarak işlev görür

ve sözdizimsel yapıda da ilgili üye konumunu işgal ederler. Dolayısıyla, tümleş yantümcelerinin çalışılması herhangi bir dikkat yapısı kuramı için oldukça önemlidir. Bunun nedeni ise, tümleş yantümcelerinin söylem varlıklarını *geçici* olarak dikkat odağına taşınmalarıdır. Örneğin, aşağıdaki (1) örneğinde, (1b)-(1f) söylemi (1a)'daki tümleş yan tümcesine bağlanmakta; böylelikle, okuyucunun dikkati 'John' AÖ'nden ayrılıp, 'Mary'ye çevrilmiştir (Miltsakaki 2003: 8).

- (1) John said that
- a. Mary could not come to the party.
 - b. She had prior engagements
 - c. which would hold her until late.
 - d. She tried to reschedule her appointments
 - e. but she was not successful
 - f. because her clients were very impatient.

Yukarıdaki örnekteki durumun aksine, örnek (2)'da (2b)-(2f) söylemi daha yüksekte konumlanmış ana tümceye bağlanmakta ve böylelikle, söylemde 'John' AÖ'ni konusal varlık olarak korumaktadır:

- (2) a. John said that Mary could not come to the party.
- b. He decided to hold the party anyway.
 - c. He invited a lot of people
 - d. who accepted his invitation.
 - e. However, he was still unhappy
 - f. because his guest of honor would not be there.

Dolayısıyla, tümleş yantümcesini takip eden bir söylemi işlemlerken, öncelikle takip eden söylemin tümleş yan tümcesine mi yoksa, daha yüksekte konumlanmış ana tümceye mi bağlandığını belirlemek gerekmektedir (Miltsakaki 2003: 9).

Yukarıda Miltsakaki'nin İngilizce için tümleş yantümceleriyle ilgili belirlemelerinden söz ettik. Türkçe için konu yapısının işlenmesinde tümleş yantümcelerinin statüsünün ne olduğu gibi bir sorunla karşılaşmaktadır (Miltsakaki

2003: 7). Bu bölümde bu sorun da tartışmaya sunulacaktır. Bu çerçevede, veri tabanımızı oluşturan Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen tümleç yantümcelerinin özne konumunda yer alma oranları saptanarak, bu yapıların Türkçede 'konulaştırma' açısından işlevsel olup olmadıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Türkçede tümleç yantümcelerinin adlaştırılmış yapılar olması, Türkçenin belirgin bir sözdizimsel özelliği olarak kabul edilebilir. Bu yapılar, DIK/-yEcEK; -mE; -yIş adlaştırıcı ekleriyle kurulurlar. Tümleç yantümceleri yüklem zorunlu öğeleri olduklarından, yüklem nesnesi, dolaylı nesnesi olabilecekleri gibi öznesi konumunda da yer alabilirler (Erguvanlı-Taylan 1998: 155). Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, Türkçe bilimsel metinlerde tümleme işlevi gören yantümcelerin, veri tabanımızın çözümlenmesi sırasında S-konusunu (söylem konusu) devam ettirmede belli bir işlev yükledikleri gözlemlenmiştir. Yani, özne konumunda yer alan bu yapılar, (Sn-1)'in Mi-listesinden taşınarak en belirgin öge konumunda yer alırlar. Bu durumu, yani özne konumunda yer alan tümleç yantümcelerinin, yazarların (Sn)'de yer alan söylem varlıklarından sadece birini değil, en az ikisini okuyucunun dikkat durumuna taşıma gereğini duyduklarında varlık bağdaşık söylem yapısını bozmamak için başvurdukları bir araç işlevi gördüğü biçiminde yorumlayabileceğimize işaret etmek isteriz. De Beaugrande ve Dressler (1981: 95), 'anlamın sürekliliği'ni (continuity of sense) yapılandırmada kimi temel kavramlardan söz etmektedirler. Bunlardan biri olan *durum* ilişkileri, birbirleriyle bağlantılı olarak varolan nesnelere, buldukları durumdaki görünüşleri olarak tanımlanmaktadır. Yani, tümleç yantümceleri içerisinde dikkat durumuna taşınmış söylem varlıkları, bu türden bir *durum* ilişkisi sergilediği söylenebilir. Buradan hareketle, tümleç yantümcelerinin veri tabanımızı oluşturan Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde yeni bir S-konusu başlatmadığını; aksine varolan konuyu *geçici* olarak koruma işlevi gördüklerini ifade edebiliriz.

Kameyama (1998), yerel odağın her tümceden sonra değil, her zamanlı yantümceciğten sonra güncellendiğini ileri sürmekte ve bu doğrultuda zamanlı yantümceciğleri iki gruba ayırmaktadır:

- (i) Sıralı tümcecikler ve eklentiler gibi yerel odağın *kalıcı* bir güncellemesini sağlayan sözce birimleri
- (ii) *Geçici* güncelleme gerçekleştiren ve sonra kapatılan içe yerleşik sözce birimleri.

Kameyama'ya (1998) göre, belli eylemlerin tümleyicileri gibi, sadece birkaç tümcecik türü içe yerleşiktir.(13-14). Kameyama'nın bu belirlemesi, Türkçe tümleş yantümcelerinin işlevleri açısından geçerli görünmektedir. Yani, Türkçede özne konumunda yer alan tümleş yantümceleri, aynı varlıklardan söz etmeyi sürdürmek amacıyla kullanılmakta ve yerel odağı *geçici* olarak güncellemektedirler. Bu güncelleme daha sonra farklı bir birimin odaklanmasıyla sona ermektedir. Dolayısıyla, Türkçede tümleş yantümcelerinin Mi-listesinde söyleme katılan varlıklar arasından birini tek başına belirgin olarak belirleyemediği durumlarda, listede yer alan AÖ'lerinin en az ikisini belirgin konuma taşıyabilme aracı olarak da görülebileceği yani, bu yapıların özne konumunu tuttuğu durumlarda, birden fazla konu olan AÖ'nin (Mg'nin) olduğu ileri sürülebilir. Bu görüşümüzü desteklemek amacıyla, aşağıdaki Çizelge 6 ve 7'de, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlediğimiz özne konumunu tutan birden fazla Mg'li sözcelerin dağılımı gösterilmiştir.

Çizelge 6. Sosyal Bilimler metinlerinde özne konumunu tutan tümleş yantümcelerinin dağılımı

	Tümleş yantümcelerinin özne olduğu sözce sayısı
METİN I	1
METİN II	2
METİN III	3
METİN IV	1
METİN V	10
METİN VI	6
METİN VII	12
METİN VIII	6
METİN IX	7
TOPLAM	48 (% 8.6)

Yukarıdaki Çizelge 6'da Sosyal Bilimler metinlerinde özne konumunu tutan tümleş yantümcelerinin dağılımı verilmiştir. Bu çizelgeye göre, 558 sözceden oluşan Sosyal Bilimler metinlerinin (% 8.6)'sında, tümleş yantümceleri özne konumunu tutmaktadır. Saptanan bu oranın tek-oran testi uygulandığında sonuçta Ho'nun red edilebilir olduğu bulunmuş ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu oran, Sosyal Bilimler metinlerinde tümleş yantümceleri aracılığıyla aynı anda dikkat odağına taşınmış AÖ'lerinin belirginliklerinin *geçici* olarak sürdürülmesi konusunda işlevsel olduğuna işaret etmektedir.

Tümleş yantümcelerinin özne konumunu tuttuğu durumlarda birden fazla AÖ'nin *geçici* olarak konulaştırılarak dikkat durumuna taşındığı yani, tümleş yantümcelerinin Türkçede 'konu yönetimi' açısından işlevsel olabileceği görüşümüzü, veri tabanımızdan seçtiğimiz örneklerle açıklayalım.

- (3)
1. İlkçağ filozofu Aristoteles hareketi, doğrudan doğruya cismin özünü ilgilendiren bir süreç olarak görmüştür.
Mo: [İlkçağ filozofu Aristoteles]
 2. Sözelimi kuleden boşluğa bırakılan bir taşın yere düşmesi, o taşın içindeki düşme potansiyelinden dolayıdır.
Mg: [İlkçağ filozofu Aristoteles]
Mo: [taş, yer]

(METİN VII)

Yukarıdaki örnekte sözce (1)'in Mi-listesinde yer alan 'hareket' AÖ, açılımlanarak, (sözce (2)'de bir tümleş yan tümcesi aracılığıyla özne konumuna taşınmıştır. Yani yazar, belirginlik açısından 'taş' ve 'yer' AÖ'lerinin arasındaki ilişkiyi konuşlaştırdığı için, bu iki AÖ'ni birlikte dikkat durumuna bir tümleş yantümcesinde taşımıştır. Buna benzer bir başka örneği inceleyelim.

- (4)
1. Çeşitli dönemlerde yurtiçi ve yurtdışı göçler olmuştur.
Mo: [yurtiçi ve yurtdışı göçler]

2. Göç kararının hangi etkenler altında verildiğinin bilinmesi, göçü yönlendirici politika üretilebilmesi için gereklidir.

Mg: [yurtiçi ve yurtdışı göçler]

Mo: [Göç kararı, etkenler]

(METİN IX)

Yukarıdaki örnek (4)'te sözcü (2)'de birden fazla AÖ bir tümleş yan tümcesi içerisinde paketlenmiştir ve özne konumundadır; dolayısıyla da (Sn-1)'de belirgin öge olarak kodlanan 'göçler' AÖ açıklanarak, 'göç kararı' ve 'etkenler' AÖ'lerinin ikisi de aynı anda sözcü (2)'nin Mo'su olarak belirlenmiştir.

Sosyal Bilimler metinlerde özne konumunu tutan birden fazla Mg'li sözcülerin dağılımını inceledikten sonra, Fen Bilimleri metinleri için de aynı dağılımları Çizelge 7'de gösterilmiştir.

Çizelge 7. Fen Bilimleri metinlerinde özne konumunu tutan tümleş yantümcelerinin dağılımı

	Tümleş yantümcelerinin özne olduğu sözcü sayısı
METİN X	19
METİN XI	11
METİN XII	17
METİN XIII	2
METİN XIV	5
METİN XV	14
METİN XVI	5
METİN XVII	5
METİN XVIII	7
TOPLAM	85 (% 13.98)

Yukarıdaki Çizelge 7'de, Fen Bilimleri metinlerinde özne konumunu tutan tümleş yantümcelerinin dağılımı gösterilmiştir. Buradan hareketle, özne konumunu tutan tümleş yantümcelerinin 608 sözcüden oluşan Fen Bilimleri metinlerinin % 13.98'ini oluşturduğunu; dolayısıyla da Sosyal Bilimler metinlerinde olduğu gibi, Fen Bilimleri metinlerinde de bu yapıların birden fazla AÖ'ni birlikte paketleyerek, tümcenin öznesi

konumuna taşıdıklarını ve okuyucunun dikkatinin tümleç yan tümcesi aracılığıyla AÖ'lerinin en az ikisine birden odaklanmasını sağladığını ifade edebiliriz. Fen Bilimleri metinleri için saptanan bu oran, istatistiksel olarak tek-oran testi uygulandığında H_0 red edilebilir olduğundan sonuç anlamlı bulunmuştur.

Bu belirlemelerden sonra, Fen Bilimleri metinlerinde özne konumunu tutan birden fazla Mg'li sözceleri, veri tabanımızdan seçtiğimiz aşağıdaki örnek (5) üzerinden inceleyelim.

- (5) 1. Süzülerek ayrılan ve boyarmaddeleri de bulunduran kalıntıdan Soxhlet cihazı ile etil alkol kullanılarak sürekli ekstraksiyon işlemi uygulandı
Mo: [ekstraksiyon işlemi]
2. ve boyarmaddelerin alkollü çözeltiye geçmesi sağlandı.
Mg: [ekstraksiyon işlemi]
Mo: [boyarmaddeler, alkollü çözelti]

(METİN XIII)

Yukarıdaki örnek (5)'e baktığımızda, sözce (2)'de en belirgin öge olarak kodlanan birim bir tümleç yantümcesidir. Yani, (Sn-1)'in Mi-listesinde yer alan 'boyarmaddeler' AÖ açıklanarak (Sn)'ye bir tümleç yantümcesi içinde taşınmıştır.

Yukarıdaki Çizelge 6 ve 7'yi karşılaştırdığımızda, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinleri arasında iki oran testi uygulandığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir. Yani, Fen Bilimleri metinlerinde özne konumunu tutan tümleç yantümcelerinin oranının, Sosyal Bilimler metinlerine göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durum, yazarların bir S-konusunu başlatıp, o konudan uzun süre söz etmek yerine, farklı S-konuları açarak, bunlardan kısa süreli söz etmeyi sürdürme eğiliminde oldukları biçimde yorumlanabilir. Veri tabanımızdan elde ettiğimiz bulgular, yazarların bu durumdan kaçınmak amacıyla, birden fazla AÖ'ni tek bir tümleç yan tümcesinde kodlayarak, oluşturdukları metinlerde gözlemlenen *tam dönüş* sayısını dengelediklerini göstermiştir. Ancak, veri tabanımızdan elde edilen bulgulara göre

belirlediğimiz tümleş yantümcelerinin birden fazla AÖ'ni dikkat odağına taşıma işlevinin, 'her sözcüde tek bir Mg olduğunu öngören üstlenen Kısıtlama 1'le tam örtüşme sağlanmadığı görülmüştür.

Özne konumunu tutan tümleş yantümcelerinin Sosyal ve Fen Bilimleri metinlerine göre dağılımlarını inceledikten sonra, bir sonraki bölümde, yerlik biçimbirimiyle sözdizimsel olarak öncelenen yapıların okuyucunun dikkat odağındaki belirginlik durumu, veri tabanımızdan seçtiğimiz örneklerle tartışılacaktır.

4.2.1.2. Belirginlik ve Yerlik İşlevi Gören AÖ'leri

MK'na (Merkezleme Kuramı) göre dikkat odağındaki en belirgin metin göndergesi tümcenin öznesidir (bkz. Grosz, Joshi ve Weinstein 1995). Benzer biçimde Turan da (2002) Türkçede T-konusunun (tümce konusu) genelde özne olma olasılığının yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Ancak veri tabanımızda AÖ'lerinin çizgisel dizilme konusunda gösterdikleri eğilimden yola çıkarak, sözcelerde T-başı konumunu tutan ve yerlik işlevi gören AÖ'lerinin Dik'in (1978) sözünü ettiği *tema-konu* ayrımında temayla örtüştüğü ve bu *tema* altında tümcenin öznesi olan AÖ'nin yeni konu açma işlevi yüklenebildiği gözlemlenmiştir. Veri tabanımızda gözlemlediğimiz bu türden yapıları incelemeye önce, Dik'in *tema/konu* ayrımından kısaca söz etmemiz gerekir. Dik (1978) *tema* terimini, aşağıdaki sözcelerde italikle yazılmış kurucuların edimsel işlevlerini ifade etmek için kullanmaktadır:

- (6)
1. *That guy*, is he a friend of yours?
 2. *That trunk*, put it in the car!
 3. *As for the students*, they won't be invited.

Yukarıdaki örnekte yer alan her *tema* kurucusu, bir sonraki yüklelemenin dayandırılacağı bir varlık ya da varlıklar dizisi sunmaktadır. Dolayısıyla da, yüklelemenin dışında işlenir. Böylelikle yükleleme *temaya* göre belirlenir (Dik 1978: 132).

Buna karşın *konu*, yüklemlemenin gerekli bir kurucusudur. *Konu* işlevi, yüklemlemenin hangi varlık hakkında olduğuna işaret eder. *Konu* ile *tema* ayrımını göstermenin bir yolu, bir dilsel ifadenin her iki ögeyi de taşıyabileceği ve bunların birbirleriyle aynı olmak zorunda olmadığını göstermektir:

(7) As for Paris, the Eiffel Tower is really spectacular.

Yukarıdaki örnek (7)'de *tema* olan 'Paris' onu takip eden yüklemlemenin ilgili bilgi sunacağı sahneyi kurarken; yani söylemin alanını ya da evrenini belirlerken; yüklemlemenin kendisi 'Paris' hakkında değil, 'the Eiffel Tower' hakkındadır. Yani, 'the Eiffel Tower' kurucusu, yüklemlemenin içerisinde *konu* işlevine sahiptir (Dik 1978: 141).

Bu bilgiler ışığında, veri tabanımızda gözlemlediğimiz yerlik işlevi gören AÖ'lerinin, Dik'in *tema* kavramıyla örtüşüp örtüşmediğini, bu birimlerin dikkat odağında olma durumuyla ilişkilendirerek açıklayalım:

(8) Literatürde bu başlıkları tek tek irdeleyen pek çok boylamsal çalışmaya rastlanmaktadır.

(METİN V)

Yukarıdaki örnekte, (-de) yerlik biçimbirimini taşıyan 'Literatür' AÖ, sözcenin *temasıdır*; yani yüklemlemenin ilgili bilgi sunacağı çerçeveyi oluşturur. Buna karşın, sözcenin öznesi 'pek çok boylamsal çalışma'dır ve dolayısıyla da sözce, bu AÖ hakkındadır. Yani, bu AÖ, sözcenin *konusudur*. Bir başka örneği inceleyelim:

(9) 1. Koroner kalp hastalıklarında önemli bir risk faktörü olarak ele alınan bir başka değişken öfke ve düşmanlıktır.
2. Bu konuda, Minnesota Çok yönlü Kişilik Envanterinden elde edilen Cook-Medley Düşmanlık Envanteri ile özellikle boylamsal çalışmalarda oldukça önemli veriler elde edilmiştir.

(METİN V)

Yukarıdaki örnek (9)'da yer alan sözce (2)'de, *tema* işlevi gören ve sözcenin geri kalanı için bir çerçeve oluşturan 'bu konuda' AÖ, bir yerlik takısı taşımaktadır ve (Sn-1)'in öznesi olan AÖ'ni sözce (2)'de farklı bir AÖ'yle güncelleyerek, okuyucunun dikkat odağında yer alan bu AÖ'ni korur. Dolayısıyla, Dik'in ayırımına dayanarak bu yapıların Türkçe bilimsel metinlerde konu sürekliliği sağlamada önemli işlevler yüklendiği söylenebilir. Ancak, biz bu çalışmada Mi-sıralaması için özne olma durumunu temel aldığımızdan, yerlik işlevi gören AÖ'lerini Mg olarak kabul etmedik. Böylelikle, yukarıdaki örnekte sözce (2)'nin Mo'sunu yani en belirgin ögesini 'bu konuda' değil de; sözcenin öznesi olan 'oldukça önemli veriler' olarak belirledik. Ancak veri tabanımızdan elde ettiğimiz bulgular ışığında, yerlik işlevi gören AÖ'lerinin Türkçede konulaştırma işlevi yüklendiğini, bu AÖ'lerinin Dik'in *tema/konu* ayırımında *tema*yla örtüştüğünü ve (Sn-1)'de açılan Mi-listesinde yer alan AÖ'nin (Sn+1)'de tümce başı konuma taşınarak dikkat odağında canlılığını sürdürmeye devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu düşüncemizi destekleyen bir örneği inceleyelim:

- (10) 1. Son zamanlarda yapılan bir çalışmada *Doi* ve *Kumagai*, değiştirilmiş H-H modelinde kaotik çekenlerin var olduğunu gösterdi.
2. Bu çalışmada bir iyonik kanalın aktivasyon ve inaktivasyon kapıları düzen parametreleri olarak ele alınarak *Onsager* tersinmez termodinamik teoremi bağlamında aktivasyon ve inaktivasyon kapılarının farklı kinetik denklemleri elde edilmekte

(METİN XVI)

Yukarıdaki örnek (10)'da, yerlik işlevi gören AÖ'nin Mg olarak kabul edildiği düşünüldüğünde, *konu* 'son zamanlarda yapılan bir çalışmada' AÖ'dir. Ancak, Oktar ve Yağcıoğlu'nun (1995) Türkçenin yer ve zamanı konulaştırmaya eğilimli bir dil olduğu saptamasından yola çıkarak, yerlik işlevi gören AÖ'lerinin Türkçe de konu sürekliliğini sağlamada bir işlev yüklenip yüklenmedikleri ve bu bağlamda veri tabanımızda işlenen sözcelerde *tema/konu* ayırımının yapılıp, yapılamayacağı daha geniş bir veri tabanı üzerinden tartışılmalıdır.

4.2.1.3. Belirginlik ve Birinci Kişi Adılları

Bir önceki bölümde Türkçede en solda dizilme eğilimi gösteren yerlik işlevi gören AÖ'lerinin konusallık açısından ne türden bir işlev yüklendiklerini tartıştık. Benzer bir tartışma, birinci kişi çoğul adılı (*biz*) ve edilgen tümceler için yapılabilir. Bunun için, aşağıda veri tabanımızdan elde ettiğimiz örneği inceleyelim:

(11) Bu denkleme Runge-Kutta yöntemini kullanarak çözmekteyiz.

(METİN XVII)

Yukarıdaki örnekte, sözcenin öznesi örtük biçimde verilmiş *biz* adılıdır. Özne AÖ'nin *biz* adılı olması nedeniyle, okuyucunun dikkat odağında en belirgin öge olarak bu adılın yer alması gerekmektedir. Ancak, çalışmamızın üçüncü bölümünde de belirttiğimiz gibi, üçüncü kişi adıllarının özne olduğu durumlarda, Mi-sıralamasının, çizgisel sunuma göre belirlenmesinin konu sürekliliğinin saptanması açısından daha uygun olduğu görüşündeyiz. Dolayısıyla da, yukarıdaki örnekte okuyucunun dikkat odağında yer alan öge 'bu denklem' AÖ'dir. Bu duruma benzer bir başka örneğe bakalım:

(12) Bu nedenle, katkı yapan tüm sorumlu yurttaşlarımıza kolaylıklar dilerim.

(METİN II)

Örnek (12)'de (11)'e benzer olarak, özne, birinci tekil kişi adılı *ben*dir. Ancak bu adıl, sözcede eylem sonuna eklenen kişi belirticisi (-m) kullanılarak, örtük biçimde verilmiştir. Dolayısıyla bu sözcede de en belirgin öge sola dizilim göz önünde bulundurulduğunda, 'katkı yapan tüm sorumlu yurttaşlarımız' AÖ olarak belirlenmiştir. Buna karşın, veri tabanımızda gözlemlediğimiz kimi örnekler, yukarıdaki belirlemelerimizin aksine, kişi adıllarını incelemektedir. Aşağıdaki örnekleri bu bağlamda inceleyelim:

- (13) 1. Oysa artık durmadan, hızla geçiyoruz köprü ya da otobanlarda bulunan para ödeme gişelerinin arasındaki daracık yoldan.
2. Dönüp bakmıyoruz bile içeride ne olup bittiğine.

(METİN II)

Örnek (13)'ü incelediğimizde, sözce (1)'de kişi belirticisi taşıyan eylemin öncelendiğini görmekteyiz. Benzer olarak, sözce (2)'de yine eylem öncelenmiştir. Bu iki sözcede eylemlerin öncelenmesinin nedeni, söz konusu eylemlere yüklenen kişi belirticilerini konulaştırmak yani, eylemi gerçekleştiren AÖ'nin sözcede en belirgin konumda olduğunu vurgulamak olabilir. Dolayısıyla da, okuyucunun dikkat odağında eylemleri gerçekleştiren *biz* adılı en belirgin konuma yerleşir. T-konusunun T-başında yer almasının yaygın bir biçimde kabul edildiği düşünüldüğünde (Erguvanlı 1984), solakaydırmanın Türkçede konulaştırma açısından edimsel bir işlevi olduğu söylenebilir. Veri tabanımızı oluşturan metinlerde birinci çoğul kişi adlarının gözlemlendiği sözcelerde çizgisel sunuma göre sıralanması gerektiğini, yukarıdaki örnekler ışığında tartıştıktan sonra, yine veri tabanımızdan elde ettiğimiz aşağıdaki örnek (14)'ten hareketle, benzer bir durumun edilgen yapılar için de geçerli olduğundan söz edebiliriz:

- (14) Bu bağlamda, modern nörobiyolojinin yöntemleri *Hodgkin* ve Huxley (H-H) tarafından önemli bir şekilde etkilenmiştir.

(METİN XVI)

Yukarıdaki örnek (14), (-n) edilgenlik biçimbirimi taşıyan edilgen bir tümcedir. Ancak eylemi gerçekleştiren kişi/ler, sözcenin Mi-listesinde açıkça belirtilmiştir. Türkçede Mi-sıralamasının belirleyici etmenlerinden biri olan dilbilgisel rol hiyerarşisine göre, özne AÖ, bu sıralamada en yüksekte yer almaktadır. Ancak, bu çalışmada Mi-sıralaması için çizgisel sunum belirleyici olduğundan, örnek (14)'te en belirgin varlık, en solda yer alan 'modern nörobiyolojinin yöntemleri' olarak saptanmıştır.

Özetle bu bölümde, bu çalışmadan elde edilen bulgular, eylemi birinci kişi çoğul adlı içeren sözcelerin ve edilgen yapıların Turan'ın (1995) Türkçe için öngördüğü dilbilgisel rol ya/da konusal rol hiyerarşine göre değil de, çizgisel sunuma göre işlenmesinin, bilimsel metinlerin bağdaşıklığını saptama açısından işlevsel olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, 4.2.1.1.- 4.2.1.3. bölümlerinde çalışmamızın temel kavramlarından biri olan belirginlikle okuyucunun dikkat odağında yer alan söylem varlığının durumunu ilişkilendirerek açıklamaya çalıştık. Bu bağlamda, veri tabanımızda gözlemlediğimiz tümleç yantümcelerinin birden fazla AÖ'ni dikkat odağına taşıyarak Kameyama'nın (1998) içe yerleşik sözce birimlerinin *geçici* olarak güncellenip, daha sonra sona erdirildikleri belirlemesinden yola çıkarak, *geçici* olarak konulaştırma işlevi yüklediklerini saptadık. Daha sonra, veri tabanımızdan seçtiğimiz örnekler üzerinden birinci kişi adının ve yerlik işlevi gören AÖ'lerinin Türkçede Mi-sıralaması için çizgisel sunumla belirlenmesinin metinlerin küresel ve yerel bağdaşıklığını saptama açısından işlevsel olduğuna işaret ettik. Veri tabanımızda gözlemlediğimiz bu türden yapılarda en belirgin ögenin en solda yer alan öge olarak gözlemlenmesi dolayısıyla, okuyucunun dikkat odağında bu ögenin yer aldığını vurguladık.

Bir sonraki bölümde, önceden sözü edilen söylem varlığı ile eşgönderimsel olmanın yani *yineleme* ilişkisi kurmanın dışında, *küme*, *altküme*, *iyelik* gibi anlamsal ilişkilere işaret ederek, iki söylem varlığı arasında köprü ilişkisi kurmaya yarayan gönderimsel ifadelerin varlık bağdaşıklığını sürdürme konusundaki işlevi tartışılacaktır.

4.3. Gönderimsel Bağdaşıklık ve Köprü Gönderimi

Grosz, Joshi ve Weinstein (1995) tarafından önerilen ve Brennan, Friedman ve Pollard tarafından Kısıtlama 2 olarak adlandırılan bir MK'nın (Merkezleme Kuramı) savlarından biri aşağıda verilmiştir:

Kısıtlama 2: *(Sn)'nin Mi-listesinde yer alan tüm birimler (Sn)'de gerçekleştirilmelidirler* (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 7).

MK'nın belirlemelerinden biri olan yukarıdaki Kısıtlama 2'ye dayanarak, Grosz, Joshi ve Weinstein (1995), söylem varlıklarının sözceler içerisinde gerçekleştirdiklerini bildirmişler ve bir söylem varlığının sözcü içerisinde iki biçimde gerçekleştirilebileceğinden söz etmişlerdir. Bu gerçekleştirme türleri, söylemde belirgin söylem varlığının merkezde kalmasına yardımcı olan anlamsal ilişkiler kurmaya yarayan bir gönderim türü olarak değerlendirilen köprü gönderimi aracılığıyla gerçekleştirilir (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 15).

- (i) Dolaysız gerçekleştirme: (Sn-1)'de gerçekleştirilen bir varlığa (Sn)'de eşgönderimde bulunma
- (ii) Dolaylı gerçekleştirme: (Sn-1)'de gerçekleştirilen bir varlığa anlamsal ilişkiler yoluyla farklı bir gönderim ifadesiyle gönderimde bulunma

Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman'nın (2000) bu belirlemelerinden yola çıkarak bu çalışmada, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alındığında, konu sürekliliğini ve dolayısıyla bağdaşıklık örüntülerini düzeneklemeye yarayan *devam* geçişlerinin artacağı düşünülmüştür. Bu doğrultuda, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerini kapsayan köprü gönderiminin metinlerin sergiledikleri bağdaşıklık açısından işlevsel olduğu söylenebilir. Bu bilgiler ışığında, köprü gönderiminin hangi anlamsal ilişkilerle sağlandığından söz etmeden önce, köprü gönderimi aracılığıyla sağlanan varlık bağdaşıklığının metin bağdaşıklığını sağlayıp sağlamadığı sorusunu yanıtlamaya çalışalım. Varlık bağdaşıklık, (Sn-1)'in Mi-listesinde yer alan bir varlıktan (Sn)'de eş gönderimsel olarak açıkça söz ediliyorsa sağlanmaktadır. Dolayısıyla da veri tabanımızı çözümlerken, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerini dikkate almadığımızda,

sadece varlık bağdaşık olarak kabul edilen bitişik sözceler arasında *devam* ilişkisi kurulmuş olmaktadır. Ancak, bu kavramın yerel düzlemde söylem bağdaşıklığına katkıda bulunan pek çok etmeden sadece biri olduğu söylenebilir. Aynı söylem varlıklardan eş gönderimsel olarak söz etmeyen bitişik sözceler arasında bağlayıcılar aracılığıyla örtük bir ilişki söz konusu olabilir. Bu ilişki de metin bağdaşıklığını (örneğin, ilişkisel bağdaşıklık) sağlayan etmenler arasındadır. Dolayısıyla, bir metnin tümünü küresel ve yerel düzlemde bağdaşık olarak değerlendirebilmemiz için, metinde yer alan söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerini de dikkate almamız gerekmektedir. Bu çalışmada bu saptamadan yola çıkılarak, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri de dikkate alınmış ve veri tabanımızı oluşturan metinler bu doğrultuda çözümlenmiştir.

Bir kişiye, yere, nesneye, sürece ya da olaya gönderimde bulunmak için, farklı gönderimsel ifadeler kullanılmaktadır. Bu yönde kullanılan gönderimsel ifadeler, genellikle adılar ve AÖ'leridir. Bir AÖ, öncülü ile farklı türden ilişkiler kurabilmektedir. Bu ilişkiler, *yineleme*, *küme-altküme*, *iyelik* ve *küme-üye* ilişkileridir (Munoz, Saiz-Noeda, Suarez ve Palomar 2000:1). Yukarıda sözü edilen gönderim türleri aracılığıyla önceden sözü edilen belirli tanımlamalara farklı gönderimsel ifadeler yoluyla gönderimde bulunan köprü gönderimleri (Clark 1977), sadece biçimbilimsel bilgiyle çözümlenemeyen, dolayısıyla da okuyucunun sözlüksel bilgi ve ortak çıkarımlarıyla metinlerdeki boşlukları doldurması gereken artgönderimsel ifadelerdir. Bu gönderim türleri ayrıca, artgönderim çalışmalarında oldukça ilgi çekici bir konu olmuştur. Dolayısıyla bu bölümde köprü gönderimlerinin hangi anlamsal ilişki türleriyle sağlandığı ve bu anlamsal ilişki türlerinin Sosyal ve Fen Bilimleri alanlarında nasıl bir dağılım sergiledikleri veri tabanımızdan seçilen örnekler yoluyla incelenecektir. Veri tabanımızda gözlemlenen anlamsal ilişki türlerini örneklerle açıklamadan önce, aşağıdaki, Çizelge 8'de Sosyal Bilimler metinlerinde gözlemlenen anlamsal ilişki türlerinin dağılımını inceleyelim.

Çizelge 8. Sosyal Bilimler metinlerinde gözlemlenen anlamsal ilişki türlerinin dağılımı

İlişki Türü	Edebiyat	Psikoloji	Sosyoloji
YİNELEME	36	48	78
TOPLAM	162		
ALTKÜME, ÜYE, İYELİK, DİĞER	27	32	74
TOPLAM	133		

Yukarıdaki Çizelge 8’de görüldüğü gibi, Sosyal Bilimler metinlerinde toplam 162 *yineleme* ilişkisi saptanmıştır. Buna karşın, gözlemlenen *diğer* anlamsal ilişki türlerinin toplamı 133 olarak belirlenmiştir.

Yukarıdaki belirlemelerden sonra, Sosyal Bilimler metinlerinde köprü gönderimiyle kurulan anlamsal ilişki türlerini veri tabanımızdan seçtiğimiz örneklerle tartışalım:

- (15) 1. Koroner kalp hastalığı koroner arterlerin zarar görmesi sonucunda oluşan klinik bir hastalıktır.

Mo: [koroner kalp hastalığı]

2. Başta ABD olmak üzere çeşitli ülkelerde sıklığı gittikçe artan ve erken ölümlere yol açan hastalıkların başında gelmektedir.

Mg: [koroner kalp hastalığı.]

Mo: [Ø.] DEVAM

(METİN V)

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, sözce (1) ve (2)’nin en belirgin ögesi ‘koroner kalp hastalığı’ AÖ’dir. Bu AÖ’ne sözce (2)’de boş artgönderim yoluyla dolaysız olarak gönderimde bulunmaktadır. Dolayısıyla da, bu iki gönderim ifadesi *eşgönderim* yani, *yineleme* ilişkisi içindedirler ve sözce (1) ile (2) arasında MK’nın öngördüğü *devam* geçişi kurulabilmektedir.

- (16) 1. İsa öldürülüyor ama,
Mo: [İsa]
2. Onun havarileri yeryüzünde erişebildikleri yerlere giderek İsevilğin küreselleşmesini sağlıyorlar.
Mg: [İsa_k]
Mo: [Onun_k havarileri] DEVAM

(METİN I)

Yukarıdaki örnek (16)'da yer alan sözce (1)'de ise, en belirgin öge konumunda yer alan 'İsa' AÖ, aynı zamanda sözce (2)'nin Mg'si yani konusudur. Bu sözcede özne konumundaki en belirgin öge ise, 'onun havarileri' AÖ' olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla, 'İsa' ile 'onun havarileri' AÖ'leri *iyelik* ilişkisi içindedirler. Çünkü *onun* iyelik adlı, İsa'ya gönderimde bulunmaktadır. Bu durumda, sözce (2)'nin Mg'si olan AÖ'ne *iyelik* ilişkisi kurularak gönderimde bulunulmuş ve iki sözce arasında *devam* geçişi saptanmıştır. Bu örneği inceledikten sonra, veri tabanımızda yer alan bir başka örneğe bakalım:

- (17) 1. Tüm okullarda ister Sünni olsun, ister Alevi olsun, ister Hıristiyan, ister Süryani ya da Yahudi olsun hiç ayırım yapılmadan herkese Sünnilik dayatılmaktadır.
Mo: [Sünnilik]
2. Dahası bu Sünni öğretisi dayatılırken, dualar yoluyla Arapça da dayatılmaktadır...
Mg: [Sünnilik]
Mo: [Arapça] DEVAM

(METİN III)

Yukarıdaki örnekte, sözce (1)'in en belirgin ögesi 'Sünnilik' AÖ'dir. Bu AÖ, sözce (2)'nin en belirgin ögesi yani Mo'su olan 'Arapça' AÖ ile çağrışımsal ilişki kurmaktadır. Yani, 'Sünnilik' Müslümanlığın bir alt mezhebi olduğundan, Müslümanlıkla *küme-alküme* ilişkisi kurarken, diğer taraftan 'Arapça' Müslümanlığın ümmet dili olduğu için 'Sünnilik' ve 'Arapça' arasında okuyucu tarafından kurulan bir köprü ilişkisinden söz edilebilir. Dolayısıyla da, bu iki sözce arasında saptanan geçiş

türü *devam* 'dır. Veri tabanımızda gözlemlediğimiz bir diğer ilişki türünü başka bir örnek yardımıyla inceleyelim:

- (18) 1. Günümüzde azınlıkların güç kazanmasıyla birlikte gruplararası ilişkiler daha da önem kazanmaktadır.
Mo: [gruplararası ilişkiler]
2. Son yıllarda Türkiye' de değişik uzmanlık alanlarında tartışılan etnik gruplar, Sosyal Baskınlık Kuramı içerisinde değerlendirilebilir.
Mg: [gruplararası ilişkiler]
Mo: [Türkiye' de değişik uzmanlık alanlarında tartışılan etnik gruplar] DEVAM

(METİN IV)

Yukarıdaki örnekte, sözce (2)'nin Mg'si olan 'gruplararası ilişkiler' AÖ, bu sözcenin Mo'su konumundaki 'etnik gruplar' AÖ'yle *üye* ilişkisi içindedir. Yani, 'etnik gruplar' AÖ, daha genel bir kavram olan gruplararası ilişkilerin sergilendiği grupların üyesi konumundadır. Dolayısıyla sözceler arasında *devam* geçiş türü saptanmıştır.

Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta, bu gönderim türlerinin sadece *devam* geçişlerinde değil, *içerme* ve *yumuşak dönüşlerin* belirlenmesinde de etkili olduğudur. Bu durumu açıklamak için aşağıdaki örneği inceleyelim:

- (19) 1. İlkçağ filozofu Aristoteles hareketi, doğrudan doğruya cismin özünü ilgilendiren bir süreç olarak görmüştür.
Mo: [İlkçağ filozofu Aristoteles]
2. Sözelimi kuleden boşluğa bırakılan bir taşın yere düşmesi, o taşın içindeki düşme potansiyelinden dolayıdır.
Mg: [İlkçağ filozofu Aristoteles]
Mo: [bir taşın yere düşmesi] YUMUŞAK-DÖNÜŞ

(METİN VII)

Yukarıdaki örnekte, sözce (1)'in Mi-listesinde yer alan 'hareket' AÖ'yle, sözce (2)'nin en belirgin ögesi konumundaki 'bir taşın yere düşmesi' AÖ, arasında açıklama yoluyla bir köprü kurulmakta ve eşgönderimsel bir ilişki sağlanmaktadır. 'Hareket' ile 'bir taşın yere düşmesi' AÖ'lerinin dolaylı gerçekleştirmenin bir örneğini oluşturdukları kabul edilirse, bu iki sözce arasında saptanan geçiş türü *yumuşak dönüş* olmaktadır. Buradan hareketle, köprü gönderiminin sadece *devam* geçişi değil; *içerme* ve *yumuşak dönüş* geçiş türlerini de etkilediği söylenebilir.

Yukarıda Sosyal Bilimler metinlerinde anlamsal ilişki türlerinin dağılımlarını gösterdikten sonra, aşağıda yer alan Çizelge 9'da Fen Bilimleri metinlerinde sergilenen anlamsal ilişki türleri örneklerle tartışılıp, iki alan arasında sergiledikleri gönderim türleri açısından karşılaştırma yapılacaktır.

Çizelge 9. Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen anlamsal ilişki türlerinin dağılımı

İlişki Türü	Biyoloji	Kimya	Fizik
YİNELEME	26	47	67
TOPLAM	140		
ALTKÜME, ÜYE, İYELİK, DİĞER	29	58	59
TOPLAM	146		

Yukarıdaki Çizelge 9'a baktığımızda, Fen Bilimleri metinlerinde toplam 140 *yineleme* ilişkisi sergilendiğini; buna karşın *diğer* anlamsal ilişki türlerinin toplam 146 olarak bulunduğunu görmekteyiz. Bu anlamsal ilişki türlerini veri tabanımızın bir kısmını oluşturan Fen Bilimleri metinlerinden seçtiğimiz örnekler yoluyla açıklayalım.

Aşağıdaki durum, iki AÖ arasında kurulan *yineleme* ilişkisine örnek teşkil etmektedir. Yani, sözce (1)'in Mo'su, sözce (2)'de de boş artgönderim aracılığıyla devam ettirilmektedir. Dolayısıyla da iki sözce arasında saptanan geçiş türü, *devam*dır.

- (20) 1. jel içinde kristal büyütme işleminde değişik sistemler önerilmiş
Mo: [jel içinde kristal büyütme işleminde değişik sistemleri]
2. ve kullanılmıştır .
Mg: [jel içinde kristal büyütme işleminde değişik sistemleri]
Mo: [Ø] DEVAM

(METİN XIV)

- (21) 1. Araştırmacılar başka nöronal yapıları modellemek için genellikle, birleşik dört-boyutlu doğrusal olmayan diferansiyel denklemlerden oluşan H-H modelini kullandılar .
Mo: [Araştırmacılar]
2. Matematiksel modelleri, özellikle sinir uyarılmasının zamana-bağlı davranışını anlama açısından kullanışlı olmuştur.
Mg: [Araştırmacılar]
Mo: [ØMatematiksel modelleri] DEVAM

(METİN XVI)

Yukarıdaki örnek (21)'de, sözce (1) ile sözce (2) arasında *devam* geçişi saptanmıştır. Bunun nedeni, 'araştırmacılar' AÖ'yle sözce (2)'nin en belirgin ögesi yani Mo'su konumundaki 'Ø matematiksel modelleri' AÖ arasında *iyelik* ilişkisinin kurulmasıdır.

Fen Bilimleri metinlerinde tanımlamamız gereken bir başka anlamsal ilişki türü ise *altküme* ilişkisidir. Bu ilişki türü, aşağıdaki örnek (22)'de gözlemlenmektedir:

- (22) 1. Ortalamaların karşılaştırılmasında t testi, ,
Mo: [t testi]
2. önem seviyesinde $p=0.05$, varyans analizleri
Mg: [t testi]
Mo: [$p=0.05$, varyans analizleri] DEVAM
3. çoklu karşılaştırmalarda ise duncan testi kullanılmıştır (15).
Mg: [$p=0.05$, varyans analizleri]
Mo: [duncan testi] DEVAM

(METİN XII)

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, sözcce (1), (2) ve (3) arasında *devam* geçişleri saptanmıştır. Bu durum şöyle açıklanabilir: Sırasıyla bu sözcelerin belirgin öğeleri olan ‘t-testi’, ‘varyans analizleri’ ve ‘duncan testi’ AÖ’leri, istatistiksel testlerin altkümeleri olduklarından, bu AÖ’leri birbirleriyle *alküme* ilişkisi içindedirler. Aksi halde, yani varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri esnasında sergiledikleri anlamsal ilişkiler dikkate alınmadığında, her sözcede farklı AÖ’leri kullanıldığından bu sözceler arasında bağdaşıklık hiyerarşisinde en düşük bağdaşıklık sergilediği düşünülen *tam dönüş* geçişi olduğunu ileri sürmemiz gerekecekti.

Yukarıda Fen Bilimleri metinlerinde yer alan AÖ’leri arasında gözlemlenen *iyelik* ve *alküme* ilişkilerini değerlendirdikten sonra, yine bu metin türünde gözlemlediğimiz *üye* ilişkisini aşağıdaki örnek üzerinden tartışalım:

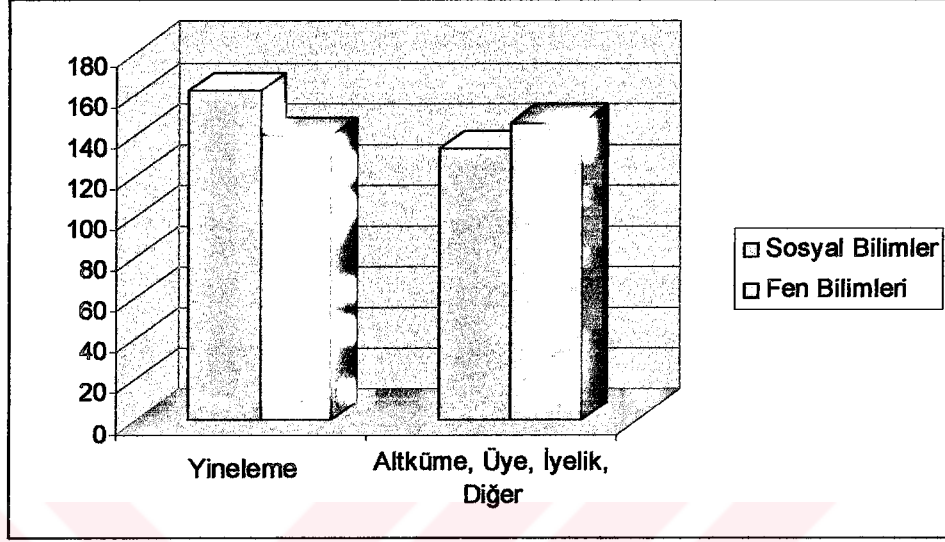
- (23) 1. Fenotipler u.v. ısıgı altında Grunbaum’un örneklerine göre degerlendirildi
Mo: [Fenotipler]
2. ABO kan grubu fenotipleri ise spesifik antikorlarla aglutinasyon yöntemine göre belirlendi.
Mg: [Fenotipler]
Mo: [ABO kan grubu fenotipleri] DEVAM

(METİN XI)

Yukarıdaki örnekte, sözcce (1)’in en belirgin öğesi olan AÖ, sözcce (2)’nin en belirgin öğesi yani Mo’su olan AÖ’yle *üye* ilişkisi kurmaktadır. Yani, ‘ABO kan grubu fenotipleri’, ‘fenotipler’ AÖ’nin bir üyesidir. Dolayısıyla da, bu iki AÖ arasında köprü gönderimi kurulmuş ve sözcce (1) ile (2) arasında *devam* geçiş türü saptanmıştır.

Yukarıda Fen Bilimleri metinlerinde sergilenen anlamsal ilişki türlerinin dağılımı veri tabanımızdan seçtiğimiz örnekler yardımıyla incelenmiştir. Bir sonraki aşamada ise, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinleri, sergiledikleri anlamsal ilişki türleri açısından aşağıdaki Grafik 1 üzerinden tartışılarak, karşılaştırılacaktır.

Grafik 1: Sosyal ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen anlamsal ilişki türlerinin dağılımı

Yukarıdaki Grafik 1’de görüldüğü gibi, Sosyal Bilimler metinlerinde eşgönderimsel olarak kurulan *yineleme* ilişkisinin *diğer* gönderim türlerine göre daha fazla sergilendiği gözlemlenmektedir. Yani, Sosyal Bilimler metinlerinde önceden sözü edilen bir varlığa gönderimde bulunmak için farklı AÖ’leri yerine aynı AÖ’nin tercih edildiği ya da adıl veya boş artgönderim yoluyla bu işlemin gerçekleştiği söylenebilir. Bu bulgu, iki oran testi uygulandığında, istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur. Uygulanan ‘iki oran testi’, % 5 hata payı göz önünde bulundurulduğunda, Sosyal Bilimler metinlerinde Fen Bilimlerine metinlerine göre, *yineleme* ilişkisinin daha fazla olduğunu göstermektedir. Ancak, *altküme*, *iyelik*, *üye* ve *diğer* gönderim türleri açısından iki alanı karşılaştırdığımızda, %5’lik hata payında iki alan arasında anlamlı bir farkın söz konusu olmadığı gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, bu bölümde elde ettiğimiz bulgulardan yola çıkarak, her iki alan için de, gözlemlenen köprü gönderimleri dikkate alındığı zaman, metinlerin sergiledikleri bağdaşıklık örüntülerini betimleme açısından MK’nın daha açıklayıcı bir niteliğe kavuşacağı ileri sürülebilir. Çünkü köprü gönderimi ile gerçekleştirmeler göz önünde bulundurulduğunda, metin bağdaşıklığını betimleme konusunda hiyerarşik olarak en yukarıda yer alan *devam* geçişlerinde artış

gözlemlenmektedir. Bu durum, Sosyal Bilimler için çalışmamızın 4.4.1. bölümünde verilen Çizelge 13'te ve Fen Bilimleri metinleri için çalışmamızın 4.4.3. bölümünde verilen Çizelge 16'da gösterilen bulgulara dayanarak yeniden tartışılacaktır.

4.3.1. Adıl İlkesi, Sıralama ve Süreklilik

MK'na (Merkezleme Kuramı) göre, Mi'ler (ileriye dönük merkezler) sıralanır. Bu sıralama nedeniyle, bazı Mi'ler diğerlerine göre daha belirgindirler. Sıralama ayrıca Mi'lerden birinin Mg (geriye-dönük merkez) olarak tanımlanmasını sağlar. Mg, MK'nın geleneksel konu tanımına en yakın kavramıdır (Turan 1995; Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000 ve diğ.) ve kuramın belirginlik hakkındaki temel savlarında önemli bir rol oynar (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 7). Merkezleme'nin öngördüğü Kısıtlama 2 çerçevesinde Mg, (Sn-1)'in Mi listesinin (Sn)'de en yüksekte konumlanan varlığı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla da bu kavram, varlıkların sıralanmalarına göre belirlenir. Ayrıca, Mg, büyük olasılıkla bir adilla gerçekleştirilir. Adıl İlkesi (İlke 1), Merkezlemenin adillaştırma ile ilgili temel savıdır. Bu ilkeye göre, sözce içinde herhangi bir öge adillaştırılıyorsa, o Mg'dir. Bu savın Grosz, Joshi, and Weinstein (1983)'te yer alan ifadesi aşağıdaki gibidir:

Adıl İlkesi (İlke1): *'(Sn)'nin (şimdiki sözce) Mg'si (Sn-1)'in (bir önceki sözce) Mg'siyle aynıysa, bir adıl kullanılmalıdır'*

(Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 10).

Ancak, veri tabanımızı oluşturan metinlerde söylemde tam AÖ ile kodlanan söylem varlıklarının yüksek derecede erişilebilirlik belirticileri olan adillarla kodlanmak yerine, orta ve düşük derecede erişilebilirlik belirticileri olan AÖ'leriyle kodlandıkları gözlemlenmiştir.

Çalışmamızın veri tabanını oluşturan metin türlerinde metinlerin sürekliliğini sağlamada için tercih edilen gönderimsel ifadelerin dağılımları, aşağıdaki Çizelge 10'da verilmiştir:

Çizelge 10. Sosyal Bilimler metinlerinde devam geçişlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadelerin dağılımı

	Edebiyat	Psikoloji	Sosyoloji
Boş Artgönderim	23	17	44
TOPLAM	84 (% 35)		
Adıl	3	0	6
TOPLAM	9 (% 3.75)		
Tam AÖ'leri	26	45	74
TOPLAM	145 (% 60.41)		

Yukarıda verilen Çizelge 10'da görüldüğü gibi, Sosyal Bilimler metinlerinde gözlemlenen 240 *devam* geçişinin (% 35)'i Ariel'in erişilebilirlik ölçeğinde en yüksek erişilebilirlik belirticisi olarak kodlanan boş artgönderimle sağlanmıştır. Buna karşın, bu ölçekte orta ve düşük erişilebilirlik belirticisi olarak kodlanan AÖ'lerinin *devam* geçişlerinde tercih edilme oranı ise (% 60.41)'dir. Burada ilgi çekici bir nokta, boş artgönderimden sonra en yüksek erişilebilirlik belirticileri olarak belirlenen adılların metinlerde gözlemlenen *devam* geçişlerinin sadece (% 3.75)'ini oluşturmasıdır. *Devam* geçişleri, MK'nın önerdiği İlke 2'ye² göre, metinlerde en yüksek derecede erişilebilirlik gösteren yani, metinlerin sergiledikleri bağdaşıklıkla en çok katkı sağlayan geçiş türleri olarak kabul edilmektedir. Yani bu geçiş türleri, (Sn)'nin Mg'si, (Sn-1)'in Mg'sini sürdürdüğü, aynı zamanda (Sn)'nin Mo'suyla örtüştüğü durumlarda işlenmektedir. Bu bilgi doğrultusunda, bu türden geçişlerin metinlerde yüksek erişilebilirlik belirticileriyle (adıllar) kodlanması beklenmektedir. Ancak yukarıdaki Çizelge 10'a baktığımızda elde ettiğimiz bulgular, tersi bir duruma işaret etmektedir. Yani, yüksek derecede erişilebilirlik belirticileri ile gerçekleştirilen varlıklar arasında saptanan *devam* geçişlerinde, düşük erişilebilirlik belirticileri daha sık gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra,

adılar gibi yüksek erişilebilirlik belirtecileri, gözlemlenen 240 *devam* geçişinin sadece 9’unda belirgin öge olarak kodlanmıştır. Bu durum, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, Mg’lerin adılarla gerçekleştirilmesini öngören İlke 1’e ters düşmekte ve okuyucunun çıkarımsal yükünü Gordon, Grosz ve Gilliom’un (1993) işaret ettiği gibi arttırır görünmektedir.

Gordon, Grosz ve Gilliom (1993) ise, tümcede belli konumlarda gerçekleştirilen varlıkların adılaştırılmadıkları sürece, daha yavaş okuduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu durumu ise, ‘Yinelenen Ad Hatası’ (bundan sonra YAH) olarak adlandırmışlardır. Gordon, Grosz ve Gilliom ‘un (1993) bu saptamalarının geçerli olduğu örneklere, çalışmamızın veri tabanını oluşturan metinlerde sıkça rastlanmaktadır. Aşağıdaki örneği inceleyelim:

- (24) 1. Bu davalar çok olmalıdır.
Mo: [bu davalar]
2. Hatta bu davalar kişisel olmaktan çıkartılmalı,
Mg: [bu davalar]
Mo: [bu davalar,] DEVAM

(METİN II)

Yukarıdaki örnekte, sözce (1)’de en yüksekte konumlanan ‘bu davalar’ AÖ’nin, sözce (2)’de bir adıyla sürdürülmesi beklenmektedir. Ancak, sözce (2)’ye baktığımızda, bu AÖ, aynı AÖ’yle sürdürülmektedir. Burada Gordon, Grosz ve Gilliom’un (1993) öngördüğü YAH’sının gözlemlendiği söylenebilir. Benzer bir örnek yine veri tabanımızdan seçilmiştir:

- (25) 1. Toplumsal Kimlik Kuramı, gruplar arası yanlılığın dış grup ayrımı algısından çok, grup içi yanlılık yoluyla açığa vurulduğunu savunmaktadır
Mo: [Toplumsal Kimlik Kuramı]

2. Bu nedenle kuram, grup dışına ilişkin duygu üzerinde grup içi özdeşleşmenin pek bir etkisinin olmadığını belirtmektedir.

Mg: [Toplumsal Kimlik Kuramı]

Mo: [kuram] DEVAM

(METİN IV)

Yukarıdaki örnek (25)'te örnek (1)'e benzer bir durum söz konusudur. Birinci sözcenin Mo'su olan 'Toplumsal Kimlik Kuramı' AÖ'nin , (Sn+1)'de bir adıyla sürdürülmesi beklenirken, bu AÖ yine bir AÖ'yle sürdürülmüştür. Bu durum da Gordon, Grosz ve Gilliom'un (1993) söylemde kodlanan bir AÖ'nin benzer bir biçimde adıyla değil de bir AÖ'yle sürdürülmesinin YAH olarak kabul edilebileceği saptamasıyla uyum gösterir görünmektedir. Dolayısıyla örnek (1) ve (2)'de gözlemlenen durum, Mg'nin adillaştırılmasını öngören İlke 1'e ters düşmektedir. Yani, (Sn)'de sözü edilen bir varlığın (Sn+1)'de bir adıyla sürdürülmesi beklenirken, varlık bir AÖ'yle kodlanmaktadır. Ancak bu durum, Ariel (1990) tarafından farklı biçimde yorumlanmaktadır. Ariel'in bu durumu nasıl yorumladığını açıklamadan önce, erişilebilirlik belirtecilerini gösterdiği aşağıdaki ölçeği inceleyelim (Ariel 1990: 73):

Tam ad>uzun tanımlama>kısa tanımlama>soyadı>ad>uzaklık gösterme sıfatı (+AÖ)>yakınlık gösterme sıfatı (+AÖ)>vurgulu adillar+ el/kol/baş hareketi> vurgusuz adillar>klitik adillar>uyum belirtecisi>dönüşlüler> boş

Ariel'e (1990) göre yukarıdaki ölçekte de görüldüğü gibi, düşük erişilebilirlik belirtecilerinden biri olan AÖ'ne orta erişilebilirlik belirtecilerinden biriyle (örneğin yakınlık gösterme sıfatı + AÖ) gönderimde bulunulması, YAH olarak nitelendirilemez. Aksine bu durum, AÖ'nin daha yüksek erişilebilir bir gönderimsel ifadeyle sürdürülmesi açısından, okuyucunun çıkarımsal yükünü daha aza indirgemektedir. Böyle bir durumun sergilendiği bir başka örnek aşağıda verilmiştir:

- (26) 1. Anayasanın 24. maddesi her ne denli, "Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din kültür ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır." demiş olsa da

Mo: [Anayasanın 24. maddesi]

2. aynı madde, "Herkes vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Hiç kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz." açık hükümlerini de getirerek kendi içinde çelişki taşımaktadır.

Mg: [Anayasanın 24. maddesi]

Mo: [aynı madde] DEVAM

(METİN III)

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, sözce (1)'nin Mo'su olan AÖ'ne sözce (2)'de daha aza indirgenmiş bir gönderimsel ifadeyle gönderimde bulunulmakta; dolayısıyla da okuyucunun işleme yükü azalmaktadır.

Sosyal Bilimler metinlerinde *devam* geçişlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadelerin dağılımını inceledikten sonra, Fen Bilimleri metinlerinde bu dağılımı gösterelim:

Çizelge 11. Fen Bilimleri metinlerinde devam geçişlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadelerin dağılımı

	Biyoloji	Kimya	Fizik
Boş Artgönderim	8	12	17
TOPLAM	37 (% 23.87)		
Adıl	0	0	0
TOPLAM	0 (% 0)		
Tam AÖ'leri	26	42	50
TOPLAM	118 (% 76.12)		

Yukarıdaki Çizelge 11’de, Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen toplam 155 *devam* geçişinin (% 23.87)’sinin boş artgönderimle; buna karşın, (% 76.12)’sinin tam AÖ’leriyle sağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla Çizelge 11’de, Çizelge 10’da da görüldüğü gibi, düşük erişilebilirlik belirticileri olan tam AÖ’lerinin, *devam* geçişini kodlamada, yüksek erişilebilirlik belirticileri olan boş artgönderimlerden daha sık kullanıldığı saptanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, yüksek erişilebilirlik belirticilerinden biri olan, yani belirgin durumda olan öğeleri kodlamada kullanılması beklenen adılların Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen *devam* geçişlerini sağlamada (%0) oranında kullanıldığı, yani hiç kullanılmadığıdır. Bu durum, Mg’lerin adillaştırılmasını öngören İlke 1’e ters düşmektedir. Yukarıdaki Çizelge 11’i değerlendirdikten sonra, *devam* geçişlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadeleri çalışmamızın veri tabanının bir kısmını oluşturan Fen Bilimleri metinlerinden seçtiğimiz örnekler üzerinden açıklayalım:

- (27) 1. Isıtma işlemi su banyosunda 85°C’de 10 saat sürdü.
Mo: [Isıtma işlemi]
2. Bu koşullarda başarılı ısıtma işlemi, ortası delik lastik tıpa ile ağızları kapalı tüplerle yapıldı.
Mg: [Isıtma işlemi]
Mo: [Bu koşullarda başarılı ısıtma işlemi] DEVAM

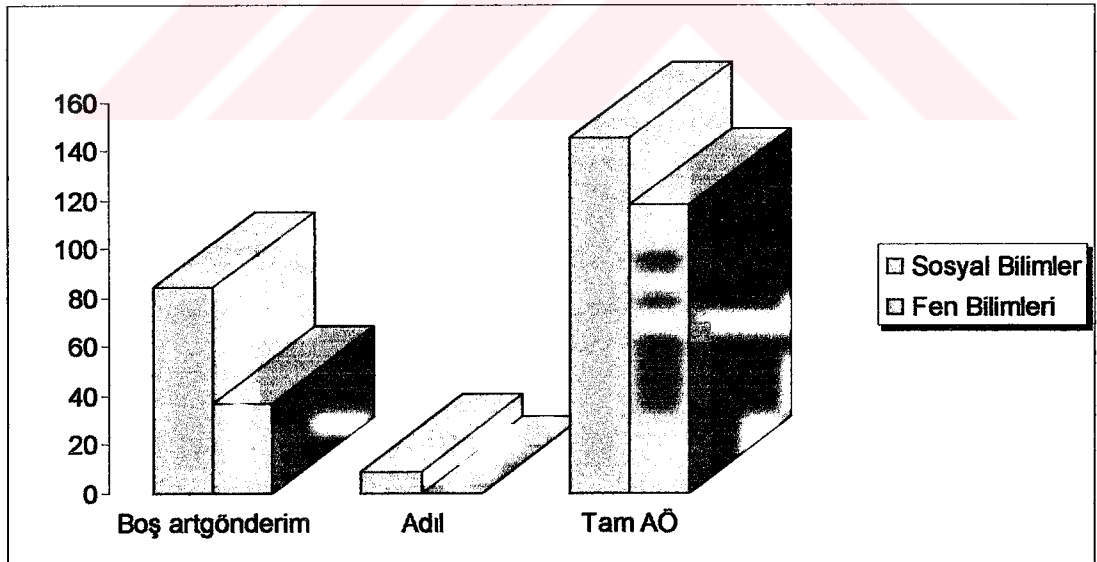
(METİN XIV)

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, sözcü (1)’de en belirgin öge olan ‘ısıtma işlemi’ AÖ, sözcü (2)’de aynı AÖ’yle sürdürülmektedir. Bu da, MK’nın öngördüğü İlke 1’e ters düşmekte; dolayısıyla da Gordon, Grosz ve Gilliom’un (1993) bu türden örnekleri YAH’yla açıklaması (Yinelenen Ad Hatası) işler görünmektedir. Bu durum, (Sn)’de gerçekleştirilen bir AÖ’nin (Sn+1)’de en düşük derecede erişilebilirlik belirticisi olan tam AÖ’yle sürdürülmesine bir örnek teşkil etmektedir. Yani, okuyucunun (Sn)’deki AÖ’ni daha önceden belirgin olan bir AÖ’ne (Sn-1)’e geri dönerek zihninde canlandırması gerekmemektedir. Bunun tersi bir durum, yukarıdaki örnek (25) ve (26)’da verilmiştir. Bu örneklerde, düşük erişilebilirlik belirticisi olan bir AÖ’ne (Sn)’de

orta derecede erişilebilirlik belirticisi olan bir AÖ'yle gönderimde bulunmaktadır. Bu durum da, bir önceki durum gibi, Ariel'in okuyucuların zihninde varlıkların kodlandıkları gönderimsel ifadelerle göre erişilebilir olarak sıralandıklarını ifade ettiği Erişilebilirlik Kuramı'yla açıklanabilir görünmektedir. Dolayısıyla, veri tabanımızı oluşturan tüm bilimsel metinlerde görülen bu eğilimi, bilişsel yaklaşımlarla açıklamakta yarar olduğunu düşünmekteyiz.

Yukarıda Fen Bilimleri metinlerinde *devam* geçişlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadelerin dağılımı öncelikle Çizelge 11 üzerinden gösterilmiş daha sonra veri tabanımızdan seçtiğimiz örneklerle bu ifadelerin seçiminin MK'nın öngördüğü İlke 1'le örtüşüp örtüşmediği tartışılmıştır. Bir sonraki aşamada, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadelerin dağılımı aşağıdaki Grafik 2 üzerinden tartışılarak, iki metin türünde sergilenen oranlar karşılaştırılacaktır.

Grafik 2. Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde devam geçişlerinde gözlemlenen gönderimsel ifadelerin dağılımı

Yukarıdaki Grafik 2'de de görüldüğü gibi, Sosyal Bilimler metinlerinde gözlemlenen boş artgönderim kullanımı, Fen Bilimleri metinlerine göre daha fazladır.

Ayrıca, her iki metin türünde adıl kullanımına baktığımızda, sonuç oldukça ilginçtir. Sosyal Bilimler metinlerinde (%3.75) oranında adıl kullanımı saptanırken; Fen Bilimleri metinlerinde hiç adıl kullanılmadığı görülmüştür. Bu durum, MK çerçevesinde değerlendirildiğinde bu kuramın savlarından biri olan İlke 1'e karşıt bir durum sergilemektedir. Her iki metin türünde gözlemlenen tam AÖ oranlarının boş artgönderim ve adıl kullanımlarına göre daha fazla olması, MK'nın öngördüğü İlke 1 (Adıl İlkesi) açısından beklenen bir sonuç değildir. Veri tabanımızı oluşturan metinlerin Mg'lerin adillerle sürdürülmesi gerektiğini öngören İlke 1'e ters düşen örüntüler sergilediği gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle, veri tabanımızda *devam* geçişleriyle kodlanan belirgin öğelerin yüksek erişilebilirlik belirticileri olan adillerle sürdürülmesi beklenirken; düşük erişilebilirlik belirticileri olan AÖ'leriyle kodlandığı saptanmıştır.

Özetle, gönderimsel bağdaşıklığı metin türü açısından değerlendirdiğimiz bu bölümde, elde ettiğimiz bulgular, Sosyal Bilimleri ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen *devam* geçişlerinde, tercih edilen gönderimsel ifadelerin MK'nın öngördüğü İlke 1'in aksine bir durum sergiledikleri tespit edilmiştir. Çalışmamızın veri tabanının, bilimsel metinlerin iki farklı alanını oluşturan Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerini kapsadığını göz önünde bulundurursak, bu iki alan için gönderimsel ifadelerin seçiminin farklılık gösterdiğini; ve *devam* geçişlerinde Ariel'e (1990) göre, düşük erişilebilirlik belirticileri olan AÖ'lerinin kullanımının fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun da, MK'nın bir sözcede en belirgin ögenin bir adilla kodlandığı belirlemesiyle uyum göstermediği saptanmıştır. Dolayısıyla, Ariel'in gönderimsel ifadelerin seçimine ilişkin daha bilişsel bir açıklama olarak kabul edebileceğimiz yukarıda sözü edilen saptamasıyla açıklanmasının uygun olduğunu düşünmekteyiz.

4.4. Gönderimsel Bağdaşıklık ve Bilimsel Metinlerde Gözlemlenen Geçiş Türlerinin Dağılımı

MK'nın (Merkezleme Kuramı) öngördüğü İlke 2, sözceler arasında saptanan geçiş türleriyle ilişkilidir. Dolayısıyla bu ilke, bağdaşıklık hakkında ileri sürülen bir sav olarak da görülebilir. Bunun nedeni bu ilkenin, Mg'yi (geriye-dönük merkez) en belirgin varlık olarak koruma amacıyla oluşturulmuş olmasıdır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 11). Walker, Joshi ve Prince (1998), İlke 2'yi aşağıdaki gibi sunmuşlardır:

İlke 2: *'Geçiş türleri sıralıdır. Devam geçişleri, İçermeye, içirme geçişleri yumuşak-dönüslere, yumuşak-dönüşler ise, tam dönüslere tercih edilir'.*

Yukarıdaki bilgilerden hareketle, bu bölümde veri tabanımızda yer alan Sosyal Bilimler metinlerinde işlenen geçiş türlerinin dağılımları incelenecektir. Bu dağılımların saptanabilmesi için, her metin için işlenen geçiş türü sayısının metinlerin toplam sözcü sayısına oranı, 'iki oran testi' kullanılarak hesaplanmıştır. Bu dağılımları vermeden önce, çalışmamızın temelini oluşturan Turan'ın (2002) çalışmasında yer almayan ancak bu çalışmada saptanan kimi geçiş türlerini açıklamamız gerekir. Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman (2000), bir SB'nün (söylem bölütü) ilk sözcü gibi Mg'siz bir sözcüye takip eden sözcüler için geçiş türleri önermişlerdir. Kameyama (1986), bu tür durumlar için *merkez kurma* adını verdiği dördüncü bir geçiş türünden söz etmektedir. Walker, Iida ve Cote (1994) ise, bu türden sözcülerin *merkez kurma* olarak işlenmesi yerine merkez süreklilikleri olarak ulamlaştırılması görüşünü ortaya atmışlar; ve bu görüşlerini, bir SB'nün Mg'ye sahip olsa bile, bunun ancak (Sn+1) (bir sonraki sözcü) işlendiğinde belirlenebileceği biçiminde açıklamışlardır (Walker, Iida ve Cote 1994'ten aktaran Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 12). Çalışmamızın 4.2.1 bölümünde sözünü ettiğimiz Kısıtlama 1'in zayıf versiyonuna göre, 'bir SB'nün ilk sözcü, bağdaşık bir söylemde

Mg'si olmayan tek sözcü'dür. Dolayısıyla da, bu çalışmada paragraf başlarıyla örtüşen SB'lerinin ilk sözcükleri, bu geçiş türlerinin söylem bağdaşıklığını etkilemediği görüşünden yola çıkılarak, ve Kameyama'nın belirlemesinden yararlanılarak *merkez kurma* biçiminde işlenmiştir. Bu geçiş türünü veri tabanımızdan seçtiğimiz bir örnekle açıklayalım:

- (28) 1. Bugün yeryüzünün birçok bölgesinde İsevi dini yayılmış durumdadır.
Mo: [İsevi dini]
2. Üçüncü göksel din ise, Hazreti Muhammed' in kurduğu İslam'dır.
Mg: [?]
Mo: [üçüncü göksel din] MK

(METİN I)

Yukarıdaki örnekte sözcük (1) 'İsevi dini' hakkındadır, dolayısıyla bu sözcükteki en belirgin öge 'İsevi dini'dir. Ancak sözcük (2)'den önce bir bölüt sınırı yer almaktadır, dolayısıyla da sözcük (2)'nin Mg'si yoktur ve bu sözcük, *merkez kurma* geçişiyle işlenmektedir.

Veri tabanımızı oluşturan sözcüklerde işlediğimiz bir başka geçiş türü ise, *sıfır geçişi*'dir. Bu geçiş türü, Mg'ye sahip bir sözcüğü takip eden sözcüğün Mg'siz olduğu durumlarda gözlemlenmiştir. Bu geçiş türünü veri tabanımızdan bir örnekle inceleyelim.

- (29) 1. Nedeni Arapça'yı ezberletmek.
Mg: [Kuran kursları]
Mo: [?]
2. Bunun daha ilginç yönü de, takke ve türban, takke papanın, türban da rahibelerin başlığı.
Mg: [?]
Mo: [takke ve türban] SIFIR

(METİN I)

Yukarıdaki örnekte sözce (1)'de Mg bulunmamaktadır. Bu sözcenin Mo'su, yani en belirgin ögesi yoktur. Dolayısıyla sözce (2)'ye baktığımızda, bu sözcüde konunun yani Mg'nin olmadığı görülmektedir. O halde, iki sözce arasında saptanan geçiş türü *sıfır* geçiş türü'dür.

Bunun yanı sıra, Mg'siz bir sözcüden sonra gelen başka bir Mg'siz sözcüenin görüldüğü durumlarda işlenen geçiş türü ise, *boş geçiş* olarak adlandırılmaktadır (Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman 2000: 12).

(30) 1. Bizde mi?

Mg: [?]

Mo: [?] MK

2. Bizde hâlâ Kuran kursları var.

Mg: [?]

Mo: [Kuran kursları] BOŞ

(METİN I)

Örnek (30)'da ise, durum farklıdır. Bir bölüt başı sözcüesi olan sözce (1)'de, Mg bulunmamaktadır. Bu sözcüeyi takip eden sözce (2)'de ise, sözce (1)'de herhangi bir belirgin ögeye rastlanmadığından, Mg yoktur. Dolayısıyla burada işlenen geçiş türü *boş geçiş* olarak tanımlanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise, veri tabanımızda işlemediğimiz bazı sözcüelerin Mo'ya (olası merkez) sahip olmamasıdır. Yani, bu sözcüelerde belirgin öge saptanamamış, dolayısıyla da, bu sözcüeler geçiş türü açısından işlenmemiştir. Buna ek olarak, metinlerde gözlemediğimiz *boş* ve *sıfır* geçiş türleri veri tabanımızda sayıca az olduğundan ve iki oran testi uygulandığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark sergilemediklerinden, ayrıca bu geçiş türlerinin yazarların biçimsel özelliklerinden kaynaklandığı düşünüldüğünden bu geçiş türleri yukarıda kısaca açıklanmıştır. Ancak çalışmanın geri kalan kısmında bu geçiş türlerine değinilmeyecektir. Bu çalışmanın veri tabanını oluşturan bilimsel metinlerde gözlemlenen geçiş türlerini belirledikten sonra, bir sonraki bölümde Sosyal Bilimler

metinlerinde çalışmamızın 4.3. bölümünde sözü edilen varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alınmadığında, sözceler arasında saptanan geçiş türlerinin dağılımı incelenecektir.

4.4.1. Sosyal Bilimler Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlenmediğinde Saptanan Geçiş Türleri

Bir önceki bölümde, Turan'ın (2002) çalışmasında göz önünde bulundurmadığı, ancak bizim veri tabanımızda gözlemlediğimiz geçiş türlerini örneklerle açıkladık. Bu bölümde ise, Sosyal Bilimler alanında incelemeye aldığımız metinlerin sözcce sayıları ve bu metinlerde saptanan bölüt sınırları aşağıdaki Çizelge 12 üzerinde gösterildikten sonra, bu metinlerde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlenmediğinde saptanan geçiş türleri incelenecektir.

Çizelge 12: Sosyal Bilimler metinlerinde işlenen sözcce sayıları ve bölüt sınırları

	Sözcce Sayısı	Bölüt sınırları
METİN I	39	5
METİN II	44	5
METİN III	44	11
METİN IV	62	4
METİN V	59	15
METİN VI	41	20
METİN VII	58	3
METİN VIII	102	25
METİN IX	109	11
Toplam	558	99

Yukarıdaki Çizelge 12'de veri tabanımızın bir bölümünü oluşturan Sosyal Bilimler metinlerinin sözcce sayıları ve bu metinlerde saptanan bölüt sınırları yer almaktadır. Bu belirlemelerden sonra, bu metinlerde söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alınmadığında gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımları, aşağıdaki Çizelge 13'te gösterilmektedir:

Çizelge 13. Sosyal Bilimler metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlenmediğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı

	DEVAM	İÇERME	YUMUŞAK DÖNÜŞ	TAM DÖNÜŞ	SIFIR	BOŞ	MK
METİN I	16	0	2	9	3	1	6
METİN II	7	0	1	26	0	1	6
METİN III	8	1	3	19	0	0	12
METİN IV	9	7	2	39	0	0	5
METİN V	12	2	1	28	0	0	16
METİN VI	11	3	0	6	0	0	21
METİN VII	9	2	8	35	0	0	4
METİN VIII	28	1	3	42	1	0	26
METİN IX	24	2	2	69	0	0	12
TOPLAM	126 (% 22.58)	18 (% 3.22)	23 (% 4.12)	270 (% 48.38)	4 (% 0.71)	2 (% 0.35)	108 (% 19.35)

Yukarıdaki Çizelge 13'te, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerini dikkate almadığımızda, sözceler arasında işlemlenen geçiş türlerinin oranları yer almaktadır. 558 sözceden oluşan Sosyal Bilimler metinlerinde 126 *devam*, 18 *içerme*, 23 *yumuşak dönüş* ve 270 *tam dönüş* gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, Sosyal Bilimler metinlerinde toplam 108 *merkez kurma* geçişi işlemlenmiştir. Dolayısıyla, bu çizelgeden elde ettiğimiz veriler, Sosyal Bilimler metinlerinde söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alınmadığında, *tam dönüşlerin devam* geçişlerine göre daha fazla olduğunu göstermektedir. *Merkez kurma* geçişleri sıklık açısından üçüncü sırada yer almaktadır. Elde edilen bir başka bulgu ise, *yumuşak dönüşlerin içerme* sayısından fazla oluşudur.

4.4.2. Sosyal Bilimler Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlemlendiğinde Saptanan Geçiş Türleri

Yukarıda Sosyal Bilimler metinlerinde söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alınmadığında saptanan geçiş türlerinin dağılımlarından söz

ettik. Bu bölümde ise, varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alındığında, sözcükler arasında işlenen geçiş türlerinin dağılımları aşağıdaki Çizelge 14 üzerinden incelenecektir.

Çizelge 14. Sosyal Bilimler metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlendiğinde gözlemlenen geçiş türleri dağılımı

	DEVAM	İÇERME	YUMUŞAK DÖNÜŞ	TAM DÖNÜŞ	SIFIR	BOŞ	MK
METİN I	18	1	3	5	3	1	6
METİN II	15	0	2	18	0	1	6
METİN III	19	5	3	5	0	0	12
METİN IV	26	8	2	21	0	0	5
METİN V	25	3	1	14	0	0	16
METİN VI	13	3	0	4	0	0	21
METİN VII	22	3	11	18	0	0	4
METİN VIII	50	1	5	18	1	0	26
METİN IX	52	3	5	37	0	0	12
TOPLAM	240 (% 43.01)	27 (% 4.83)	33 (% 5.73)	140 (% 25.08)	4 (% 0.71)	2 (% 0.35)	108 (% 19.35)

Yukarıda Çizelge 14'te yer alan oranlar şöyledir: Sosyal Bilimler metinlerini oluşturan toplam 558 sözcenin 240'ını *devam* geçişi, 27'sini *içerme*, 33'ünü *yumuşak dönüş* oluşturmaktadır. Metinlerde gözlemlenen *tam dönüş* sayısı ise, (% 25.08)'lik oranla 140'dır. *Merkez kurma* geçişi 558 sözcenin 108'ini, yani (% 19.35)'ini oluşturmaktadır. Ancak bu türden geçişlerin Mg içermemelerinin, daha önce de sözü edildiği gibi, MK'nın öngördüğü Kısıtlama 1'in zayıf versiyonuna göre, metnin bağdaşıklığını etkilemediği düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında, Sosyal Bilimler metinlerinde gözlemlenen *devam* geçiş türünün (% 43.01) oranla (% 25.08) oranında saptanan *tam-dönüşe* göre sayılarının arttığını söyleyebiliriz. Elde edilen bulgular doğrultusunda, *yumuşak dönüş* ve *içerme* geçiş türlerinin de, istatistiksel olarak metinlerin bağdaşıklığını etkilediklerinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Görüldüğü gibi, Çizelge 13'te verilen oranların aksine, Çizelge 14'te, (% 43.01)

oranında gözlemlenen *devam* geçişleri, (%25.08) oranıyla *tam dönüşlere* göre daha fazladır. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise, Çizelge 13'te 126 *devam* geçişi saptanmasına karşın, bu sayının Çizelge 14'te 240'a çıkmasıdır. Buna ek olarak, Çizelge 7'de 270 *tam dönüş* işlemlenirken, bu sayı 140'a düşmüştür. Çizelge 13'te 27 *içerme* yer alırken; bu sayı Çizelge 14'te 18'e düşmüştür. Benzer olarak, saptanan *yumuşak dönüşlerin* sayısı Çizelge 13'te 33 iken; Çizelge 14'te bu sayı 23'tür.

Sonuç olarak, Sosyal Bilimler metinlerinde *devam* geçişinin *tam dönüşe* göre daha sık gözlemlendiğini ifade edebiliriz. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Sosyal Bilimler metinlerini oluştururken yazarlar, yerel düzlemde T-konusunu (tümce konusu) sürdürmeyi tercih etmektedirler. Çalışmamızın 4.3.1. bölümünde metinlerde saptanan *devam* geçişlerinin yüksek erişilebilirlik belirticileri olan adıllar yerine, düşük erişilebilirlik belirticileri olan tam AÖ'leriyle sağlandığına işaret etmiştik. Bunun yanı sıra, *merkez kurma* geçişlerinin *devam* ve *tam dönüşlerden* sonra en çok gözlemlenen geçiş türü olduğu göz önünde bulundurulursa, bu geçişlerin yeni bir S-konusunu (söylem konusu) başlattığı ifade edilebilir. Ancak, MK'nın öngördüğü Kısıtlama 1'in zayıf versiyonuna göre, bölüt başlarında yer alan Mg'siz sözceler, metinlerin bağdaşıklığını etkilememekte; dolayısıyla da bu sözceler, Sosyal Bilimler metinlerinde saptanan *devam* geçişlerinin fazlalığı nedeniyle, metinlerin sergiledikleri bağdaşık beklentilerimize karşı örnekler olarak kabul edilmemektedirler.

Özetle, Sosyal Bilimler metinlerinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri göz önünde bulundurulduğunda ve bulundurulmadığında, değişmiştir. Söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri göz önünde bulundurulduğunda, varlıklar arasında kurulan *iyelik*, *altküme*, *üye* gibi anlamsal ilişkilerle başlatılan konunun devamı sağlanmaktadır. Yani, önceden sözü edilmiş bir göndergeye anlamsal açıdan ilişkili olan farklı bir AÖ kullanılarak yeniden gönderimde bulunma, o göndergenin söylem içinde devamını sağlamaktadır. Dolayısıyla da, söylem varlıklarının *iyelik*, *altküme*, *üye* anlamsal ilişkileriyle dolaylı biçimde

gerçekleştirilmelerinin işlenecek olan *devam* geçişini artırdığını gözlemlediğimiz bu çalışmada, varlıkların dolaylı gerçekleştirmelerini değerlendirdiğimizde 240 *devam* geçişi elde ederken; değerlendirmede 126 *devam* elde ettik. O halde, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerini göz önünde bulundurmanın incelediğimiz metinlerin bağdaşıklığını saptama konusunda, metinlerin bağdaşıklık sergileme beklentilerimizi daha iyi betimleme gücüne eriştiğini ifade edebiliriz.

Bir sonraki bölümde, veri tabanımızın geri kalanını oluşturan Fen Bilimleri metinleri için, bu bölümde gerçekleştirilen aşamalar uygulanacak ve ortaya çıkan sonuçlar çizelgelerle sunulup tartışılacaktır.

4.4.3. Fen Bilimleri Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlenmediğinde Saptanan Geçiş Türleri

Çalışmamızın veri tabanının bir bölümünü oluşturan Fen Bilimleri metinlerinde aşağıda gösterildiği gibi, toplam 608 sözcük ve 64 bölüt sınırı bulunmaktadır.

Çizelge 15: Fen Bilimleri metinlerinde işlenen sözcük sayıları ve bölüt sınırları

	Sözcük Sayısı	Bölüt sınırları
METİN X	69	16
METİN XI	50	8
METİN XII	44	11
METİN XIII	50	4
METİN XIV	79	2
METİN XV	70	4
METİN XVI	55	6
METİN XVII	81	6
METİN XVIII	110	7
Toplam	608	64

Aşağıda Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı yer almaktadır. Buna göre, Fen Bilimleri metinlerini oluşturan toplam 608 sözcenin 67'si *devam*, 38'i *içerme*, 39'u *yumuşak dönüş* ve 383'ü *tam dönüş*'tür. *Merkez kurma* geçişi ise, 73 tane olup, toplamın (%12)'sini oluşturmaktadır.

Çizelge 16. Fen Bilimleri metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlenmediğinde gözlemlenen geçiş türleri dağılımı

	DEVAM	İÇERME	YUMUŞAK DÖNÜŞ	TAM-DÖNÜŞ	SIFIR	BOŞ	MK
METİN X	6	2	2	42	0	0	17
METİN XI	3	1	4	33	0	0	9
METİN XII	3	4	2	23	0	0	12
METİN XIII	4	4	2	34	0	0	5
METİN XIV	12	4	3	57	0	0	3
METİN XV	7	12	2	44	0	0	5
METİN XVI	5	5	4	31	1	0	7
METİN XVII	13	4	6	49	2	0	7
METİN XVIII	14	2	14	70	1	0	8
TOPLAM	67 (% 11.01)	38 (% 6.25)	39 (% 6.41)	383 (% 62.99)	4 (% 0.65)	0 (%0)	73 (% 12)

Yukarıdaki Çizelge 16'da, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alınmadığında, geçiş türlerinin nasıl bir dağılım sergilediği verilmiştir. Bir sonraki bölümde ise, bu gerçekleştirilmeler dikkate alındığında sergilenen dağılımlardan söz edilecektir.

4.4.4. Fen Bilimleri Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlemlendiğinde Saptanan Geçiş Türleri

Bir önceki bölümde Çizelge 16'da verilen oranları, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alındığında saptanan oranlarla karşılaştırdığımızda, sonuçlar değişmektedir. Ancak bu karşılaştırmayı yapmadan önce, Fen Bilimleri metinlerinde

söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alındığında saptanan oranları inceleyelim.

Çizelge 17. Fen Bilimleri metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlendiğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı

	DEVAM	İÇERME	YUMUŞAK DÖNÜŞ	TAM DÖNÜŞ	SIFIR	BOŞ	MK
METİN X	10	2	4	36	0	0	17
METİN XI	9	2	6	24	0	0	9
METİN XII	15	6	2	9	0	0	12
METİN XIII	14	6	5	19	0	0	5
METİN XIV	23	11	7	35	0	0	3
METİN XV	17	16	7	25	0	0	5
METİN XVI	12	7	6	20	1	0	7
METİN XVII	23	5	15	29	2	0	7
METİN XVIII	32	6	20	42	1	0	8
TOPLAM	155 (% 25.49)	61 (% 10.03)	72 (% 11.84)	239 (% 39.3)	4 (% 0.65)	0 (%0)	73 (% 12)

Çizelge 17’de görüldüğü gibi, 4.4.3. bölümünde verilen Çizelge 16’da saptanan 67 devam geçişi 155’e çıkmış; buna karşın Çizelge 16’da saptanan 383 tam dönüş 239’a düşmüştür. Ayrıca, Çizelge 16’da gözlemlenen 38 içerme 61; 39 yumuşak dönüş ise, 72 olarak bulunmuştur. Bu verilerden yola çıkarak, Fen Bilimleri metinlerinde söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alınmadığında, 383 olarak saptanan tam dönüşlerin sayısının 239’a düştüğü; yani, metinlerde gözlemlenen tam dönüşlerin sayısının azaldığı gözlemlenmiştir. Buna karşın, metinlerde gözlemlenen 67 devam geçişi 155’e çıkmış; dolayısıyla da sergilenen devam geçişinin artmasının, metinlerin sergiledikleri bağdaşıklık örüntülerini saptama konusunda bağdaşıklık sergileme beklentilerimizi daha iyi betimleme gücüne eriştiğini söyleyebiliriz. Benzer olarak, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerini dikkate aldığımızda işlemlediğimiz içerme ve yumuşak dönüşlerin sayısı, Çizelge 17’de artmıştır. Bu durumu şöyle

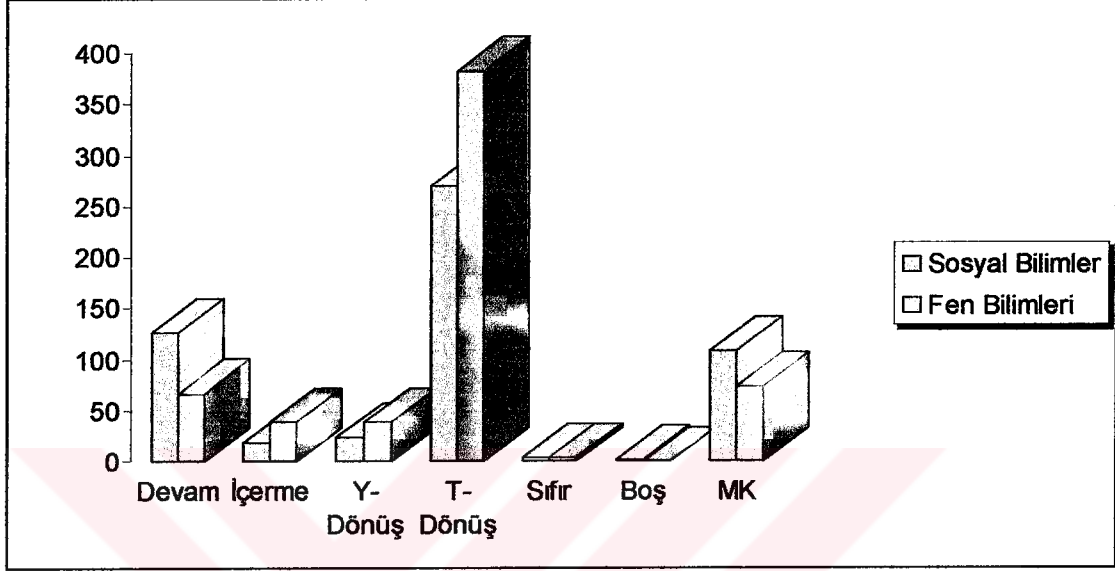
açıklayabiliriz: T-konusunun (tümce konusu) bir biçimde korunduğu bu türden geçişlerin artmasını, varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alınarak yapılan bir çözümlemenin, metinlerin sergiledikleri bağdaşıklık örüntülerini saptama konusunda metinlerin bağdaşıklık sergileme beklentilerimizi daha iyi betimleme gücüne eriştiği biçiminde yorumlayabiliriz.

Görüldüğü gibi, Fen Bilimleri alanında *tam dönüşler* (% 39.3), *devamlara* (% 25.49) göre daha fazladır. Bunun yanı sıra, bu metinlerde gözlemlenen *içerme* (% 10.03) ve *yumuşak dönüş* (% 11.84) geçişleri birbirlerine yakın oranlar sergilemektedirler. Elde ettiğimiz bu bulgular, Fen Bilimleri metinlerinde saptanan *tam dönüşlerin* diğer geçiş türlerine göre sayıca fazla olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla MK'nın öngördüğü İlke 2'de tercih edilen sıralamaya ters bir durum söz konusudur. O halde, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerinin metinlerin sergiledikleri bağdaşıklık konusunda metinlere ilişkin bağdaşıklık beklentilerimizi daha iyi betimleme gücüne eriştiğine işaret ettiğini söyleyebiliriz.

4.4.5. Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlenmediğinde Gözlemlenen Geçiş Türlerinin Karşılaştırılması

Bu bölümde çalışmamızın veri tabanını oluşturan Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri işlenmediğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımları, aşağıdaki Grafik 3 üzerinden karşılaştırılarak incelenecektir.

Grafik 3. Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlenmediğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı

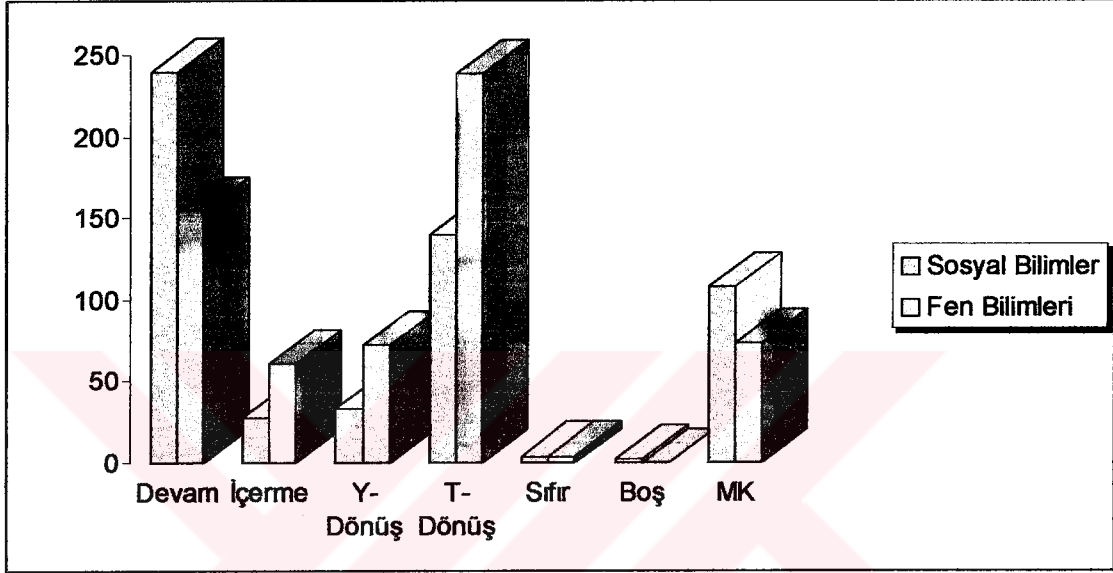
Yukarıdaki Grafik 3'te görüldüğü gibi, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alınmadığında, iki oran testi uygulandığında istatistiksel olarak Sosyal Bilimler metinlerinde *devam* geçişinin Fen Bilimler metinlerine göre fazla olduğu; buna karşın *içerme* ve *yumuşak dönüş* geçiş türlerinin Fen Bilimleri metinlerinde daha sık gözlemlendiği saptanmıştır. Ayrıca, *tam dönüşlerin* de Fen Bilimleri metinlerinde daha fazla görüldüğünü ifade edebiliriz. Son olarak, *merkez kurma* geçişlerinin Sosyal Bilimler metinlerinde, Fen Bilimleri metinlerine göre daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

4.4.6. Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Metinlerinde Varlıkların Dolaylı Gerçekleştirilmeleri İşlemlendiğinde Gözlemlenen Geçiş Türlerinin Karşılaştırılması

Bu bölümde, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlendiğinde saptanan geçiş türlerinin Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerine göre dağılımı

incelenecektir. Bunun için öncelikle aşağıdaki Grafik 4'ü inceleyelim.

Grafik 4: Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri işlemlendiğinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımı

Yukarıdaki Grafik 4'ü incelediğimizde, Sosyal Bilimler metinlerinde gözlemlenen *devam* geçişlerinin Fen Bilimler metinlerine göre daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, iki oran testi uygulandığında istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bunu bir başka biçimde ifade edecek olursak, Fen Bilimleri metinlerinde 155 *devam* geçişi saptanmış; buna karşın Sosyal Bilimler metinlerinde bu sayı 241'e çıkmıştır. *İçerme* ve *yumuşak-dönüş* geçişleri ise, Fen Bilimleri metinlerinde Sosyal Bilimler metinlerine göre daha sık gözlemlenmiştir. *Tam dönüş* geçişleri, istatistiksel olarak Fen Bilimleri metinlerinde, Sosyal Bilimler metinlerine göre daha fazladır. Son olarak, *merkez kurma* geçişlerinin Sosyal Bilimler metinlerinde, Fen Bilimleri metinlerine göre daha fazla olduğu saptanmıştır. Görüldüğü gibi, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri arasında yapılan karşılaştırma sonucu elde ettiğimiz bulgular, Sosyal Bilimler metinlerinde Fen Bilimleri metinlerine göre *devam* geçişlerinin fazla olduğu yönündedir. Yukarıda sözü edilen geçiş türlerini veri tabanımızdan elde ettiğimiz örnekler yardımıyla

inceleyelim:

- (31) 1. Ortadokslar, Protestanlar, Anglikanlar, vb. Ortodokslar, Yunan ve Rus ulusalcılığını, Protestanlar, Alman ve Fransız ulusalcılığını, Anglikanlar ise İngiliz ulusalcılığını geliştirmişler
Mo: [Ortodokslar Protestanlar, Anglikanlar]
2. ve bu devletlere hizmet etmişlerdir.
Mg: [Ortodokslar Protestanlar, Anglikanlar]
Mo: [Ø_i] DEVAM

(METİN I)

Yukarıdaki örnekte, sözcü (1)'in en belirgin ögesi sözcü (2)'de de sürdürülmekte ve bu sözcenin de Mo'su olarak işlemlenmektedir. Dolayısıyla iki sözcü arasında saptanan geçiş türü *devam*'dır.

Aşağıdaki örnekte ise, sözcü (1)'in Mo'su olan AÖ, tamamen kapatılmış ve yeni bir T-konusu söyleme katılmıştır. Dolayısıyla, iki sözcü arasında işlemlenen geçiş türü *tam dönüş* olarak saptanmıştır.

- (32) 1. Fiziğin bir dalı olan mekanik, zaman içinde ilginç bir değişim/dönüşüm sürecinden geçmiştir.
Mo: [fiziğin bir dalı olan mekanik]
2. İlkçağ filozofu Aristoteles hareketi, doğrudan doğruya cismin özünü ilgilendiren bir süreç olarak görmüştür.
Mg: [fiziğin bir dalı olan mekanik]
Mo: [İlkçağ filozofu Aristoteles] TAM-DÖNÜŞ

(METİN VII)

- (33) 1. Bu kısımda, bir iyon kanalının aktivasyon ve inaktivasyon kapıları için denge (equilibrium) değerlerine göre yeni kinetik denklemleri, *Onsager* [14] tarafından türetilen Onsager Resiprosite Teoremi (ORT) bağlamında türetilmektedir.
Mo: [yeni kinetik denklemleri]

2. ORT çok sayıda taşıma ve tersinmez işlemlere başarılı bir şekilde uygulanmıştır .

Mg: [yeni kinetik denklemleri]

Mo: [ORT] YUMUŞAK DÖNÜŞ

(METİN XVI)

Yukarıdaki örnekte, sözcü (1)'in Mi-listesinde gerçekleştirilen (ORT) AÖ, sözcü (2)'de özne konumuna taşınmıştır. Dolayısıyla iki sözcü arasında *yumuşak dönüş* geçiş türü işlemlenmiştir.

Son olarak aşağıdaki örnekte sözcü (1)'in en belirgin ögesi olan 'boyanabilirlik' AÖ sözcü (2)'nin Mi-listesinde içerilmekte ancak, bu sözcenin en belirgin ögesi olarak kodlanmamaktadır. Dolayısıyla iki sözcü arasında işlemlenen geçiş türü *içerme*'dir.

- (34) 1. Şekilden görülebileceği gibi akrilamit aşılama miktarına bağlı olarak yaklaşık % 22 aşılama kadar boyanabilirlik artmakta,

Mo: [boyanabilirlik]

2. daha yüksek aşılama verimlerinde ise boyanabilirlikte önemli bir düşüş meydana gelmektedir.

Mg: [boyanabilirlik]

Mo: [önemli bir düşüş] İÇERME

(METİN XV)

Sonuç olarak, bu bölümde Sosyal ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımları, karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve elde edilen bulgular doğrultusunda, çalışmanın Sosyal Bilimler metinlerinde Fen Bilimleri metinlerine göre, *devam* geçişlerine sıkça rastlandığı gözlemlenmiştir. Bu saptamamız doğrultusunda, incelediğimiz metinlerde varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alındığında, metinlerin sergiledikleri bağdaşıklık beklentilerimizi daha iyi betimledikleri görüşümüz desteklenmiş görünmektedir. MK'nın öngördüğü İlke 2'ye göre, Fen Bilimleri metinlerinin daha az bağdaşıklık sergileyen metinler olduğu yorumuna gitmenin gerçekçi bir değerlendirme olmayacağı görüşünü benimsemekteyiz. Aksine, bu durumu kuramın öngördüğü İlke 2'ye göre yeniden yorumlayacak olursak, Fen Bilimleri

metinlerinin Sosyal Bilimler metinlerine göre daha fazla söylem varlığı hakkında söz etme gibi bir eğilim sergiledikleri düşünülebilir. Yani, Fen Bilimleri metinleri bir söylem varlığı hakkında uzun süre söz etmeyi sürdürmemekte; aksine söylem varlıklarını söyleme *geçici* olarak katıp, daha sonra sona erdirme eğilimi gösterdikleri söylenebilir. Buna karşın, Sosyal Bilimler metinlerinde gözlemlenen *devam* geçişlerinin sıklığı, bu alanda oluşturulan metinlerin daha az söylem varlığı hakkında söz etme eğiliminde olup, bu metinlerin söyleme kattıkları bir söylem varlığı hakkında daha uzun süre söz ettikleri biçiminde yorumlanabilir. Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen bu durumların alana özgü olduğu düşünülebilir.

Özetle, çalışmamızın 4.2.1.1. bölümünde öncelikle, tümleş yantümcelerinin söylemin belirginliğine katkısı Kameyama'nın (1998) içe yerleşik yapılara ilişkin saptaması çerçevesinde tartışılmıştır. Söylem içerisinde aynı anda dikkat durumuna taşınan birden fazla AÖ'nin bir arada paketlenmesi için bir araç olarak kabul ettiğimiz tümleş yantümcelerinin özne konumunda yer aldıklarında, birden fazla Mg'li sözceler oluşturduklarını; dolayısıyla da birden fazla AÖ'ni *geçici* olarak konulaştırma işlevi yüklenebileceklerini saptadık. Bu saptamamız doğrultusunda, bu türden yapıların MK'nın öngördüğü Kısıtlama 1'e ters düşen durumlar sergilediklerini belirledik.

4.2.1.2. ve 4.2.1.3. bölümlerde ise, Türkçede yerlik işlevi gören AÖ'nin ve birinci kişi adını taşıyan sözcelerde Mi-sıralamasının çizgisel sunuma göre belirlenmesinin sözceler arasında saptanan *devam* geçiş türünü arttırdığı düşünülmüş ve veri tabanımızdan bu görüşümüzü destekleyen örnekler sunulmuştur.

Çalışmamızın anahtar kavramlarından biri olan gönderimsel bağdaşıklıkla köprü gönderiminin ilişkisini incelemeye çalıştığımız 4.3. bölümde, (Sn)'de (şimdiki sözcce) söylem varlıklarının eşgönderimsel olarak *yineleme* ilişkisi kurmanın dışında, *üye*, *altküme* ve *iyelik* anlamsal ilişkileri aracılığıyla (Sn-1)' e (bir önceki sözcce) bağlanabildiklerini veri tabanımızdan seçtiğimiz örnekler yardımıyla saptadık. Buna ek olarak, bu türden anlamsal ilişkiler yoluyla aralarında köprü gönderimi kurulan

sözcelerin metinlerde işlemlenen *devam* geçişlerini arttırdığını gözlemledik.

Söylem varlıklarının sergiledikleri gönderimsel bağdaşıklığı metin türü açısından değerlendirdiğimiz 4.3.1. bölümünde elde ettiğimiz bulgular, Sosyal Bilimleri ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen *devam* geçişlerinde, tercih edilen gönderimsel ifadelerin Ariel'in gönderimsel ifadelerin seçimine ilişkin bilişsel bir kuram olarak ortaya koyduğu Erişilebilirlik Kuramı'nın kimi savlarıyla açıklanabildiğine işaret etmektedir. Çalışmamızın veri tabanının, bilimsel metinlerin iki farklı alanını oluşturan Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerini kapsadığını göz önünde bulundurursak, bu iki alan için gönderimsel ifadelerin seçiminin farklılık gösterdiğini; ve *devam* geçişlerinde Ariel'e göre düşük erişilebilirlik belirtecileri olan AÖ'lerinin kullanımının fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumun da, MK'nın öngördüğü İlke 1'e yani, 'bir sözcüde Mg'nin bir adıyla kodlanması gerektiği' saptamasına ters düştüğünü gösterdik.

Son olarak çalışmamızın 4.4. bölümünde öncelikle Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde gözlemlenen geçiş türlerinin dağılımını söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerini dikkate almadan inceledik. Böyle bir durumda Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde ilk sırada *tam dönüşlerin* yer aldığını saptadık. Bu saptamamız doğrultusunda, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinleri, varlıkların dolaylı gerçekleştirilmeleri dikkate alınmadığında, bağdaşık olmayan örüntüler sergiler gibi görünmektedir. Bu durumun da, MK'nın geçiş sıralamalarına ilişkin öngördüğü İlke 2'ye ters düştüğünü saptadık. Ancak böyle bir saptamanın doğru olmayacağı kanısından hareketle, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerini dikkate alarak çözümlerimizi gerçekleştirdiğimiz ikinci aşamada, Sosyal Bilimler metinlerinde *devam* geçişinin diğer geçiş türlerine oranla daha sık gözlemlendiğini saptadık. Fen Bilimleri metinlerinde ise, ilk sırada *tam dönüşler* yer alırken, ikinci sırada *devam* geçişlerinin işlemlendiğini gözlemledik. Elde ettiğimiz bu bulgulardan hareketle, söylem varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerinin, okuyucunun metinlerin sergiledikleri bağdaşıklığa ilişkin daha iyi betimleme gücü sağladıklarını ifade edebiliriz.

NOTLAR

1. Ariel'in ortaya koyduğu bu kuram, çalışmamızın 2.5. bölümünde ayrıntılarıyla açıklanmıştır.
2. MK'nın belirlemelerinden İlke 2'ye göre, *devam geçişi*, *içermeye*, *içerme yumuşak dönüş*'e ve *yumuşak dönüş tam dönüş*'e tercih edilir.

SONUÇ

Son yıllarda söylem bağdaşıklığına ilişkin yapılan çalışmalar, bir söylemin devamlılığını sağlamak için gönderimsel ifadeler arasından adil kullanımının tercih edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, söylem içerisinde tercih edilen gönderimsel ifadelerin dağılımını ortaya çıkarmak amacıyla pek çok farklı kuram öne sürülmüştür. Çalışmamızın kuramsal çerçevesini oluşturan MK'nın (Merkezleme Kuramı), bağdaşıklıkla gönderimsel ifadelerin seçimi arasındaki etkileşimi dikkate alarak söylem bağdaşıklığını yerel düzlemde çözümleyen bir kuram olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu bağlamda, yerel düzlemde okuyucunun dikkat odağında kalmayı başaran söylem varlığının izini süren bir model olarak geliştirilen MK, yazarın (S_n)'de (şimdiki sözce) iletmek istediği bilgiyi odakta tutmak ve bu bilgiyi okuyucunun en kısa sürede algılayıp işleyebilmesi için (S_{n+1})'de (bir sonraki sözce) adil kullanımının tercih edildiğini ileri sürmektedir.

Bu çalışmada, Türkçe bilimsel metinlerde *gönderimsel ifadelerin seçiminin metin türünden etkilenip etkilenmediği* sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede MK'nın öngördüğü ilke ve kısıtlamalar temel alınmış ve veri tabanının çözümlenmesi bu doğrultuda yapılmıştır.

9 Sosyal Bilimler (edebiyat, psikoloji ve sosyoloji) ve 9 Fen Bilimleri (biyoloji, kimya ve fizik) metninden oluşan veri tabanındaki metinlerde Söylem Bölütleme Yöntemi kullanılarak gönderimsel ifadelerin ne türden dağılımlar sergilediği belirlenmiş ve bu dağılımların aşağıda yer alan ilke ve kısıtlamalarla örtüşüp örtüşmediği saptanmıştır. Çözümlemeler sonucunda elde edilen bulgular, aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Kısıtlama 1: *'Bir SB'nün (söylem bölütü) ilk sözcesi hariç, bölütte yer alan tüm sözceler sadece bir Mg'ye sahiptir'.*

1. Bulgularımız ana tümcede söyleme katılan ileriye dönük merkezlerin daha büyük bir olasılıkla bir sonraki sözcede yer aldığını doğrulamakla birlikte, Türkçe bilimsel metinlerde tümleç yantümcelerinin birden fazla AÖ'ni dikkat odağına taşıdıkları ve dolayısıyla konu sürekliliğini sağlama açısından işlevsel olduklarını göstermektedir. Bu bulgu, Kameyama'nın (1998) içe yerleşik tümcelerin geçici güncelleme sağlayıp daha sonra sona erdirildikleri saptamasıyla da örtüşmektedir. Bu nedenle, veri tabanımızda yer alan bu türden yapıların sergilendiği sözceler birden fazla Mg'li sözceler olarak işlemlenmiştir. Bu durum ise, 'her sözcenin kesinlikle tek Mg içerdiğinin' öngörüldüğü Kısıtlama 1'in yeniden gözden geçirilmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır.

İlke 1: *'Eğer (Sn)'nin (şimdiki sözce) Mg'si (geriye dönük merkez), (Sn-1)'in, (bir önceki sözce) Mg'siyle aynıysa, adil kullanılmalıdır'.*

(Grosz, Joshi ve Weinstein 1983)

İlke 1: *'Mg adillaştırılmalıdır'.*

(Gordon, Grosz ve Gilliom 1993)

2. MK'nın Mg'nin adillaştırılması gerektiğini öngördüğü İlke 1'in aksine bulgularımız, konu sürekliliğinin sağlandığı *devam* geçişlerinde Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri metinlerinde adil kullanımı yerine tam AÖ kullanımı tercih edildiğini göstermiştir (Bkz. Grafik 2). Alan yazınında bu durumun, YAH (Yinelenen Ad Hatası) olarak bilinen ve okuyucunun konuyu geç algılamasına neden olan istenmeyen bilişsel bir süreci tetiklediği ileri sürülmektedir (Ariel 2001: 62). Bilişsel süreçleri yavaşlatan bu durumun Türkçe bilimsel metinlere özgü bir durum olarak karşımıza çıkması, çalışmamızın en dikkat çekici saptaması olmuştur. Ancak biz, bu durumun bir anomali değil, önemli ölçüde bilgi aktarmayla

ilgili bir işlevinin olabileceği görüşündeyiz. Bize göre bu durum, Ariel'in gönderimsel ifadeleri okuyucunun zihinsel tasarımındaki erişilebilirlik derecelerine göre sınıflandırdığı Erişilebilirlik Kuramı çerçevesinde şöyle açıklanabilmektedir: Şimdiki sözcüde gerçekleştirilen düşük erişilebilirlik belirticisi olan tam AÖ'ne, bir sonraki sözcüde orta erişilebilirlik belirticisi olan indirgenmiş bir gönderimsel ifadeyle gönderimde bulunulmasının, okuyucunun çıkarımsal yükünü azaltmak yönünde bir işlev gördüğü söylenebilir. İndirgenmiş AÖ'leri, adılara göre daha düşük erişilebilirlik durumu sergilemekle birlikte, erişilebilirlik hiyerarşisinin tepesinde yer alan tam adlar'a göre de daha yüksek erişilebilirlik durumuna işaret etmektedirler. Dolayısıyla, okuyucunun çıkarımsal yükünü tam adlar kadar zorlamamaktadırlar (Ariel 2001: 62). Ancak veri tabanımızda tersi örneklere de rastlanmaktadır. Başka bir deyişle, bir sonraki sözcüde odakta kalmayı sürdüren ve daha yüksek erişilebilirlik gösteren bir ifadeyle karşılanması beklenen AÖ'nin, hiyerarşide düşük erişilebilirlik gösteren ifadelerle işaretlenmesinin metin türünün işleviyle ilişkisinin ileriki çalışmalarda açıklanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kısıtlama 2: *(Sn)'nin Mi-listesinde yer alan tüm birimler (Sn)'de gerçekleştirilmelidirler.*

3. Söylem varlıklarının sözcelerde gerçekleştirilme biçimleri konusunda benimsenen anlambilimsel yaklaşım, metinlerin bağdaşıklığını saptama konusunda farklı sonuçlar vermektedir. Söylem varlıklarının dolaysız gerçekleştirilmelerinin yanında, dolaylı gerçekleştirilmeleri de dikkate alındığında, veri tabanımızı oluşturan bilimsel metinlerde işlenen *devam* geçişinin arttığı saptanmıştır (Bkz. Grafik 3 ve 4). Bu durum, Merkezleme Kuramı çerçevesinde yapılan çözümlenelerde söylem

varlıklarının dolaylı gerçekleştirilmelerinin metinlerin sergiledikleri bağdaşıklık ilişkilerini daha iyi betimlediği biçiminde yorumlanmıştır.

İlke 2: ‘Geçiş durumları sıralıdır. *Devam* geçişi *içermeye*, *içerme yumuşak dönüşe*, *yumuşak dönüş* ise, *tam dönüşe* tercih edilir’.

4. Fen Bilimleri metinlerinde, Sosyal Bilimler metinlerine göre saptanan *tam dönüş* sayısı daha fazladır (Bkz Grafik 3 ve 4). Dolayısıyla metin bağdaşıklığının betimlenmesi açısından MK'nın öngördüğü geçiş sırlama ilkesine (İlke 2) ters düşen bir durum saptanmıştır. veri tabanımızda saptanan bu durumun, Merkezleme Kuramı'nın öngördüğü ilkelere göre, Fen Bilimleri metinlerinin Sosyal Bilimler metinlerine göre daha az bağdaşık olduğu biçiminde yorumlanması gerekmektedir. Ancak, bilimsel metinlerin hem küresel hem de yerel düzlemde birbirleriyle bağdaşık bilgiler düzenlemek durumunda olduğunu belirten Yağcıoğlu (2002a) çalışmasından hareketle, bu yorumun alanında kabul görmüş dergilerde yayınlanmış olan bu makaleler için çok da geçerli olmayacağı düşünülmelidir. Bu durum, Fen Bilimleri metinlerinin daha fazla söylem konusunu söyleme kattıkları ve bunlardan kısa süreli olarak söz ettikleri göz önünde bulundurularak, Turan'ın (2002) da belirttiği gibi, Fen Bilimleri metinlerinde daha fazla yeni söylem konusu açılmasının alana özgü olabileceği şeklinde açıklanabilir. Buna karşın, daha az söylem konusunu söyleme katan ve bu varlıklardan söz etmeyi daha uzun süre sürdüren Sosyal Bilimler metinlerinin daha yüksek oranda *devam* geçişi sergilemelerinin de alana özgü bir durum olabileceği belirtilebilir.

Çalışmada elde edilen bu bulgular, Turan'ın (2002) Türkçe Bilimsel Metinlerde tümce konusunu metin türü bağlamında Merkezleme Kuramı çerçevesinde açıklamaya çalıştığı çalışmadan elde edilen bulgularla karşılaştırılmış ve bu iki çalışma sonucunda elde edilen bulguların birbirleriyle örtüştüğü gözlemlenmiştir. Bu karşılaştırma

sonucunda, Türkçede gönderimsel ifadelerin seçiminin metin türünden etkilendiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri alanlarından oluşan Türkçe bilimsel metinlerde gönderimsel ifadelerin seçimini sergiledikleri belirginlik ve gönderimsel bağdaşıklık açısından inceleyen bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgular, gönderimsel ifadelerin metinlere özgü dağılımlarının önemli bir araştırma alanı olduğunu desteklemektedir. Bu çalışmanın verilerine göre, Türkçede gönderimsel ifadelerin seçimini metin türünden bağımsız olarak incelemenin olası olmadığı görülmektedir. Bilimsel metinlerde dikkat odağında kalmayı sürdüren söylem varlığına, yüksek bilişsel statü taşımaya karşın, düşük erişilebilirlik statüsüne işaret eden tam AÖ'leriyle gönderimde bulunulması, bu çalışmanın en önemli bulgusu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, gönderimsel ifadeler ve bilginin kodlanması arasındaki ilişkiyi açıklayabilecek kapsamlı çalışmaların yapılmasının gerekliliğine işaret edilmelidir. Türkçede gönderimsel ifadelerin seçimi, bağdaşıklık ve metin türü arasındaki etkileşimin daha kapsamlı olarak incelenmesi için farklı metin türleri çözümlenmelidir. Bu nedenle bundan sonraki çalışmalarda bilimsel metinlerin alt alanları (edebiyat, psikoloji, sosyoloji, fizik, kimya, biyoloji) daha geniş veri tabanı üzerinden bilişsel kuramlar çerçevesinde incelenebilir ve daha sonra bu çalışmalardan elde edilen bulgular, farklı dillerde yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular ile karşılaştırılıp, gönderimsel ifadelerin seçiminin metin türlerinden etkilenip etkilenmediği evrensel düzeyde ortaya çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

Ariel, M. (1988). "Referring and Accessibility". *Journal of Linguistics*, 24: 67-87.

Ariel, M. (1990). *Assessing Noun-Phrase Antecedents*. London: Routledge.

Ariel, M. (1994). "Interpreting anaphoric expressions: a cognitive versus a pragmatic approach", *Journal of Linguistics*, 30: 3-42.

Ariel, M. (2001). "Accessibility Theory: Overview". T. Sanders, J. Schilperoord ve W. Spooren (haz.) *Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects*. Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.

Bamberg, B. (1983). "What Makes a Text Coherent?". *College Composition and Communication*, 34: 417-429 .

Berkowitz, L. ve Rogers, K. H. (1986). "A priming effect analysis of media influence". J. Bryant ve D. Zillmann (haz.) *Perspectives on Media Effects*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates içinde, 57-81.

Borthen, K., Fretheim ,T. ve Gundel, J (1997). "What brings a higher-order entity into focus of attention? Sentence pronouns in English and Norwegian". *Proceedings of the Workshop on Anaphora. 35th Annual Meeting of the Association of Computational Linguistics* içinde, 88-93.

Botley, S. ve McEnery, A. M. (2001). *Corpus-based and Computational Approaches to Discourse Anaphora*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Brennan, S.E. (1995). "Centering Attention in Discourse". *Language and Cognitive Processes*, 10/2:137-67.

- Brennan, S.E. (1998). "Centering as a psychological resource for achieving joint reference in spontaneous discourse". M. A. Walker, K. A. Joshi ve E. F. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford: Oxford University Press içinde.
- Brennan, S.E., Friedman M.W. ve Pollard, C.J. (1987). " A Centering Approach to Pronouns". *Proceedings of the 25th Annual Meeting of ACL*. Stanford içinde.
- Brown, G. ve Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cahn, J. (1995). "The Effect of Intonation on Pronoun referent resolution". *Proceedings of the 32nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. Cambridge: Mass içinde, 290-2.
- Chafe, W. (1976). Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, *topics and points of view*. C.N. Li (haz.), Subject and Topic. Academic Press içinde, 27-55.
- Chafe, W. (1994). *Discourse, Consciousness and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chafe, W. (haz.) (1980). *The Pear Stories: Cognitive, Cultural and Linguistic Aspects of Narrative Production*. Norwood, NJ: Ablex.
- Chomsky, N. (1980)."On Binding". *Linguistic Inquiry*, 11:1-46.
- Clark, H. H. (1977). "Bridging". P.N. Johnson-Laird VE P.C. Wason (haz.) *Thinking: readings in Cognitive Science*. London New York: Cambridge University Pres içinde.
- Cote, S. (1993). "Ranking Forward-looking Centers" *Workshop on Centering Theory in Naturally-Occuring Discourse, Institute for Research in Cognitive Science*. University of Pennsylvania, içinde.

- Danes, F. (1974). "Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text". F. Danes (haz.) *Papers on Functional Sentence Perspective*. The Hague, Paris: Mouton içinde, 106-128.
- De Beaugrande R. ve Dressler W. V. (1981). *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- Di Eugenio, B. (1990). "Centering theory and the Italian pronominal system." *Proceedings, 13th International Conference on Computational Linguistics (COLING-90)*. Helsinki içinde, 270-275.
- Di Eugenio, B. (1998). "Centering in Italian" M. A. Walker, A. K. Joshi, ve E. F. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford: Oxford University Press içinde.
- Dik, S. (1978). *Functional Grammar*. North-Holland: North-Holland Publishing Company.
- Ehrlich, S. (1990). *Point of View: A Linguistic Analysis of Literary Style*. London: Routledge.
- Erguvanlı-Taylan, E. (1986). "Pronominal vs. Zero Representation of Anaphora in Turkish". Dan I. Slobin ve K. Zimmer (haz.) *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde, 206-233.
- Erguvanlı-Taylan, E. (1998). "Türkçede Tümce Yapısına Sahip Tümleç Yantümceleri". İmer K. ve L. Uzun Subaşı (haz.) *Doğan Aksan Armağanı*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını içinde.
- Ertel, S. (1977). "Where do subjects and sentences come from?" S. Rosenberg (haz.) *Sentence Production: Developments in Research and Theory*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates içinde.
- Fahnestock, J. (1983). "Semantic and Lexical Coherence". *College Composition and Communication*, 34: 400-416.

- Fauconnier, G. (1994). *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural language* (2nd ed.). Cambridge, MA: Bradford.
- Flower, L. (1987). *The role of task representation in reading-to-write*. Berkeley, CA: NWP Publications.
- Fox, B.A. (1987). *Discourse Structure and Anaphora: Written and Conversational English*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Garrod, S.C. ve Sanford, A.J. (1982). "The Mental Representation of Discourse in a Focussed Memory System: Implications for the Interpretation of Anaphoric Noun Phrases". *Journal of Semantics*, 1: 21-41.
- Garrod, S.C. ve Sanford, A.J. (1994). "Resolving sentences in a discourse context: how discourse representation affects language understanding." Gernsbacher, M.A. (haz.) *Handbook of Psycholinguistics*, New York: Academic Press içinde, 675-698.
- Geluykens, R. (1992). *From Discourse Process to Grammatical Construction: left- dislocation in English*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Gernsbacher, M. A. (1990). *Language comprehension as structure-building*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Gernsbacher, M. A. ve Shroyer, S. (1989). "The cataphoric use of the indexical in spoken narratives". *Memory & Cognition*, 17: 536- 540.
- Giora, R. ve Lee, C. (1996). "Written discourse segmentation: The function of unstressed pronouns in Mandarin Chinese." T. Fretheim, ve J. K. Gundel (haz.) *Reference and referent accessibility*. Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Givon, T. (1983). *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-language Study*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

- Givon, T. (1983a). "Topic Continuity in Spoken English". T. Givon (haz.) *Topic Continuity in Discourse: A Quantitative Cross-language Study*. Philadelphia : John Benjamins Publishing içinde.
- Givon, T. (1984). *A functional-typological introduction*, 1Vol, Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Givon, T. (1985). "Iconicity, Isomorphism and non-arbitrary coding in syntax". J. Haiman (haz.) *Iconicity in Syntax*. Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde, 187-219.
- Givon, T. (1990). *Syntax: A Functional-Typological Introduction*, 2 Vols, Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Gordon, P.C., Grosz, B.J. ve Gilliom, L.A. (1993). "Pronouns, names and the centering of attention in discourse". *Cognitive Science*, 17/3: 311-348.
- Grosz , B. J. ve Sidner, C. L. (1986). "Attention, intentions, and the structure of Discourse". *Computational Linguistics*, 12 /3:175-204.
- Grosz, B.J. (1977). "The representation and use of focus in a system for understanding dialogs". *Proceedings of the 5th International Joint Conference on Artificial Intelligence (IJCAI-77)*, Cambridge: Mass içinde.
- Grosz, B.J. (1995). "Focus of Attention, Discourse Structure and Intonation."Grantee Report NSF Interactive Systems Program Grantees Workshop, Cambridge, MA, November 10-12.
- Grosz, B.J. (1997). "Centering Theory in Discourse Processing." Grantee Report, NSF Interactive Systems Program Grantees Workshop, Stevenson, WA, August 17-19.
- Grosz, B.J. ve Hirschberg, J.B. (1992). "Some Intonational Characteristics of Discourse Structure". J. Ohala, T. M. Nearey, B. L. Derwing, M. M. Hodge ve G. E. Wiebe (haz.) *Proceedings of the International Conference on Spoken Language Processing*, Vol 1. Banff, Canada içinde, 429-432.

- Grosz, B.J. ve Sidner, C.L. (1986). "Attention, Intentions, and the Structure of Discourse." *Computational Linguistics*, 12: 175-204.
- Grosz, B.J. ve Ziv, Y. (1998). "Centering, global focus, and right-dislocation". M. A. Walker, A. K. Joshi, ve E. F. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford: Oxford University Press içinde.
- Grosz, B.J., Joshi, A.K. ve Weinstein, S. (1995). "Centering: A framework for modelling the local coherence of discourse". *Computational Linguistics*, 21/2: 203-225.
- Grosz, B.J., Joshi, A.K., ve Weinstein, S. (1983). "Providing a unified account of definite noun phrases in discourse". *Proceedings of the 21st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (ACL-83), Cambridge, Mass içinde*, 44-50.
- Grosz, B.J., Joshi, A.K., ve Weinstein, S. (1986). *Towards a computational theory of discourse interpretation*. (Yayınlanmamış el yazımı) .
- Gui, R. (1985). "Anaphora resolution: short term memory and focusing". *Proc., 23rd Annual Meeting of the ACL, Association of Computational Linguistic., Chicago, IL içinde*, 218-227.
- Gundel, J. K., Hedberg, N. ve Zacharski, R.(1993). "Cognitive Status and the Form of Referring Expressions in Discourse". *Language*, 69: 274-07.
- Gundel, J.K. (1977). *Role of Topic and Comment in Linguistic Theory*. Indiana University Linguistics Club.
- Gustafson-Capkova, S. (2001)."The interaction between local focusing structure and global intentions in spoken discourse". *Proceedings of Nordiska Datalingvistikdagarna (NoDaLiDa). Uppsala University, May 21-22, Uppsala, Sweden içinde*.

- Hajicova, E. ve Vrbova, J. (1982). "On the Role of the Hierarchy of Activation in the Process of Natural Language Understanding". *COLING82: Proceedings of the 9th International Conference on Computational Linguistics*. Prague içinde, 107-13.
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Hearst, M. (1994). "Multiparagraph Segmentation of Expository Text". *Proceedings of the 32nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. Las Cruces, NM içinde, 19-16.
- Hedberg, N. ve Dueck, S. (1999). "Cakchiquel reference and centering theory". *Proceedings of the Workshop on Structure and Constituency in the Languages of the Americas*, University of British Columbia Working Papers in Linguistics içinde.
- Heim, I. "The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases". (Doktora Tezi), Massachusetts Üniversitesi, 1982.
- Henschel R., Cheng, H. ve Poesio, M. (2000). "Pronominalization revisited". *COLING-2000: Proceedings of the 18th International Conference on Computational Linguistics, Saarbrücken, Germany* içinde.
- Hirschberg, J. ve Pierrehumbert, J.B. (1986). "The Intonational Structuring of Discourse". *Proceedings of the 24th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*. New York içinde, 136-44.
- Hobbs, J.R. (1979). "Coherence and coreference". *Cognitive Science*, 3:67-90.
- Hobbs, J.R. (1985). "On the Coherence and Structure of Discourse". (Sürüm). L. Polanyi (haz.) *The Structure of Discourse*. Ablex içinde.
- Hobbs, J.R. (1986). "Resolving Pronoun References". B. Grosz., K. Sparck-Jones ve B. Webber (haz.) *Readings in Natural Language Processing*. California: Morgan Kaufman Publishers Inc içinde, 339-352.

Hoey, M. (1991). *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press.

Hoffman, B. (1995). Integrating Frec Word Order Syntax and Information Structure. *Proceedings of the European Association for Computational Linguistics (EACL)* içinde.

Hoffman, B. (1998). "Word order, information structure, and centering in Turkish". M. A. Walker, A. K. Joshi, ve E. F. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford: Oxford University Press içinde.

Horn, L. (1986). "Presupposition, Theme and Variations". *Chicago Linguistics Society*, 22: 168–192.

Huang, Y. (2000). *Anaphora: A Cross-Linguistic Study*. Oxford: Oxford University Press.

Hudson-D'Zmura, S. "The Structure of Discourse and Anaphor Resolution: The Discourse Center and the Roles of Nouns and Pronouns".(Doktora Tezi), Rochester Üniversitesi, 1989.

Hudson-D'Zmura, S. ve Tanenhaus, M.K. (1998). "Assigning Antecedents to Ambiguous Pronouns: The Role of the Center of Attention as the Default Assignment". M. A. Walker, A. K. Joshi ve E. F. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford: Oxford University Press içinde.

Hurewitz, F. (1998). "A quantitative look at discourse coherence". M. A. Walker, A.K. Joshi, ve E. F. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford: Oxford University Press içinde.

Johnson-Laird, P. N. (1983). *Mental models: Towards a cognitive science of language, inference, and consciousness*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Johnson-Laird, P.N. ve Garnham, A. (1980). "Descriptions and discourse models". *Linguistics and Philosophy*, 7: 391-393.
- Joshi, A.K. ve Kuhn, S. (1979). "Centered logic: The role of entity centered sentence representation in natural language inferencing". *Proceedings of the 6th International Joint Conference on Artificial Intelligence (IJCAI-79)*, Tokyo içinde, 435-439.
- Joshi, A.K. ve Weinstein, S. (1981). "Control of inference: Role of some aspects of discourse structure – centering". *Proceedings of the 7th International Joint Conference on Artificial Intelligence (IJCAI-81)*, Vancouver içinde, 385-387.
- Kameyama, M. (1986). "A property-sharing constraint in Centering". *Proceedings of the 24th annual meeting on Association for Computational Linguistics*. NJ, Morristown içinde, 200-206.
- Kameyama, M. (1988). "Japanese zero pronominal binding: Where syntax and discourse meet". W. J. Poser (haz.) *Papers from the Second International Workshop on Japanese Syntax* içinde, 47-74.
- Kameyama, M. (1998). "Intrasentential centering: A case study". M. A. Walker, A.K. Joshi ve E. F. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford University Press içinde.
- Kameyama, M. "Zero Anaphora: The Case of Japanese". (Doktora Tezi), Stanford Üniversitesi, 1985.
- Kamp, H. (1981). "A theory of truth and semantic representation". J. Groenendijk, T. Janssen, ve M. Stokhof (haz.) *Truth, interpretation, and information*. Dordrecht: Foris içinde, 1-41.
- Kamp, H. ve Reyle, U. (1993). *From discourse to logic. Introduction to model-theoretic semantics of natural language, formal logic and discourse representation theory*. Dordrecht: Kluwer.

- Kerslake, C. (1987). "Noun Phrase Deletion and Pronominalization in Turkish" H.E. Boeschoten ve L.T. Verhoeven (haz.) *Studies on Modern Turkish*, Tilburg University Pres içinde.
- Kibble, R. ve Power, R. (2004). "Optimizing Referential Coherence in Text Generation". *Computational Linguistics*, 30/4:401.
- Kibrik, A. A. (1996). "Anaphora in Russian Narrative Prose: a cognitive calculative account". J. Fox (haz.) *Studies in Anaphora*. Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde, 255-303.
- Kintch, W. ve Van Dijk, T. (1978). "Towards a model of discourse comprehension and Production". *Psychological Review*, 85: 363-394.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London: Routledge.
- Kousta, S-T. (2001). Centering: focus of attention and local discourse coherence. *Working Papers in English and Applied Linguistics* 8, 101-xxx. Research Centre for English and Applied Linguistics. Cambridge: Cambridge Üniversitesi içinde.
- Kozima, H. (1993). "Text Segmentation Based on Similarity Between Words". *Proceedings of the 31st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Student Session)* içinde, 286-288.
- Kuno, S. (1987). *Functional Syntax*. Chicago: Chicago University Press.
- Lambrecht, K. (1994). *Information Structure and Sentence Form: A Theory of Topic, Focus and the Mental Representations of Discourse Referents*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, S.C. (1987). "Pragmatics and the grammar of anaphora: A partial pragmatic reduction of binding and control phenomena". *Journal of Linguistics*, 23: 379-434.

- Levinson, S.C. (1991). "Pragmatic reduction of the binding conditions revisited". *Journal of Linguistics*, 27:107-161.
- Lignell, S. (1996). *Interpersonal communication - What can we do in order to Communicate what we really mean*, Erişim: 20.03. 2005, <http://www.ida.his.se/ida/exjobb/kvp/1996/examensarbete.html>
- Lyons, J. (1977). *Semantics: Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miltsakaki, E. (2001). "Centering in Greek". *Proceedings of the 15th Symposium on Theoretical and Applied Linguistics* içinde. Thessaloniki, Greece.
- Miltsakaki, E. "The Syntax-Discourse Interface: Effects of the Main-Subordinate Distinction on Attention Structure". (Doktora Tezi), Pennsylvania Üniversitesi, 2003.
- Miltsakaki, E. ve Kukich, K. (1998). "Evaluation of Text Coherence for Electronic Essay Scoring Systems". *Natural Language Engineering* (1):000-000.U.K. Cambridge University Press içinde.
- Morris, J. ve Hirst, G. (1991). "Lexical Cohesion Computed by Thesaural Relations as an Indicator of the Structure of the Text". *Computational Linguistics*, 17: 21-28.
- Muñoz, R., Saiz-Noeda, M., Suárez, A. ve Palomar, M. (2000). "Semantic Approach to Bridging Reference Resolution". *Proceedings of International Conference Machine Translation and Multilingual Applications in the New Millennium. MT2000*. 17-1 a 17-8. Exeter (UK). Noviembre içinde.
- Nakagawa, H. (1992). "Zero pronouns as experiencer in Japanese discourse". *Proceedings of the 15th International Conference on Computational Linguistics (COLING-92)*, Nante içinde, 324-330.
- Nakaiwa, H. ve Ikehara, S. (1992). "Zero Pronoun Resolution in a Machine Translation System by using Japanese to English Verbal Semantic Attributes". *ANLP 1992* içinde, 201-208.

- Nakatani, C.H. (1993). "Global and Local Functions of Topic-Marking in Japanese". *Working Notes of the Institute for Research in Cognitive Science Workshop on Centering Theory in Naturally-Occuring Discourse*, Pennsylvania Üniversitesi içinde.
- Navaretta, C. (2002). "Combining Information Structure and Centering- Based Models of Saliency for Resolving Intersentential Pronominal Anaphora" *Proceedings of the 4th Discourse Anaphora and Anaphor Resolution Colloquium (DAARC2002)*. Portugal, University of Lisbon içinde, 7-12.
- Not, E. ve Zaccanaro, M. (1994). "The Double Nature of Anaphora. A discussion with a flavour of Systemic Linguistics". W.Hoepfner ve H.Horacek (haz.) *Principles of Natural Language Generation. Papers from a Dagstuhl-Seminar Bericht Nr. SI-12*, Duisburg: Gerhard Mercator Universitaet içinde.
- Oktar, L. ve Yağcıoğlu, S. (1995). "Çeviri sürecinde toplumsal kurgulama". I. Bengi Öner (haz.) *Çeviribilim I.*, Bursa: Ankara Üniversitesi TÖMER Bursa Şubesi içinde, 43-54.
- Osgood, C. E. ve Bock, J. K. (1977). "Saliency and sentencing: Some production principles". S. Rosenberg (haz.) *Sentence Production: Developments in research and theory*. Hillsdale, NJ: Erlbaum içinde, 89-140.
- Passonneau, R. (1998). "Interaction of Discourse Structure with Explicitness of Discourse Anaphoric Noun Phrases". M. Walker., A. Joshi, ve E. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford: Oxford University Press içinde, 327-358.
- Passonneau, R. ve Litman, D. (1996). "Empirical Analysis of the Three Dimensions of Spoken Discourse: Segmentation, Coherence and Linguistic Devices". D. Scott ve E. Hovy (haz.) *Computational and Conversational Discourse: Burning Issues-An Interdisciplinary Account*. Springer: Verlag içinde, 161-94.
- Passonneau, R. ve Litman, D. (1993). Intention-Based Segmentation, *Proceedings of the 31st Meeting of the Association for Computational Linguistics*, Columbus, Ohio içinde, 145-55.

- Passonneau, R. ve Litman, D. (1997). "Discourse Segmentation by Human and Automated Means". *Computational Linguistics*, 23/1: 103–139.
- Pearson, J., Stevenson, R. ve Poesio, M. (2000). "Pronoun Resolution in complex sentences". *Proceedings of AMLAP*, Leiden içinde.
- Pierrehumbert, J. ve Hirschberg, J. (1990). "The Meaning of Intonational Contours in the Interpretation of Discourse". P. Cohen, J. Morgan, M. Pollock (haz.) *Intentions in Communication*. Cambridge: MIT Press içinde, 271-313.
- Poesio, M., Cheng, H., Henschel, R., J. Hitzeman, R. Kibble ve R. Stevenson. (2000). "Specifying the Parameters of Centering Theory: a Corpus-Based Evaluation using Text from Application-Oriented Domains". *Proc. of the 38th ACL*, Hong Kong içinde.
- Poesio, M., Stevenson, R., Di Eugenio, B. ve Hitzeman, J. (2000). "Centering: a parametric theory and its instantiations". *Computational Linguistics*, 30(3).
Point of View". C. N. Li (haz.) *Subject and Topic*. New York: Academic Press içinde.
- Polanyi, L. (1988). "A formal model of the structure of discourse", *Journal of Pragmatics* 12.
- Prasad, R. ve Strube, M. (2000). "Discourse salience and pronoun resolution in Hindi". *Penn Working Papers in Linguistics*, 6/3: 189-208.
- Prince, E.F. (1981). "Toward a Taxonomy of Given/New Information". P. Cole (haz.) *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press içinde.
- Prince, E.F. (1981b). "Topicalization, Focus Movement and Yiddish Movement: A Pragmatic Differentiation". D. Alford ve diğ. (haz.) *BLS 7 Berkeley Linguistic Society* içinde.
- Prince, E.F. (1985). "Fancy Syntax and Shared Knowledge", *Journal of Pragmatics*, 9/1: 65-81.
- Prince, E.F. (1986). "On the Syntactic Marking of Open Proposition". *CLS 86 Chicago Linguistic Society* içinde.

- Prince, E.F. (1992). "The ZPG letter: subjects, definiteness and information status. W. Mann and S. Thompson (haz.) *Discourse description: diverse linguistic analyses of a fund raising text*. Philadelphia: John Benjamins içinde, 295-325.
- Prince, E.F. (1994). "Subject-Prodrop in Yiddish" Focus Conference, Schloss Wolfsbrunnen, Germany içinde.
- Prince, E. F. ve Walker, M. (1993). "A Bilateral Approach to Givenness: A Hearer-Status Algorithm and a Centering Algorithm". J.K. Gundel ve T. Fretheim. (haz.) *Reference and Referent Accessibility*. Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde, 391-396.
- Ranbow, O. (1993). "Pragmatic aspects of scrambling and Topicalization in German" *Workshop on Centering Theory in Naturally-Occuring Discourse, Institute for Research in Cognitive Science, Pennsylvania Üniversitesi* içinde.
- Reinhart, T. (1981). "Pragmatics and linguistics: An analysis of sentence topics". *Philosophica*, 27:53-94.
- Reynar, J. (1994). "An Automatic Method of Finding Topic Boundaries". *Proceedings of the 32nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Student Session)* içinde, 331-333.
- Ruhi, Ş. (1992). "Yazılı Metin Oluşturmada Devrik Tümcenin İşlevi Üzerine Bir Gözlem". *Dilbilim Araştırmaları*. Ankara: Hitit Yayınevi içinde.
- Sanders, T. ve W. Spooren (2001). "Text Representation as an interface between language and its users." T. Sanders, J. Schilperoord ve W. Spooren (haz.), *Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects*, Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Sandford, A.J. ve Garrod, S.C. (1981). *Understanding Written Language*. Chichester: John Wiley and Sons.

- Sanford, A.J ve Garrod, S.C. "Selective processing in text understanding" M.A. Gernsbacher (haz.) *Handbook of psycholinguistics chapter 21*, New York: Academic Press içinde.
- Sidner, C.L. (1981). "Focusing for Interpretation of Pronouns". *Computational Linguistics*, 7.
- Sidner, C.L. (1983). "Focusing and Discourse". *Discourse Processes*, 6:107-30.
- Sidner, C.L. "Towards a computational theory of definite anaphora comprehension in English discourse". (Doktora Tezi), MIT, 1979.
- Stevenson, R. (2002). "The role of salience in the production of referring expressions: A psycholinguistic perspective". K. van Deemter, ve R. Kibble (haz.) *Information Sharing*. CSLI Publications içinde.
- Strube, M. (1998). "Never look back: An alternative to centering". *Proceedings of the 17th International Conference on Computational Linguistics and the 36th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (COLING/ACL-98)*. Montreal içinde, 1251-1257.
- Strube, M. ve Hahn, U. (1997). "Centered segmentation: Scaling up the centering model to global referential discourse structure". *Proceedings of the 19th Annual Conference of the Cognitive Science Society (CogSci97)*. Palo Alto içinde.
- Strube, M. ve Hahn, U. (1999). "Functional centering: grounding referential coherence in information structure". *Computational Linguistics*, 25/3: 309-344.
- Strube, M. ve Hahn, U.(1996). "Incremental centering and center ambiguity". *Proceedings of 18th Annual Conference of the Cognitive Science Society*. San Diego içinde, 568-573.
- Suri, L.Z. ve McCoy, K.F. (1995). "A Methodology for Extending Focusing Frameworks". *Computational Linguistics*, 21/2: 203-225.

- Suri, L.Z., McCoy, K.F. ve DeCristofaro, J.D. (1999). "A Methodology for Extending Focusing Frameworks". *Computational Linguistics*, 25/2: 173-194.
- Tın,E. ve Akman,V. (1992). "Towards a formal semantics of Turkish", K Oflazer, V Akman, HA Guvenir, U Halici (haz.) *Proceedings of 1st Turkish Symp on AI and Neural Networks (TAINN'92)*, Bilkent Üniversitesi içinde, 93-101.
- Tierney, R. J., Mosenthal, J. H. (1983). "Cohesion and textual coherence". *Research in the Teaching of English*, 17: 215-229.
- Tomlin, R. (1987). *Coherence and Grounding in Discourse: Outcome of a Symposium, Eugene, Oregon, June 1984* Amsterdam: John Benjamins içinde.
- Tomlin, R. (1987a). "Linguistic reflections of cognitive events". R. Tomlin (haz.) *Coherence and grounding in discourse* Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde, 455-479.
- Tomlin, R. ve Pu, M.M. (1991). "The management of reference in Mandarin Discourse". *Cognitive Linguistics*, 2: 65-95.
- Toole, J. (1996). "The effect of genre on referential choice" T. Freitheim ve J.K. Gundel (haz.) *Reference and Referent Accessibility*. Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde.
- Turan, Ü.D. (1997). "Metin işaret adilları: Bu, Şu ve metin yapısı". D. Zeyrek ve Ş. Ruhi (haz.). *XI. Dilbilim Kurultayı: Bildiriler*. Ankara: ODTÜ içinde.
- Turan, Ü.D. (1998a). Ranking forward-looking centers. M. A. Walker, K. A. Joshi, ve E. F. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford: Oxford University Press içinde.
- Turan, Ü.D. (2002). "Tümce Konusuna Merkezleme Kuramı Çerçevesinde Bir Yaklaşım". L. Subaşı Uzun ve E. Huber (haz.) *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*. Die Blaue Eule içinde, 91-103.

- Turan, Ü.D. "Null vs. overt subjects in Turkish: A centering approach". (Doktora Tezi), Pennsylvania Üniversitesi, 1995.
- Turan, Ü.D. (1998b). "Türkçe Metinlerde Adılların Dağılımı ve İşlevleri". *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Bizim Büro Basımevi içinde, 70-84.
- Vallduvi, E. (1992). *The Informational Component*. New York: Garland.
- Vonk, W., Hustinx, L. ve Simons, W. (1992). "The use of referential expressions in structuring discourse." *Language and cognitive processes*, 7: 301– 333.
- Walker, M. (1998). "Centering, anaphora resolution, and discourse structure". M. A. Walker, A. K. Joshi, ve E. F. Prince (haz.) *Centering in Discourse*. Oxford: Oxford University Pres içinde.
- Walker, M. "Informational redundancy and resource bounds in dialogue". (Doktora Tezi), 1993.
- Walker, M. ve E. Prince. (1995). "A Bilateral Approach to Givenness: A Hearer-Status Algorithm and a Centering Algorithm". T. Fretheim ve J.K. Gundel (haz.) *Reference and Referent Accessibility*. Amsterdam: John Benjamins Publishing içinde, 291–306.
- Walker, M., Iida, M. ve Cote, S. (1990). "Centering in Japanese discourse". *Proceedings of the 13th International Conference on Computational Linguistics (COLING-90)*, Helsinki içinde, 1-6.
- Walker, M., Iida, M. ve Cote, S. (1994). "Japanese discourse and the process of Centering". *Computational Linguistics*, 20/2: 193-232.
- Walker, M., Iida, M. ve Cote, S. (1996). "Centering in Japanese Discourse". *COLING90: Proceedings 13th International Conference on Computational Linguistics*, Helsinki içinde.

- Walker, M.A., Joshi, A.K. ve Prince E. F. (1998). *Centering in Discourse*. Oxford: Clarendon Press.
- Webber, B.L. (1988). "Tense as Discourse Anaphor". *Computational Linguistics*, 14.
- Webber, B.L. (1991). "Structure and Ostension in the Interpretation of Discourse Deixis". *Language and Cognitive Processes*, 6/2: 107-135.
- Widdowson, H.G. (1978). *Teaching Language as Communication*. London: Oxford University Press.
- Widdowson, H.G. (1979). *Explorations in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.
- Yağcıoğlu, S. (2002). "Metinsel Bağdaşıklığın Sağlanması Eşdizimin İşlevi", L.Subaşı Uzun ve E. Huber (haz.) *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*. Die Blaue Eule içinde, 107-115.
- Yağcıoğlu, S. (2002a). "Sosyoloji Metinlerinde Konu Sürekliliğinin Eşdizimsel Örüntü açısından İncelenmesi: Edimbilimsel Bir Yaklaşım", L.Subaşı Uzun ve E. Huber (haz.) *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler*. Die Blaue Eule içinde, 187-202.
- Yağcıoğlu, S. "Rhetorical factors serving to form a sub-text underlying form and meaning in Joyce's Dubliners". (Doktora Tezi), İzmir, 1992.
- Yeh, C. (1997). "On the discourse segmentation in Chinese natural language Generation". *Proc. of the 8th International Conference on Cognitive Processing of Asian Languages and Symposium on Brain, Cognition, and Communication in Nagoya* içinde. Nagoya University, Nagoya, Japan.
- Youmans, G. (1991). "A New Tool for Discourse Analysis: The Vocabulary- Management Profile". *Language*, 67: 763-789.

Zabala, L.H. ve Taboada, M. (2003). "Centering Theory in Spanish: Coding Manual".
Manuscript. Simon Fraser University.

EK I. Çözömlenen Bilimsel Metinler

Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri alanlarında yazılmış bilimsel metinler

Sosyal Bilimler Metinleri

Metin I

Makalenin Adı: Din ve Ulusalcılık

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Türk Dili Dergisi, Cilt 17, sayı 101, Mart-Nisan 2004

Makalenin Yazarı: Yılmaz Karaçalı

Metin II

Makalenin Adı: Yeni İletişim Yöntemleri

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Türk Dili Dergisi, Cilt 18, sayı 104, Eylül-Ekim 2004

Makalenin Yazarı: Yılmaz Ersöz

Metin III

Makalenin Adı: Zorunlu Din Dersleri Kaldırılmalıdır

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Türk Dili Dergisi, Cilt 18, sayı 104, Eylül-Ekim 2004

Makalenin Yazarı: Lütfi Kaleli

Metin IV

Makalenin Adı: Sosyal Baskınlık Kuramı

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Türk Psikoloji Bülteni, sayı 18, Eylül 2000

Makalenin Yazarı: Hatice Kara Çanta

Metin V

Makalenin Adı: Koroner Kalp hastalıklarının oluşumunda kişilik faktörlerinin rolü

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Türk Psikoloji Bülteni, sayı 21, Haziran 2001

Makalenin Yazarı: Dilek Gürel

Metin VI

Makalenin Adı: Terör Karşısında Çocuklar

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Türk Psikoloji Bülteni, sayı 22, Eylül 2001

Makalenin Yazarı: Bahar Gökler

Metin VII

Makalenin Adı: Göç ve Hareket

Yayımlandığı Kaynağın Adı: II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç, 20-22
Kasım,1996

Makalenin Yazarı: Nilgün Çelebi

Metin VIII

Makalenin Adı Bursa'da Meskun Bulgaristan Göçmenlerinin Ekonomik Durumları
Üzerine Bir İnceleme

Yayımlandığı Kaynağın Adı: II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç, 20-22
Kasım,1996

Makalenin Yazarı: Nesrin Türkaslan

Metin IX

Makalenin Adı: Tıp Etiği Açısından Göç ve Sağlık

Yayımlandığı Kaynağın Adı: II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç, 20-22
Kasım,1996

Makalenin Yazarı: Nesrin Çobanoğlu

Fen Bilimleri Metinleri

Metin X

Makalenin Adı: Malt Ekstrakt ve Mısır Nisastasının Pleurotus florida Fovose
Misellerinin Vegetatif Gelismesi ve Morfolojisi Üzerine Etkileri

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Turkish Journal Of Biology 24 (2000) 113–118,
TÜBİTAK

Makalenin Yazarı: Abdunnasır Yıldız

Makale XI

Makalenin Adı: Türk Populasyonunda Esteraz D ve ABO Polimorfizmi

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Turkish Journal Of Biology 23 (1999) 31–38,

TÜBİTAK

Makalenin Yazarı: E. Ferda Perçin, İlhan Sezgin, Ahmet Çolak, Ziyet Çınar

Metin XII

Makalenin Adı: Çoruh Nehri Oltu Çayında Yasayan *Capoeta tinca* (Heckel, 1843)'nın Kan Glikoz Düzeyindeki Aylık Degismeler

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Turkish Journal Of Biology 24 (2000) 49–56,

TÜBİTAK

Makalenin Yazarı: Ayhan Yıldırım, Mustafa Türkmen ve İrfan Altuntaş

Metin XIII

Makalenin Adı: Cehri (*Rhamnus Tinctoria*)'dan Boyarmadde Ekstraksiyonu ve Yün Liflerinin Boyanması

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Doğa Dergisi, cilt 13, sayı 3, 1989

Makalenin Yazarı: Adem Önal ve Mustafa Kepez

Metin XIV

Makalenin Adı: Hekzamin ve Üre Kullanılarak Silika Jel İçinde Çinko Silikatın ve Mangan Dioksitin Homojen Çöktürülmesi

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Doğa Dergisi, cilt 12, sayı 2, 1988

Makalenin Yazarı: Mehmet Kaya

Metin XV

Makalenin Adı: Poli (Etilen Teraftalat) Liflerin Aşı Kopolimerizasyon Yöntemiyle Boyanabilirliğinin Geliştirilmesi

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Doğa Dergisi, cilt 13, sayı 3, 1990

Makalenin Yazarı: Mehmet Saçak ve Emsal Pulat

Metin XVI

Makalenin Adı: İyonik Kanal Aktivasyon ve İnaktivasyon Kapılarının Kinetik Denklemleri İçin Yeni Bir Yaklaşım

Yayımlandığı Kaynağın Adı: ELECO'2002, Elektrik, Elektronik-Bilgisayar Mühendisliği Sempozyumu, 18-22 Aralık, TÜBİTAK

Makalenin Yazarı: Rıza Erdem, Mahmut Özer

METİN XVII

Makalenin Adı: İyonik Kanal Aktivasyon Kapılarının Dinamik Davranışı İçin Yeni Bir Model

Yayımlandığı Kaynağın Adı: ELECO'2002, Elektrik, Elektronik-Bilgisayar Mühendisliği Sempozyumu, 18-22 Aralık, TÜBİTAK

Makalenin Yazarı: Rıza Erdem, Mahmut Özer

METİN XVIII

Makalenin Adı: Hücre Zarında Bulunan Gerilim-Kapılı İyon Kanallarının Dinamiğinin Yol Olasılık Yöntemi Kullanılarak Modellenmesi

Yayımlandığı Kaynağın Adı: Biyomedikal Mühendisliği Ulusal Toplantısı Bildiriler Kitabı, Der. Y. İstafanopulos, H.Ö. Gülçür, İstanbul, 29-30 Mayıs 2003, Boğaziçi Üniversitesi

Makalenin Yazarı: Rıza Erdem, Mahmut Özer

EK II. Sözlükçe

A

açık ara: clear break
adıl ilkesi: pronoun rule
adıl kullanımı: pronoun use
adılılaştırma: pronominalization
alt-görev: sub-task
alt-konu: sub-topic
alt-küme: subset
amaç: purpose
anlam sürekliliği: continuity of sense
anlambilim: semantics
anlambilimsel model: semantic model
anlatı: narrate
artalan: background
artgönderim: anaphora
artgönderimsel biçim: anaphoric form
artgönderimsel gönderim: anaphoric reference
aşamalı model: hierarchical model
ayrık/odak yapıları: cleft/focus constructions
ayrıntı: elaboration
ayrıştırma: parsing
azalan belirginlik: declining salience

B

bağdaşıklık: coherence
bağıntılılık: connectedness
bağlam düzenleyicileri: context conditioners
bağlama kuramı: binding theory
bağlaşıklık: cohesion
bağlayıcı: connective
bağlı birimler : bounded elements
bağlı-olmayan birimler: unbounded elements
belirginlik: salience
belirleyici: determinant

belirli tanımlama: definite description
bellek: memory
biçembilim: stylistics
biçimbilim: morphology
bilgi akışı: information flow
bilgi yapısı: information structure
bilgisellik : informativity
bilimsel metin: scientific text
bilimsel söylem: scientific discourse
bilişsel model: cognitive model
bilişsel statü: cognitive status
boş artgönderim: zero anaphora
boş geçiş: null transition
boş gerçekleştirmeler: empty realizations
bölüt: segment
bütüncü-tabanlı: corpus-based

C

cache model: cache modeli
canlandırılmış: evoked
canlandırma: activation

Ç

çağrışımsal gönderim: associative reference
çekirdek: nucleus
çıkarım: inference
çıkarımsal içeren: containing inferable
çıkarımsal içermeyen: noncontaining inferable
çıkarımsal karmaşıklık : inferencing complexity
çizgisel sunum: linear order
çizgisel uzaklık: linear distance
çok imgelilik ilkesi: iconicity principle
çoklu tasarım: multiple representation

D

devam: continue
devredilemez: inalienable
devrikleşme: inversion
dikkat durumu: attentional state
dikkat odağı: focus of attention
dikkat: attention
dilbilgisel rol : grammatical role
dilsel yapı : linguistic structure
dinleyici-eski: hearer-old
dinleyici-yeni: hearer-new
dolaylı gerçekleştirme: indirect realization
dolaysız gerçekleştirme: direct realization
durum modeli: situation model
durumları tanımlayan eylemler: verbs describing states
durumsallık: situationality

E

edimbilim: pragmatics
edimsel eylemler: performative verbs
eğretileme: metaphor
eklenti: adjunct
erişilebilirlik ölçeği: accessibility scale
eş-belirleme: co-specification
eşdizimsel örüntüleme: coindexical patterning
eşgönderimsellik: coreferentiality
eş-tanımlama: co-identification

G

geçici sıra: temporal succession
geçiş sıralama ilkesi: transition ordering rule
genelleştirilmiş iyelik: generalized possession
geriye patlama: return pop
geriye-dönük merkez : backward-looking center
gömülme: embedding
gönderge: referent

gönderimsel araya girme : referential interference
gönderimsel bağdaşıklık: referential coherence
gönderimsel belirsiz AÖleri: referential indefinite NPs
gönderimsel ifade: referential expression
görev-yönelimli: task-oriented

H

hakkındalık: aboutness

İ

içe yerleşik: embedded
içerme: retain
ileriye-dönük merkez listesi: forward-looking center list
iletişimsel dinamizm: communicative dynamism
ilişkisel bağdaşıklık: relational coherence
işlemsel ölçüt: algorithm
işlevsel bilgi yapısı: functional information structure
iyi-oluşturulmuş ilke: well-formed rule
iz: trace

K

kabuledilebilirlik: acceptability
kardeş geçişi : sibling transition
karşıt-sezgisel: counter-intuitive
kesinlik: rigidity
Kılıcı odak: actor focus
kısa erimli bellek: short-term memory
yineleme ilişkisi: identity relation
konu erişim hiyerarşisi: topic accession hierarchy
konu gelişimi: topic development
konu sürekliliği modeli: topic continuity model
konu sürekliliği: topic continuity
konu yönetimi: topic management

konu: topic
konusal bilgi : thematic information
konusal rol odaklama: thematic role focusing
konusal: topical
köprü gönderimi: bridging reference
kullanılmayan: unused
kullanımbilimsel hakkındalık: pragmatic
aboutness
kurucu ilkeler: constitutive principles
küme üyeliği: set membership
küresel odak: global focus
küresel odaklama: global focusing

L

liste: list

M

maliyet-temelli: cost-based
merkez geçişleri: center transitions
merkez güncelleme birimi: centering update unit
merkez kurma: center establishment
merkez yükseltme ilkesi : center promotion rule
merkezleme kuramı: centering theory
merkezler: centers
metin tabanı: text base
metin tasarımı: text representation
metinlerarasılık: intertextuality
metinsel bağdaşıklık: textual coherence
metinsellik: textuality

N

niyet yapısı: intentional structure
niyet: intention
niyetlilik: intentionality

O

odağın sabitliği: constancy of focus
odak boşluğu: focus space

odak yığını: focus stack
odaklama kuramı: focusing theory
okuyucunun duyarlılığı: reader's sensitivity
olası merkez: preferred center
olayları tanımlayan eylemler: verbs describing
events
oluşturma: generate

Ö

öncül: antecedent
önergeler: propositions
örme: knitting
özellik-paylaşım mekanizması: property-sharing
mechanism

P

psikolojik özne: psychological subject

R

retorik yapılar: rhetorical structures

S

sadece-it geçişi: push-only transition
sağ kardeş kuralı: right sister rule
sağ sınır kuralı: right frontier rule
sağa kaydırılmış belirli AÖleri: right-dislocated
definite NPs
sağa-kaydırma: right-dislocation
sav: issue
sesbilim: phonetics
sesel uzunluk: attenuation
sıfır geçiş: zero transition
sıralama: rank
sıralı sözcükler ve öbekler: cue words and
phrases
sola kaydırılmış belirli AÖleri: left-dislocated
definite NPs
söylem amacı : discourse purpose

söylem artgönderimi: discourse anaphora
söylem bakış açısı ilkesi : discourse point of
view rule
söylem bölütleme: text segmentation
söylem bölütü amacı : discourse segment
purpose
söylem konusu: discourse topic
söylem odağı: discourse focus
söylem yapısı: discourse structure
söylem: discourse
söylem-eski : discourse-old
söylemsel edinç: discourse competence
söylem-yeni: discourse-new
sözceler: utterances
sözcüksel bağdaşıklık : lexical coherence
sözcüksel bağlar: lexical links
sözdizim: syntax
sözdizimsel biçim : syntactic form
sözlükçe: lexicon
süzme: filter

Ş

şimdiki/anlık odak: current focus

T

tam-dönüş: rough-shift
tanımlamalar kuramı: theory of descriptions
tanımlanabilirlik: identifiability
tema: theme
tercihleri değiştirme:
t-listesi: s-list
tümce konusu: sentence topic
tümceiçi bağlayıcıları ortaya çıkarmak: detecting
intersentence connectives

U

erişilebilirlik belirtecileri: accessibility markers
ulaşılabilirlik modeli: accessibility model

ulaşılabilirlik ölçeği: accessibility scale

V

varlık-bağdaşık: entity-coherent
varlıkları tanımlama: identifying entities
verilmiş bilgi: given information
verilmişlik hiyerarşisi: givenness hierarchy
vurgulu/bağımsızadılar:stressed/unbound
pronouns
vurgusuz/bağımlıadılar:unstressed/bound
pronouns

Y

yakınlık ölçeği : familiarity scale
yanlış: false
yeni bilgi: new information
yepyeni iliştilmemiş: brand-new unanchored
yepyeni iliştilmiş:brand-new anchored
yerel bağdaşıklık: local coherence
yerel odak: local focus
yerel odaklama çerçevesi: local focusing
framework
yerellik: locality
yerleşik: embedded
yineleme: repetition
yinelenen ad hatası: repeated noun penalty
y-taşınmış belirtili AÖ'leri: y-movement definite
NPs
yüklem hesap aksiyomları: predicate calculus
axioms
yüklem yorumlama: predicate interpretation
yumuşak-dönüş: smooth-shift
yüzey kodu: surface code